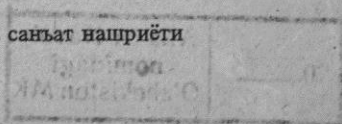

**Ж. ҲАСАНБОЕВ, М. ТУРОПОВА,
О. ҲАСАНБОЕВА**

**МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ
ТАРБИЯ АСОСЛАРИ**

Умумий ўрта таълим мактабларининг маънавий-
маърифий тарбия ишлари бўйича директор
ўринбосарлари, тарбиячилар, синф раҳбарлари
ва ота-оналар учун
методик қўлланма

Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
Тошкент — 2000

74.200.53

X-31

МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ТАРБИЯ ИШЛАРИ БЎЙИЧА
ДИРЕКТОР ЎРИНБОСАРЛАРИНИНГ ИШ РЕЖАСИ

Тақризчилар: О. ТЎРАЕВА, Т. ҚУРБОНОВ, Н. АҲМЕДОВА

Нашр учун масъул: Г. Я. АЛИМОВА

Ҳасанбоев Ж. ва бошқ.

Маънавий-ахлоқий тарбия асослари: Методик қўллан-
ма/Ж. Ҳасанбоев, М. Туропова, О. Ҳасанбоева. — Т.: Ф. Фу-
лом номидаги Адабиёт ва санъат нашр., 2000. — 112 б.

1.1,2 Автордош.

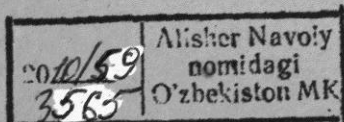
Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлигининг Республи-
ка Таълим маркази “Маънавият ва қўшимча таълим” бўлими қошида-
ги ИМК нашр этишга тавсия қилган.

ББК 74.200.53

X-T-X. $\frac{4404000000 - 37}{M 352 (04) - 99}$ — қатъий буюртма, 99

ISBN 5-635-01756-8

© Ж. Ҳасанбоев, М. Туро-
пова, О. Ҳасанбоева. Фафур
Фулом номидаги Адабиёт ва
санъат нашриёти, 2000 й.

СЎЗБОШИ

Мустақил Республикамиз таълим тизимида қўлланилаётган “Таълим тўғрисида”ги Қонун, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”дан келиб чиққан ҳолда шуни таъкидлаш лозимки, ҳар томонлама камолга етган баркамол инсон ўзида иймон-эътиқод, меҳр-шафқат, ватанпарварлик, дўстлик, мурувват, қаноат ва сабр-тоқат, саҳийлик, миллий ғурур каби фазилатларни шакллантириши керак.

“Асрлар давомида инсон ақл-заковати ила бунёд этилган бой маънавийат туфайли, — деган эди Президентимиз И. А. Каримов, — халқимиз мағрур яшади, меҳнат қилди, доимо хуррият ва эрк сари интилди. Буюк алломаларимиз томонидан яратилган оғзаки, ёзма ижодиёт, ҳадиси шариф, халқ китоблари, пандномаларида авлоддан-авлодга ўтиб келаётган иймон-эътиқод сирларининг назарий ва амалий жиҳатлари ҳақидаги билимлар билан ёшларни қуроллантириш лозим”.

Демак, баркамол инсон учун зарур бўлган қуйидаги хусусиятларни шакллантиришга эришиш лозим:

— ижобий фазилатлар моҳияти, мазмунини тўғри тушуниш ҳамда таҳлил қилиб, муносабат билдира олиш;

— жамоада яшаш, меҳнат қилиш малакаларини эгаллаш;

— баркамол инсонни тасаввур этиш, унинг маънавий қиёфасини шакллантириш усуларини излаш.

Ўқувчиларни маънавий бой, жисмоний жиҳатдан соғлом қилиб тарбиялаш мақсадида дастлаб уларнинг тарбияланганлик даражасини аниқлаш лозим.

Ўқувчилар қалбини одоб-ахлоқ нурлари билан ёритмоқчи бўлган тарбиячи — ўқитувчи чуқур билим, юксак маҳорат ва тарбиячилик санъатини эгалламоғи, бунинг учун:

— маънавий-тарбиявий ишларни ташкил қилишда ўқитувчи — тарбиячи назарий ва амалий асослар ҳақида билимга эга бўлиши;

— оммавий ахборот воситалари материаллари билан таниш бўлиши ва улардан керакли жойда унумли фойдалана олиши;

— таълим тўғрисидаги ахборотлардан, янги педагогик технологиялардан воқиф бўлиши;

— инсонни маънавий баркамол қилиб тарбиялашда ўзбек халқининг миллий ва маънавий қадриятларидан, манбашуносликдан хабардор бўлиши ва унга амал қилиши;

— маънавий-тарбиявий тадбирларни режалаштиришда ўқувчи ёшларнинг руҳияти, қизиқиши, жамоадаги ижобий ва салбий сифатларининг мавжудлиги даражасига эътибор бериши;

— ҳар бир масалага, воқеа-ҳодисага ижодий ёндашиши, тарбиявий тадбирларнинг сифат ва самарадорлигини оширишда янгича ишлаш методи ва шаклларида фойдаланиши;

— XXI асрни қарши олаётган ўзбек оиласида юксак маънавий баркамол инсонни тарбиялашда маҳалла ва жамоатчиликнинг ижобий таъсирини кучайтирувчи тадбирларни жорий этиши зарур.

Мазкур қўлланма мактабларнинг маънавий-маърифий тарбия ишлари бўйича директор ўринбосарлари, ўқитувчи, тарбиячилари учун мўлжалланган бўлиб, бу соҳадаги дастлабки ишдир. Унда тарбиявий ишларни ташкил қилиш методикаси, мустақил Ўзбекистонда таълим-тарбия олаётган ўқувчиларда миллий ғоя, истиқлол мафкурасини шакллантиришга қаратилган илғор иш тажрибаларидан намуналар келтирилган.

Муаллифлардан

I БОБ. ОИЛАДА БОЛАГА БЕРИЛАДИГАН МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯ

Оила муаммоси кишилиқ жамиятининг ҳамма босқичларида умумдавлат аҳамиятига эга бўлган. Абу Райҳон Беруний башорат этганидек: "...Болаларнинг юз чиройлиликка она қорнидаёқ замин тайёрланади. Бундан кейин у чиройлиликни ўзгартирадиган куч йўқ" ("Минерология" асари). Фақатгина ота-она тарбия орқали боланинг одоб-ахлоқини янада нафосатли қилиши мумкин.

Ота-она фарзанд туғилишидан олдин ёмон ҳаракатлардан тийилиши, аёл учун ёқимли шарт-шароит яратилиши лозим. Шундагина албатта соғлом фарзанд туғилади. Соғлом туғилган фарзанд ота-онанинг бахти, жамият кўркидир.

Халқимизнинг асрий орзуси ёшлар қалбига "Нима яхшию, нима ёмон" эканлигини муҳрлашдир. Халқимиз "яхшилик"нинг "ёвузлик", "ёмонликдан" голиб келишини ўзи яратган оғзаки ижодиёти — эртақ, ривоят, ҳикмат, урф-одат, маросим ва ёзма ёдгорликларда мерос қилиб қолдирган. Бу гоьлар мутафаккир, маърифатпарвар педагог ва олимлар ижодиётида янада сайқал топган.

Мустақиллик шарофати туфайли ота-боболаримиз меросини ўрганишга кенг имконият яратилган бир шароитда И. Каримовнинг: **"Мустақил, озод Ўзбекистоннинг келажиги, истиқболи ёшлар қўлида, равнақи теран билимли, юксак маданиятли авлодларимиз қўлида"**, деган чақирғига амал қилиш дастлаб оила ва ота-онанинг Ватан олдидаги бурчи эканлигини таъкидлаш лозим.

Инсоннинг умри узлуксиз, босқичма-босқич ривожланиш хусусиятига эга. Лекин ҳаётнинг мазмунли бўлишида бериладиган таълим-тарбиянинг дастлабки пойдевори оилада — ота-она томонидан яратилади. Хўш, бола қандай одоб-ахлоққа доир билимни оилада олиши керак, бу билимларнинг салмоғи нима билан ўлчанади? Уларни:

- яхши хулқ-атворни ўргатиш ва тарбиялашда;
- авлод ва қариндошлар ҳақида меҳр уйғотувчи икки оғиз ширин сўзда;
- меҳнат — инсон кўрки эканлигида;
- халқ ўйинларида;
- боболар ўғитларида кўриш ва илғаш мумкин.

Ота-она фарзандларини билимли, маълум касб-ҳунар эгаси, комил инсон бўлиб етишишини орзу қилади.

“Фарзандингиз жамоат тарбияси даражасидаги етарли билимга эгами? У нималарни билади? Нималарни ўргатиш керак?” деган саволга жавобни фарзанд қиёфаси, ички дунёси, хатти-ҳаракатларидан қидирмоқ лозимдир.

Бу хусусиятларни шакллантириш учун ота-оналар қуйидагиларга аҳамият беришлари лозим:

1. Ота-онанинг оилавий ҳаётда кўрган-билганларига суянган ҳолда болани тарбиялаш (оилавий анъана, урф-одат, расм-русумлар, бува-бувиларнинг панд-насиҳатларига амал қилиш).

2. Педагогик адабиётларни ўрганиш ва уларга амал қилиш.

3. Кундалик ҳаётда учрайдиган воқеа-ҳодисаларга муносабат билдириш (фарзандингизни телевизор орқали кўрган кино, ахборот ва эшиттиришга ўргатиш муҳимдир).

Оилада фарзандларни баркамол қилиб тарбиялаш учун ҳамма ота-оналар ҳам педагогик билим ва маҳоратга тўлиқ эга деёлмаймиз. Шу сабабли мактаб маъмурияти маънавий ва маърифий тарбия ишлари раҳбарлари томонидан ёш ота-оналар учун қисқа курс, семинар, баҳслар уюштиришлари ва илғор оилавий тажрибаларни оммалаштиришлари лозим. Шу сабабдан ёш ота-оналар учун фарзанд тарбиялаш, унинг одоб-ахлоқи ва маънавий юксаклигига доир қуйидаги йўналишларни белгиладик.

ЯХШИ ХУЛҚ-АТВОРНИ ЎРГАТИШ ВА ТАРБИЯЛАШ

Буюк мутафаккир олим Абу Райҳон Беруний айтганидек: “...Одамлар турмуши ва ҳаётида ҳар хил ҳолатлар бўлади, буларнинг бир тури билан улар мақталадилар, бир тури билан эса қораланадилар... Бу табиий ҳолдир. Бу ҳолат албатта, бола тарбиясига ҳам муҳим даражада таъсир этади. Оиладаги руҳий ҳолатни сақлашда ўз ақли билан иш қилиш, ёмонни яхшидан ажратиш ҳар бир ота-она ва катталарнинг вазифасидир”.

“Фарзанд — оила бахти, қувончи ва ширин жигарбандидир”. Оила қувончини элга манзур қилиш кўп жиҳатдан болаларимизга ўргатган одоб, хулқ-атворда ўз аксини топади. Дарҳақиқат, жамиятимиздаги узвий таълим-тарбиянинг негизи, илдизида шулар ётади. Шу сабабдан ёш отоналар катталар тажрибасига суянган ҳолда бола тарбиясида халқимиз яратган олтин меросимиз, яъни урф-одат, расм-русум, анъаналарни асос қилиб олишлари, бола туғилган кунидан бошлаб оилада қандай маънавиятга эга бўлишини кўз олдиларида ёрқин гавдалантириб амалга оширишлари учун уларга юксак хулқиликни ўргатиш ва тарбиялашга доир қуйидаги мавзуларни тавсия этамиз:

1. “Фарзандга муносиб от қўйишнинг каромати борми?”
2. “Она алласидаги меҳр торларининг бола қалбига таъсири”.
3. “Дастлабки одобни нимадан бошлаш керак?”
4. “Сехрли сўзларни болага қачондан бошлаб ўргатиш маъқул?”
5. “Фарзандингиз олдида ўз хатти-ҳаракатларингизнинг қайси бирини тўғри деб ҳисоблайсиз?”
6. “Қандай ишлар яхшилик ҳисобланади? Нима сабабдан?”
7. “Қандай одатлар ёмонлиги ва уларнинг сабаблари ҳақида нималарни билиш керак?”
8. “Кўча ва жамоат жойларида юриш-туриш одоби”.

Юқоридаги мавзуларнинг моҳиятини очишга амал қилиш лозим. Халқ яратган яхши одоб ва хатти-ҳаракатларга доир мақол, эртак, ривоят, ҳикоя ва афсоналарга амал қилиш мақсадга мувофиқдир. Болангизнинг жамият талаб этаётган тарбия даражасига муносиб бўлиши учун унга тинимсиз тарбиявий таъсир кўрсатиш лозим.

ФАРЗАНДГА МУНОСИБ ОТ ҚЎЙИШНИНГ КАРОМАТИ БОРМИ?

Ота-боболаримиздан қолган удум ҳар бир инсоннинг ўзига хос исмига эга бўлишидир. Ибн Сино айтган “Болага шундай от қўйгинки, у катта бўлганида ўз отидан уялмасин”, иборасига амал қилмоқ маъқул.

Бу ҳақда Президентимиз И. А. Каримов Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси IX сессиясида сўзлаган нутқида: “Ота-онанинг фарзанд олдидаги бурчи унга яхши ном

қўйиш, яхши муаллим қўлига топшириб, саводини чиқариш, илмли, касб-хунарли қилиш, бошини икки, уйли-жойли қилишдир”, деб таъкидлаган. (“Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори”. “Баркамол авлод орзуси” китобида. “Ўзбекистон”. Т., 1999 йил, 9-бет.)

Дарҳақиқат, оилада туғилган болага от қўйиш ҳам катталар ва ота-оналарнинг орзусидир. Улар ўз фарзандларига бир қанча исмларни қўйишни ихтиёр этмоқчи бўладилар. Шунда ёш ота-она оила кексаларининг раъйларига қарашлари лозим. Биринчи фарзандга исми оила кексалари қўйиши, иккинчи ва ундан кейингиларига оила даврасида бувабуви, ота-она, ака ва опалар муҳокамаси билан қўйиш оила аъзоларига қувонч бағишлайди. Чақалоқ ўз отини чақирганда маълум тартибда унга кўникма ҳосил қилади. Болага қўйилган исми тўлиқ айтиш зарур. Аста-секин бола ёши улғайган сари ота-она унга исмининг маъноси улуғлигини, бу исмларни дунёда тараннум этиб ном қолдирган улуғлар — Муҳаммад, Алишер, Темур, Бобур, Улуғбек, Вали ва бошқаларнинг кимлигини, жамиятда тутган ўрни, исмлари, уларнинг амали, ишларига муносиб бўлиши ҳақида тушунтириб бориши мақсадга мувофиқдир.

Болангиз (ёшига мувофиқ) ўз исмидан хурсандми? Унинг маъносини биладими? Аниқлаб, муносабат билдириш лозим. Нуридийдангизни тарбиялашда адашмаслик учун О. Тўраеванинг “Бола азиз, одоби ундан азиз”, “Одобнома” (Тошкент, “Ўқитувчи” нашриёти, 1986 й.) китобларини ўқиб, таҳлил қилиб чиқишингиз фойдадан холи бўлмайди.

“ОНА АЛЛАСИ”ДАГИ МЕҲР ТОРЛАРИНИНГ БОЛА ҚАЛБИГА ТАЪСИРИ

“Она алласи”да фарзанд камоли ҳақида куйланади. Халқимиз ижодий меросида “Алла” айтиш ҳар бир оналик бахтига мушарраф аёл учун фарздир. Болага меҳр “алла”дан бошланади, — дейди халқимиз. — Она “Алла”сидан яралган меҳр торлари ҳар бир бола қалбида ўзига хос из қолдиради”.

Боланинг юз-кўзида, ҳиссиётида нима мужассам? Унинг дилида нима бор? Атрофдагилар унга нисбатан адолатлими? Бундай ҳолатларни аниқлагач, она болани бағрига босиб, меҳр кўзлари билан боланинг хатти-ҳаракатидаги ноҳўя ҳолатларнинг олдини олиши зарур. Меҳр торлари оила аъзоларига нисбатан илиқ сўзлар, ҳамжиҳатлик, ҳамкорлик, адолатлилиқни ўргатиш орқали мустаҳкамланади. Меҳрли ин-

сонни тарбиялашда дастлаб, “она алласи”, ватанни севиш энг зарур босқичдир. “Насиҳатнома” китобини ўқиб бериш, у бўйича суҳбат ўтказиш лозим.

ОДОБНИ ДАСТЛАБ НИМАДАН БОШЛАШ КЕРАК?

Одоб дастлаб ота-онанинг болага меҳр кўзи билан қарашидан бошланади. Сўнгра “Қани салом бер-чи”, деб қўлини кўксига қўйишга ўргатиш керак. Қўлидаги нарсани атрофдагиларга бериши, уларга талпиниши каби. “Ассалому алайкум” дейиш, ювиниш, кийиниш, кийимларни озода, тоза сақлашга ўргатиш. Овқатдан олдин ва кейин қўл ювишга ўргатиш, “Бисмиллоҳир раҳмонир роҳим” сўзини айтиш лозим бўлган жойларни уқтириш, тўғри тапириш, ёлғон гапнинг оқибатини тушунтириш керак. Илм ва мактабга қизиқтириш, болаларга эртақлар ўқиб бериш, уларни келажакка тайёрлашда яхши ишларга тақлид қилишга ўргатиш қўл келади.

Оилада болангиз ўз-ўзини бошқара оладими? Ўша жараёнда одобга хос фазилятлар борлигини аниқланг, камчилиги бўлса ётиғи билан тушунтиринг.

СЕҲРЛИ СЎЗЛАРНИ БОЛАГА ҚАЧОНДАН БОШЛАБ ЎРГАТИШ МАЪҚУЛ?

Инсон одобига оид сеҳрли сўзлар жуда кўп. Ота-она болаларни ёшига қараб миннатдорчилик билдирувчи “Раҳмат”, сўнгра ота-она, оила аъзолари ва жамоат орасидаги ўртоқ-дўстларига “Марҳамат”, “Яхши келдингизми”, “Лаббай”, “Хайр, яхши боринг”, кечалари “Хайрли тун” каби кўнгил кўтариш маъносидаги сўзларни айтишни болаларнинг одатига айлантириши зарур.

Болаларга афсона, ҳикоят, мақол, ривоятлардан айтиб бериб, уларнинг қудратини тушунтириш фойдадан холи бўлмайди.

АВЛОД ВА ҚАРИНДОШЛАР ҲАҚИДА МЕҲР УЙФОТУВЧИ СЎЗЛАР ТЎҒРИСИДА

Буюк педагог Иоганн-Генрих Пееталоцци айтганидек, болани Ватанини севишга ундаш лозим. Олим: “Онани севган киши инсонни севади, инсонни севган одам ватанни севади”, деб башорат этган эди.

Дарҳақиқат, меҳр инсон қалбини нурафшон этувчи, эзгуликка бошловчи бир туйғудир.

Инсонга меҳр уйғотишда ота-оналар оилада қуйидаги мавзуларда суҳбат ўтказишлари мумкин:

1. Авлодлар ҳақида икки оғиз сўз.
2. Бизнинг оила ва маҳалла.
3. Қариндошларнинг аҳиллиги нимада?

АВЛОДЛАР ҲАҚИДА ИККИ ОҒИЗ СЎЗ

Ота-боболаримиз башорат этганидек, ҳар бир инсон етти пуштини билиши керак. Бу болани оила тарихи, яъни шажараси билан таништириш демакдир. Ўлганларни эъзозлаб эслаш, “Қуръони Карим” оятидан намуналар ўқиб бериш, ҳадя қилиш, тириклар ҳақида болага маълумот бериш. Уларнинг расмларини кўрсатиб, исмларидан хабардор этиш, бува-бувиларининг исмлари, касб-корларидан маълумот бериш керакки, токи бола аждоди билан фахрлансин. Бола билан ҳамжиҳатликда ота-оналар ҳақидаги кўшиқлардан айтиш ҳам фойдадан холи эмас.

Оила шажарасини яратиш лозим.

Бола билан ҳамкорликда альбом тутиб, расмларни жойлаштириш керак. Расмлари бўлмаса, улар ҳақида икки оғиз сўз ёзиш мумкин. Токи бола қайси авлоднинг вориси эканлигини билсин.

БИЗНИНГ ОИЛА ВА МАҲАЛЛА

Оиладаги фарзандлар тенг ҳуқуқлидирлар. Ота-она ҳар бир фарзандини ёшига қараб, уларни бир-биридан юқорипаст қўймасдан муносабатда бўлмоғи лозим. Ота-она оила бахти ва обрўси учун болалар олдида нималардан сақланмоғи керак:

— бир-бирининг ҳурматини кетгазувчи бемаъни гаплардан;

— қилган ишлари билан мақтанишдан, “мен” деган сўзни кўп ишлатишдан;

— бировлар кетидан ғийбат қилишдан;

— болага ваъда бериб, бажармасликдан.

Юқоридагиларга амал қилинса, бола оиласига садоқат ва ҳурмат билан қарайди.

Ота-она болага оиладаги, маҳалладаги катта-кичикларни ҳурматлаб, салом беришни уқтириб бориши лозим. Қўни-қўшниларга ёрдам бериш, меҳр кўзи билан қарашга ўргатиш керак. Сўнгра маҳалла, унинг раҳбарлари исми, отасининг исми, фамилияси, Ўзбекистон Қаҳрамонлари, илғор шахслар ҳақида маълумот бериши муҳимдир.

ҚАРИНДОШЛАРНИНГ АҲИЛЛИГИ НИМАДА?

Фарзандларингизга дастлаб қариндошларингиз, яъни улар ким томонидан қариндошлиги ҳақида тез-тез сўзлаб туриш; ота томонидаги бува, буви, амаки; она томонидаги буви, бува, хола, тоға ва бошқа авлодлар ҳақида батафсил тушунтириш керак. Икки томоннинг қариндошларини ҳам ота-она каби ҳурмат қилиш лозимлигини уқтириб бориш керак.

Улар келганда очиқ чеҳра билан кутиб олиш, муҳтож бўлса ёрдам бериш, иложи борича яхшилик қилишни амалда кўрсатиш ва болалардан ҳам шуни талаб қилиш муҳим. Айниқса, қариндошларникига болаларнинг бориб туришлари меҳр ишларини янада маҳкам боғлайди.

Оилада қарияларнинг бўлиши катта бахт, уларга ёрдам бериш, касал бўлганларида кўнглини олишга, раҳмдиллик кўрсатишга болани ўргатиш керак. Фарзандимиз ўз қариндошлари билан фахрлансин, уларга доимо хайрихоҳ бўлсинлар десангиз, асло улар ҳақида нохуш сўзлар гапириб, боланинг кўнглини қолдирмаслик лозим.

ФАРЗАНДИНГИЗ ОЛДИДА ЎЗ ХАТТИ-ҲАРАКАТИНГИЗНИНГ ҚАЙСИ БИРИНИ ТЎҒРИ ДЕБ ҲИСОБЛАЙСИЗ?

Ота-она бола учун энг азиз. Ота-онанинг ҳар бир ҳаракати у ёки бу даражада болага таъсир этади. Шунинг учун ота-она, оила аъзоларининг тотувлиги, обрўлари, тўғрисўз, адолатли бўлишлари, илм-маърифатга муносабатларини одоб-ахлоқ пардаси орқали кундалик ҳаракатларида намойиш қилишлари лозим. Ота-она ва оила аъзоларининг қайси ҳаракатлари болага ижобий таъсир этишини (очиқ чеҳралик, ғамхўрлик, тadbиркор, оила аъзолари ҳақида адолатли муносабати, рўзғордаги саранжомлик, оила аъзоларининг шахсига тегмаслик, айниқса, кексаларни, беморларни ҳурмат қилиш, талабчанлик ва ҳ. к.) аниқланг.

Ота-она ва оиланинг бошқа аъзоларида юқоридаги сифатлардан қайси бири бор? Йўқларини эгалланг.

ҚАНДАЙ ИШЛАР ЯХШИЛИК ҲИСОБЛАНАДИ? НИМА САБАБДАН?

Бола яхшилик ёки ёмонликни ўз тасаввурига кўра белгилайди. “Яхшилик” сўзининг негизида бир-бирига ишонч, меҳр-оқибат, мурувват, сахийлик каби ахлоқий сифатлар яширинган. Болаларга яхшилик қилган одамни “яхши ддам, бувим, ўқитувчим, ўртоғим” деб юритиш одоби бор. Лекин уларда бу сўз рухий ҳолатига кўра турғун бўлмай, атрофдагиларнинг хатти-ҳаракатларига қараб ўзгариб туради.

Ким уларнинг қалбига йўл топиб, ширинсухан бўлса, уларнинг чехралари очиқ, қалблари қандай яхши, деб нидо беради. Шунинг учун болаларга яхшиликни ўргатишда очиқ муомалалик муҳимдир: “Қани, ўғлим, ё қизим, бу кун кимга ёрдам бердинг? Кўчада кексаларни кўрганда салом бердингми? Юклари оғир бўлса, ёрдам беришни ўйладингми?”

“Болажоним! Ўртоқларингга ёрдам бериб яхшилик қилмоқчи бўлсанг, қилган яхшилигингни унут, уни юзига солма! Қўлингдан келса, яхшилик қил! Сув ичирмаганга, сут ичир”, “Тош отганга, отма”, деб халқимиз ёмонлик қилганга ҳам яхшилик қилишга даъват этади.

Оилангиз аъзоларининг хатти-ҳаракатларини кузатиш, қайси бирлари яхшилик қилишни кўпроқ ихтиёр этади?

ҚАНДАЙ ОДАТЛАР ЁМОН ВА УЛАРНИНГ САБАБЛАРИ ҲАҚИДА НИМАЛАРНИ БИЛИШ КЕРАК?

Ота-она ўз фарзандларига адолатсизлик ёки ёмонлик қилсалар-да, бола у ҳаракатни хато деб тушуна олмайди. Гарчи уни жеркиб, ҳақоратлаб айблашсалар ҳам, у ота-онасига қарши боролмайди. Сабаби, ҳаётий тажрибаси камлиги, ота-онани ҳурмат қилишидадир. Ота-она ўз фарзандларини аяши, уларни ёмон ҳаракатлардан асраши керак. Бола экан деб, бўлар-бўлмас гапларни гапиришдан тийилиш лозим.

Ёмонлик — бу дилозорлик, чақимчилик, ҳасад, ёлғон гапириш, кўпол муомала, кеккайиш, қасоскорлик каби инсонга хос бўлмаган жирканч ҳолатдир.

Ота-она аввало ўз хатти-ҳаракатлари орқали ёмонлик келтирувчи воқеани у содир бўлишидан аввал олдини олишлари керак.

Болага радио-телевизор орқали кўрган ва кўча-кўйда бўлган ёмон воқеаларга изоҳ бериб, ўз муносабатларини билдиришлари лозим. Эшитган эртақ ва ўқиган асарларидаги ёмон шахслар ҳамда яхши инсонларнинг фазилатларини изоҳлаб, сабабини тушунтириш муҳимдир.

Ризоуддин Ибн Фахриддиннинг “Тарбияли хотун” рисоласини ўқиб чиқинг. Меҳнатни дастлаб боланинг ўз-ўзига хизмат қилишидан бошламоқ лозим: қўл-бетини тоза ювиш, ўрнини тартибга келтириш, ўйинчоқларини тоза ва эҳтиётлаб ўйнаш ҳамда шу билан бирга оиладаги оддий ишларни уйдлаш. Оёқ кийимларини тартибли қўйиш, дастурхондаги идишларни олишга ёрдамлашиш, аста-секин оила хўжалик юмушларига жалб этиш: гулларни парвариш қилиш, хонадонни тоза сақлаш, ота-онага ёрдам бериш...

Ота-она болани меҳнатга шу тахлит ўргатиб борсин, бу унинг кундалик эҳтиёжига айлансин, унда фаҳм-фаросатни тарбияласин. Оилада бола бажарган катта-кичик меҳнатни тўғри баҳолаш, айрим нуқсонларини болага тушунтириш керак. Бола ўз меҳнати билан оилага ҳисса қўшганини сезсин. Айниқса, меҳнат қилиш одобига эътибор бериш лозим. Бошлаган ишини охирига етказиш, миннат қилмаслик, меҳнатида завқланишга ўргатиш каби.

В. А. Сухомлинскийнинг “Болаларга жоним фидо” китобини ўқинг. Бу китобдан бола қалбини тушунишни ўрганамиз.

БОЛАНИ МЕҲНАТГА РУҲИЙ ЖИҲАТДАН ТАЙЁРЛАШ

Инсон меҳнати билан руҳан шод ва ҳаёти мазмунлидир. Биз ота-оналар болаларни руҳан меҳнат қилишга ўргатсак, уни кундалик ҳаётида зерикиш, хуноб бўлиш, инжиқлик ва тажанг бўлиб юриш ҳолатига мубтало бўлишдан халос қилган бўламиз.

Болага ёшига мос меҳнат турларини берсак, у ақлий ва жисмоний соғлом бўлиб ўсади. Оила аъзоларининг меҳнати тақсимотига кўра топшириқлар берилиши зарур. Бу топшириқлар доимий бўлиб, боланинг эҳтиёжи, кўник-

масига айлансин. Ўғил болалар оила ҳўжалигида дадасининг ишига кўмаклашиши, уй ҳайвонларига қараш, уй саранжомлигини сақлаши, дўкондан керакли нарсаларни харид қилиши, гулзорларга қараш лозим.

Қизлар эса онасининг яқин ёрдамчиси. Уй-рўзгор ишлари, тикиш-бичиш, бутлаш, тозалаш, саранжомлик, уйга келтирилган нарсаларни жой-жойига қўйиш, идишларни тозалаш — бундай жисмоний меҳнат турлари болаларни шодлантириб, меҳнат — кундалик эҳтиёжига айланади.

МЕҲНАТ — ИНСОН КўРКИ

Меҳнат — тарбия воситаси. У инсон ҳаётининг кўрки. Оилада дастлаб болаларда меҳнатга муҳаббатни оддий топшириқлардан бошлаш муҳим. Оилада ақлий меҳнатни жисмоний меҳнат билан яқинлаштириш керак. Бола жисмоний бажарган меҳнатидан завқланиб, хурсанд бўлиши лозим. Ота-она “баракалло”, “жуда яхши” сўзлари билан болада меҳнатга завқ ва меҳр уйғотишлари муҳимдир. Оилада болани меҳнатсеварлик руҳида тарбиялашда ота-она дастлаб бола меҳнатини нимадан бошлаши керак? Меҳнатга қизиқтириш сирлари, меҳнат шодлиги, меҳнат қилиш маданияти билан қуроллантириб, мактабга тайёрлаш керак.

БОЛАДА МЕҲНАТГА МЕҲР УЙҒОТИШ

Дастлаб, бола нима иш қилишини, нима учун шу ишни қилишини тушуниши керак. Агар сиз тартибсиз болани ёшига лойиқ бўлмаган меҳнатга буюрсангиз, бола безиб қолади ёки ёш деб аясангиз, у меҳнатга қизиқмайди, шу каби...

КўЧА ВА ЖАМОАТ ЖОЙЛАРИДА ЮРИШ-ТУРИШ ОДОБИ

Болаларни кўча ва жамоат жойларидаги хатти-ҳаракатларининг одоб доирасида бўлишида ота-она қуйидагиларга амал қилиши керак. Атрофдагиларга салом бериб, таъзим қилиш. Кўча қоидаларига амал қилиш, кўчага чиққанда ҳар тарафга қараб, аланг-жаланг бўлмай, уйга қайтиш. Кўчада юрганда бир нарсага зарар тегизмаслик (дарахт шохларини синдирмаслик, гулларни узмаслик, учраган нарсага чизмаслик), жамоат жойларида қаттиқ гапирмаслик ёки қаҳқаҳа кулгилар одобдан эмаслигини ўргатиш лозим.

Ўзингизга назар ташланг, кўча-кўй ва жамоат орасидаги хатти-ҳаракатингиз маъқулми? Болангиз сиз билан бирга юрганда ибрат бўла оласизми? Халқимиз айтган “Бир болага етти қўшни ота-она” мақолига амал қиласизми?

ЎЙИН — БОЛА КАМОЛИ ВА ҚУВОНЧИ

Ривоят қилишларича, қадим замонда Қоқбош — Сўққабош исмли одам бўлган. У бола-чақаси йўқлиги, ёлғиз ўзи яшагани учун, шундай исм олган. Лекин у ҳамшиша қувноқ, очиқ чехрали, одамшаванда бўлиб, айниқса болаларни жондилдан севган. Шунингдек, у саводхон, билимдонлиги устига санъатни, ашулани яхши кўрган, қадрлаган ва қабиладаги энг ақлли, ҳурматли кишилардан ҳисобланган. Жамоада эркаклар ов билан, аёллар дон-дунларни йиғиштириш, чорва молларини боқиш билан шуғулланганлар. Ўша даврларда бир қабила билан иккинчи қабила ўртасида жанжал-низолар кўтарилар, турли келишмовчиликлар аёвсиз урушларга айланиб кетарди. Шундай шароитда болаларнинг хавфсизлигини таъминлаш керак бўлар ва қабила аъзолари бир ёшдан ўн олти ёшгача бўлган болаларни Қоқбошга топширардилар. У эса болаларни бир жойга тўплаб, ёшларига қараб турли ўйинлар ўргатган, эртақ, латифа, термалар айтиб берган, айни чоқда, қўшиқлар ҳам айттирган. Ўзи ёзган “Ов қўшиғи”, “Аждодлар қўшиғи”, “Чистони Элиμβек” сингари шеър ва масалларни ўргатган.

Ўз-ўзидан аёнки, ана шу тарбиявий ишлар болалар хотирасини ривожлантиради. Уларнинг ҳозиржавоб, зеҳнли бўлишларида муҳим аҳамият касб этади. У, айниқса, турли ўйинлар болаларни тарбиялашнинг муҳим қуроли, деб билган ва улардан унумли фойдаланган.

Оилада ота-она дастлаб ўзи билиб ўйнаган ўйинларини ўргатса, бола ойим, адам ҳам ўйнаган экан, деб уни эъзозлайди. Буларга холакам, қўғирчоқ, коптоқ, ҳакалак ва бошқаларни кўрсатиш мумкин.

Болангизни ҳур фикрли, жисмоний соғлом бўлишини истасангиз, унинг ўйнашига шароит яратинг. Ўйин тури кўп, лекин сиз болангизнинг қизиқишига қаранг.

Мавзулар:

1. Сўз ўйинлари.
2. Ҳаракатли ўйинлар.
3. Ижодий ўйинлар.

СЎЗ ҰЙИНЛАРИ

Сўз ўйини болани мактабга тайёрлашда муҳим бўлиб, унинг кенг фикрлашини ва нутқи равонлигини таъминлайди. Ҳар бир ўйин унинг ҳаётида ижобий из қолдиради. “Холакам” ўйини жараёнида болангизга қўғирчоқ учун ҳамма шароитни яратишга кўмаклашинг (уй, кўрпача, кўйлак тикишга мато) ва кузатинг. “Холакам” ўйинидаги бош қаҳрамон ким? Фазилатлари нимада? Бола палапартиш ўйнаса, унга ёрдам беринг.

Қўшиқли ўйинлар: “Зағизғон”, “Чир айланма, коптогим”, “Ботмон-ботмон”.

Тез айтишлар: Фани гилдирагини гилдирадибди.
Санъат саройи саройларнинг сара саройи.

И. Қосимов

Нажим жим чим ўрди.
Ҳожи жим сим ўрди.

К. Мирзақулов

Овутмачоқлар: Инга-инга,
Йиғлади бола,
Кўлчасига тутқиздим лола.

Ялпичоқлар: Оймомо илла,
Қаноти тилла,
Субҳоноллоҳ сизга,
Умр берсин бизга.

Ўзингиз ёшлиқда ўйнаган (буви-буваларингиз билган) халқ ўйинларини изланг. Фарзандингизга ўргатинг. Меросимизнинг олтин фондига ҳисса қўшган бўласиз.

ҲАРАКАТЛИ ҰЙИНЛАР

Бола доимо ўсиш-улғайиш хусусиятига эга. Шу сабабдан унинг ҳаракатлари мазмунсиз бўлмаслиги учун оилада ота-она раҳбарлигида чиройли ўйинларни ташкил этиш керак. Бу ўйинлар жараёнида болада сабр-то-

қат, интизом, чиниқиш, иродали бўлиш каби сифатлар шаклланади. Бундай ўйинлар оиладаги ака-укалар ҳам-корлигида ўйналади.

Булар “Ур тўқмоқ”, “Оқ теракми, кўк терак”, “Бекинмачоқ”, “Ким биринчи”, “Ким полвон” ва бошқалар.

Ҳаракатли ўйинларнинг турларини билсангиз, болангизга ўргатинг. Агар фарзандингиз билан бирга ўйнасангиз, у сиздан фахрланиб, миннатдор бўлади.

ИЖОДИЙ ЎЙИНЛАР

Ижодий ўйин боланинг ақлини камол топтириб, ҳаётдаги жумбоқларни англаш ва ечишга замин ҳозирлайди. Болангиз расм чизишни истайдими? Машиналар ҳайдашничи? Шашка ва шахмат ўйинини ёқтирадими? Сиз унга моддий жиҳатдан қўмаклашинг ва шароит яратинг. Шунда боладаги ижодкорликка бўлган қизиқиш қанот ёзади, у фикрли, оқибатли, шижоатқор, одобли бола бўлиб вояга етади.

Болангиз қалбига қулоқ солинг, у нимани ёқтиради ва ижод этишга интилади, ўрганиб боринг.

II БОБ. УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ, АХЛОҚИЙ ТАРБИЯНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ МЕТОДИКАСИ

Тарбия ҳақида Шайх Саъдий ўзининг “Гулистон” аса-рида шундай деб ёзган эди: “Кимда-ким ёшлиқдан тарбия олмаса, катта бўлгач, бахтли бўла олмайди. Хўл новдани истаганча букиш мумкин. Қуруқ новдани эса фақат оловда тоблаб тўғрилаш мумкин”.

Тарбия ҳақидаги бу гоя авлод-аждодларимиздан бизга етиб келган буюк мерос бўлиб, у комил инсонни вояга етказишда муҳимдир. Тарбия туғилган кундан бошланмоғи лозим.

Тарбия — тарихий ва ижтимоий ҳодисадир. Тарбия инсонларнинг фаолияти жараёнида уларнинг онги ва иродасини ўстиришга хизмат қилади. Шу билан бирга, тарбия ижтимоий ҳодиса бўлиб, инсоният тараққиётининг турли bosқичларида ўзига хос мазмун ва амалга ошириш шаклига эгадир.

Ўзбекистоннинг мустақилликка эришуви ёш авлодни миллий-маънавий руҳда тарбиялашга имкон яратди.

“Маънавият” сўзининг ўзига хос маъноси бор. Дунёда маъно излаган киши маънавият сари талпиниб, яхшилик ва ёмонликнинг фарқини англаб олади (*Султонмурод Олим*).

Шу сабабдан, мустақил Ўзбекистон ёшлари тарбиясида уч манбадан фойдаланиш мумкин. Президентимиз Ислон Каримовнинг “Истиқлол ва маънавият” асарида қуйидаги уч омил кўрсатилган:

1. Умуминсоний қадриятлар.
2. Ислон таълимоти.
3. Ўзбек миллий урф-одатлари.

Юқоридаги омиллар бир-бири билан боғланган бўлиб, у А. Авлоний айтганидек: “Агар инсон яхши тарбия топиб, бузуқ хулқлардан сақланиб, гўзал хулқларга одатланиб катта бўлса, ҳар ким қошида мақбул бахтиёр бир инсон чиқар...” Шу сабабдан, А. Авлоний тарбиянинг инсон ҳаётида зарурлигини назарда тутиб “Тарбия — ҳаёт ё мот” деб таъкидлаган эди.

Тарбиявий жараён онгли, масъулиятли фаолият бўлиб, унда тарбиячи тарбияланувчиларни комил инсон қилиб тарбиялашга ҳар томонлама таъсир кўрсатади.

Тарбиявий ишларни ташкил қилиш методикаси ёш авлодни маънавий жиҳатдан юксак фазилатлар эгаси қилиб вояга етказиш санъатининг қирралари, шакллари ҳамда билим, малака ҳосил қилиш ҳақида баҳс юритади.

Тарбиявий ишларни ташкил қилиш методикаси миллий онг ва истиқлол мафкурасини шакллантиришга хизмат қилади.

Унинг мақсад ва вазифалари:

Маънавий-маърифий тарбия ишлари раҳбарлари, ўқитувчи, тарбиячилар тарбиявий тадбирларнинг мазмундорлигини таъминлашда бой миллий ва умуминсоний қадриятлардан кенг фойдаланиши, тарбиявий таъсирга эга бўлган манбаларни ажрата билиши керак:

— ўқувчилар жамоасининг тарбияланганлик даражасини ўрганиб, унга тарбиявий таъсир кўрсатиш маҳоратига эга бўлиши;

— тарбиявий тадбирлар учун методларни танлаб, кўзланган мақсадга эришиш чора-тадбирларини кўра билиши;

— илғор тажрибаларни кузатиб, таҳлил қилиб, ундан ижодий фойдаланиши;

— янги илғор педагогик технологияни жорий этиши;

— тарбиявий тадбирларни ўқувчилар руҳиятига қанчалик ижобий таъсир этганини кузатиб, уни янада ривожлантириши, такомиллаштириши;

— тарбиявий ишларнинг самарадорлигини оширишда ўз билимини таркибий равишда бойитиб бориши лозим.

Тарбиявий ишларни ташкил қилишнинг услубий-методологик асоси ўтмиш халқ оғзаки ижодиёти ва ёзма ёдгорликлари, халқ арбоблари, Марказий осийлик мутафаккир, маърифатпарвар олим, педагогларнинг бой меросидир.

Шу билан бирга, Ислом дини ва тасаввуф оламига оид таълимотлари, Ҳадис ва ҳадисшунос олимларнинг ижодиёти, ғарб ва шарқ олимларининг шеърларини ўқиш, таҳлил қилиш орқали тарбиявий ишларни болалар қалбига етказишнинг қонун-қоида, усул ва йўлларини билиш муҳим аҳамият касб этади.

Айниқса, мустақил Ўзбекистонда комил инсон тарбиясига оид илмий-методик, оммавий адабиётлар, шунингдек, Республика Президенти И. А. Каримовнинг бир қатор асарлари ёш авлодни тарбиялашга оид ғоялар тизимининг методологик асоси бўлиб хизмат қилади.

Тарбиявий ишларни ташкил қилиш методикасининг асосий манбалари:

— Миллий умуминсоний қадриятлар.

— Ислом таълимоти.

— Ўзбек миллий урф-одатлари.

— Донолар ўғитлари.

— Ўзбекистон Республикасининг рамзлари: Герби, Мадҳияси, Байроғи, Конституцияси.

— Ўзбекистон Республикаси Президентининг маънавиятга оид барча асарлари, нутқлари, энг сўнгги ахборот янгилеклари.

— Ўзбекистон мактабларидаги илғор тажрибалар, педагогик маҳорат ва тарбиячилик санъати.

Тарбиявий ишларни ташкил қилишнинг шарқона ўзига хос хусусиятлари ва педагогик таъсир кўрсатиш усуллари мавжуд. Тарбиячилик касбига йўналтирилган ҳозирги замон техникаси билан тарбиявий таъсир кўрсатиш —

миллий истиқлол талабига жавоб берадиган баркамол инсонни тарбиялашга қаратилгандир.

Баркамолликнинг биринчи намунаси **ВАТАНГА МУҲАББАТ, ВАТАН ТУЙҒУСИ, ФУРУРИ** ва уни **САЖДА-ГОҲ** сифатида ардоқлашдир.

Ватанга муҳаббат заминида инсонпарварлик туйғуси тарбияланади.

Буюк давлат арбоби Заҳириддин Муҳаммад Бобур: “Ўз юртни қўйиб, Ҳинд сори юзланмоқни юзи қаролик”, деб ҳисоблаган эди.

Миллий тикланиш кишиларда **ИНСОНПАРВАРЛИК**, ўзлигини англаш туйғуларини тарбияламоқда. Одамлар бири-бирига дўст, меҳрибон бўлсалар **ИНСОНПАРВАРЛИК-ДАН БАЙНАЛМИЛЛАТЛИК** ва **БИРДАМЛИК** келиб чиқади. Ўзбекистонда яшовчи кишилар миллати, тили, дини, мазҳабидан қатъи назар, биргаликда Ўзбекистон халқини ташкил этадилар. Улар Ўзбекистоннинг равнақи учун хизмат қиладилар. Бас, шундай экан, биз ҳаммамиз бир оиланинг фарзандларимиз, бир-биримиз билан дўстона ва тотув яшаб, сеvimли диёримизнинг истиқболини ярата бормоқдамиз. Авлодларимиз тарихини ва улар қолдирган меросини ўрганиш лозим.

Халқимиз азалдан меҳнатни улуғлаган. **МЕҲНАТСЕВАРЛИК** кишиларнинг энг яхши фазилатларидан бири, деб ҳисобланган. Кишилар ҳалол меҳнат қилиб топган даромадлари ҳисобига яшамоқлари ва болаларини боқиб катта қилмоқлари лозим. “Пешона тери билан топган бир қора чақа ўзгаларнинг эҳсон этган хазинасидан яхшироқдур”, деб ёзган эди Алишер Навоий:

Бир дирам олмоқ чекибон дастранж,
Яхшироқ андинки, биров берса ганж.

Шунинг учун ҳам улуғ аждодларимиз ёшларни касб-хунар эгалламоққа чақирганлар. “Хунар — хунардан унар”, “Хунари йўқ кишининг, мазаси йўқ ишининг”, “Йигит кишига етмиш хунар оз” каби эзгу ўғитлар халқ ўртасида ёйилган. Миллий тикланиш жараёнида бизда деҳқончилик, ишлаб чиқариш, хунарамандчилик ривожланади. Жисмоний меҳнат ҳар бир соғлом киши учун фарз ва қарзидир.

Маънавий баркамолликнинг кўринишларидан бири — меҳнатсеварликдир. Ҳалол меҳнат кишиларни маънавий юксакликка кўтаради, инсон ҳаётининг туб моҳиятини ташкил этади.

Маънавий жиҳатдан пок ва юксак даражадаги одам таъмадан ҳазар қилади, ундан нафратланади. Ҳақиқий саховат ҳеч қачон бирор нарса таъма қилмасликдадир. Алишер Навоий ёзади:

Они саҳий англагил, эй хушманд,
Ким ани давлат қилибон сарбаланд.
Ҳоли агар яхшидур табоҳ,
Кимсадан этмас таъмай молу жоҳ...

Маънавий баркамол инсоннинг яна бир фазилати **КАТТАГА ҲУРМАТ, КИЧИККА ШАФҚАТЛИ** бўлиш. Бу масалада, хусусан, ота ва онага бўлган иззат алоҳида ўрин тутади. Бу ҳақида Алишер Навоий таълим бериб ёзган эди:

Бошни фидо айла ато қошига,
Жисмни қил садқа ано бошига.
Икки жаҳонингга тиларсан фазо,
Ҳосил эт ушбу иккисидан ризо.
Тун кунингга айлагани нур фош,
Бирисин ой англа, бирисин қуёш!

Ўзбекистоннинг буюк келажagini яратувчи авлодни шакллантириш вазифасини ўз олдимизга қўяр эканмиз, бунини ибратли тимсоллар орқали амалга ошириш лозимлигини унутмаслигимиз керак. Бундай тимсоллар бадиий адабиётда етарли. Масалан: Алишер Навоийнинг Фарҳод, Ширин, Қайс, Лайли, Дилором, Саъд, Искандар, Меҳр-ноз, халқ оғзаки ижодининг Алпомиш, Барчин, Қоражон, Қалдирғоч, Равшан каби қаҳрамонлари, бадиий адабиётимизнинг Отабек, Кумуш, Анвар, Раъно, Ғофир, Жамила, Гулнор, Саида сингари образлари шулар жумласидандир.

Бу қаҳрамонлар қалбидаги чин севги туйғулари қанчадан-қанча авлод қалбини мафтун этган:

Бўлмаса ишқ икки жаҳон бўлмасин,
Дема жаҳон балки бу жон бўлмасин, —

деб ёзган эди Алишер Навоий.

Демак, бахтнинг, жаҳондаги ҳаётнинг чин асоси севгидир. Севги бор жойда ёвузликнинг томири қуриydi.

Абу Райҳон Беруний ўзининг “Минералогияга оид” китобида кишининг иш жойи, идиш-товоғи, иш қуроллари ҳаммаси озода бўлмоғи керак, — деб ёзган.

Кишининг танаси, кийимлари ҳам ҳамиша тоза бўлмоғи шарт. Барча пардоз ашёлари ичида энг муҳими ва кераклиси сувдир.

Демак, озодаликка риоя қилиш азалдан халқ турмушининг энг муҳим қоидаларидан бири бўлган.

Атроф-муҳитга муносабат ҳам худди шундайдир. Сув, тупроқ, ҳаво, қуёш нури — шу тўрт унсур муқаддас саналган.

Ҳозирги атроф-муҳитнинг умумий ифлосланиш шароитида бу тушунчаларни тикламоқ зарур. Табиат, наботот ва ҳайвонот дунёсига шафқатли муносабат ҳам миллий тикланишнинг бир бўлагидир. Шундай қилиб, биз миллий тикланиш жараёнида юзага келувчи ахлоқ-одоб, юриш-туриш қоидаларининг энг асосийларини кўриб чиқдик. Булар — тарбиявий ишлар тизимининг ҳам негизидир.

ТАРБИЯВИЙ ИШЛАРНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШНИНГ МИЛЛИЙ ВА НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Туркистонда миллий уйғонишнинг вужудга келиши қонуний зарурият бўлиб, унинг замирида халқлардаги мустамлакачилик зулмидан озод бўлиш истаги ётар эди. Халқда бундай истакнинг пайдо бўлишида ўтмишдаги қуйидаги назарий таълимотлар жиддий таъсир кўрсатди:

— ўзбек халқининг мустамлакачилик зулмидан озод бўлиши натижасида ўлкадаги миллий ғояларнинг рўёбга чиқиши;

— маърифатпарварлик ёки жамиятни янгилашга интилиш — жадидчилик (арабча “янги” деган маъно англади) ҳаракати;

— она тилимиз, унинг софлиги учун курашиш бир қадар яхшилангани.

Миллий уйғонишга доир бундай назарий йўналишларнинг мақсадлари қуйидагича эди:

1. Туркистон халқларининг авлод-аждодлари яратган халқ оғзаки ижодиётининг миллий тарбия воситаси сифатида қўлланишини юзага чиқариш ва кенг фойдаланиш.

2. Халқимиз яратган миллий урф-одат ва анъаналарни қайтадан инсонлар ҳаётига киритиш.

3. Қуръони Карим ва Ҳадиси Шарифдаги инсон камолоти ҳақидаги ғояларни ёшларга ўргатиш.

4. Маърифатпарвар шахслар, миллий қаҳрамонлар фаолияти, уларнинг асарларини ўрганиш, илғор тарбиявий таъсир кўрсатувчи таълимотларга амал қилиш.

Юқоридаги миллий тарбиянинг назарий асосларидан фойдаланиш орқалигина миллий тарбия — халқ руҳи билан боғланади.

Маълумки, миллий тарбия халқ номи ва унинг тарихи билан чамбарчас боғлиқдир.

Рус педагоги К. Д. Ушинский ўзининг “Ижтимоий тарбияда халқ руҳи ҳақида”ги асарида: “Ҳамма учун умумий бўлган биргина туғма одат борки, ҳамиша тарбия шунга таяниши мумкин: у ҳам бўлса, халқнинг ўзи яратган ва халқчилик асосига қурилган ва биз уни тарбиянинг халқчилиги... деб атайдиган нарсадир...”

Мустақиллик шарофати туфайли унутилган халқ маросимларини тиклаш ва ўрганиш учун янги шарт-шароит яратилди. Республикамизнинг тарихшунос, педагог ва адабиётшунослари томонидан ўтмиш маросимлари қисман ўрганилган бўлишига қарамай, уни биз хонадонларимизга, мактаб ва жамоатчилик шуурига етказишга бепарво эдик. Алпомиш, Ҳотамтой, Қалдирғочбека, Гўрўғли, Алдар Кўса каби халқ қаҳрамонларининг мардлигини орзу қилмаган болани койишга мутлақо ҳаққимиз йўқ. Чунки биз бу халқ эртаклари ҳақида кам гапирганмиз.

Халқ оғзаки эмоционал ижоди сўз санъати, фольклор, мифология, афсона, дoston, ривоят ва ҳикоялар инъом этган.

Биз маърифатпарварларнинг қайси бир асарларини ўрганмайлик, уларнинг халқ яратган адабий-бадиий ёзма ёдгорлик манбалар намуналаридан фойдаланганларини кўрамиз. Шарҳлар ёки ёзишмаларни таҳлил қилиш орқали ҳам буни кузатиш мумкин. Масалан: Ал Форобий Афлотун фалсафасини авлодларга етказди. Алишер Навоий, Абдураҳмон Жомий ва Низомий Ганжавийнинг “Хамса”-сини давом эттирди.

Ўтмиш меросимиз ёшлар тарбияси учун муҳим восита бўлиб хизмат қилмоғи лозим. Биз шу кунда кенг кўламдаги ахборот воситаларига, манбаларига эгамиз. Булар кундалик ҳаётимизда фарзандларимиз қалбига етиб бориши лозим. Бу борада Абу Исо Муҳаммад бинни Имом Термизий, Исмоил Бухорийнинг ҳадислари ёки Муҳаммад пайгамбаримизнинг “1001 ҳадиси”нинг нашр этилиши, “Қуръони Карим”нинг таржимаси, Юсуф Хос Ҳожиб, Муҳаммад ва Маҳмуд Кошғарийларнинг асарлари, шу билан бирга, бошланғич таълим устодлари М. Беҳбудий, А. Фитрат, Саидрасул Азизий, Исохон Ибрат, Муҳаммад Авобий, Шоқурий, Мунаввар Қори, Абдулла Авлоний, Ҳамза ва бошқаларнинг яратган дарслик ва асарларида миллий масалалар муҳим аҳамият касб этади.)

Шу сабабдан мактабларда “Одобнома”ни фан сифатида ўқитиш алоҳида аҳамиятга эга. Бу борада олимларимиз бир қатор ишларни амалга оширдилар. О. Тўраева, Т. Қурбонов ва М. Туроповалар ҳамкорликда яратган юқори синфлар учун “Одобнома” дастури ва ўқув қўлланмалари, С. Нишонваннинг “Маънавият дарслари”, У. Маҳкамовнинг “Ахлоқ-одоб сабоқлари”, А. Жўраевнинг “Тарбиявий дарсларни ўтиш”, О. Ҳасанбоеваннинг бошланғич синф ўқувчилари учун “Одоб сабоқлари” каби дастур ва ўқув қўлланмалари, дарсликлар тарбиявий тадбирларнинг самарадорлигини ошириш ва миллий тарбияни мустаҳкамлашга хизмат қилади. Республикамизда бозор иқтисодига ўтиш ҳам тарбиявий ишларни янада такомиллаштиришни тақозо этади. Юртбошимиз И. Каримовнинг сўзи билан айтганда: “Бозор муносабатига ўтиш даврида ижтимоий соҳа — соғлиқни сақлаш, таълим, маданият ва санъат, шунингдек, илм-фан, айниқса, мушкул аҳволда қолмоқда. Биз учун тарихий, маданий, умуман, маънавий қадриятлар, халқимизнинг руҳини баланд сақлаш, ёш авлодни тарбиялаш асосий вазифа бўлиб қолиши керак...”¹

Тарбиявий ишларни ташкил қилишда бош омил — кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларда Ватанга муҳаббат, миллий ғурур, шарқона мулоқот одоби, исломий ғояларга

¹ И. Каримов. “Ўзбекистон келажаги буюк давлат”. “Ўзбекистон”. Т. 1992 й. 23-бет.

тўғри муносабатда бўлиш, ўзбек санъати, халқ ёдгорликларини тушунуш ва ардоқлаш каби юксак инсоний фазилатларни шакллантиришдир.

Тарбиявий ишларни тўғри ташкил қилишда бериладиган назарий билимларни ўқувчилар қалбига етказиш, уларни кундалик эҳтиёжга айлантириш учун ўқитувчи қуйидаги иш усуллариغا эътибор бериши лозим:

— мактаб, масъул шахслар синф жамоасининг руҳий ҳолати, яъни ҳар бир ўқувчининг шахси, фаолияти, қизиқиш даражасига;

— ўқувчиларнинг тарбияланганлик даражаси, тартиб-интизоми, давлат мулкига бўлган муносабатига;

— ўқувчилар билан олиб бориладиган тарбиявий тадбирларга бўлган муносабатига (ижобий ёки салбий);

— мактаб ва синфдаги ижтимоий фикрга бўйсунувчанлигига;

— ўқувчилардаги ўзаро ахлоқий муомала ва муносабатларига;

— мактабда ташкил этилган қонун-қоидаларга муносабат ва унга амал қилишига.

Юқоридагиларга амал қилган ўқитувчи (тарбиячи) ўз фаолиятини ташкил қилишда нималарга эътибор беришни тез англаб олади.

Устоз ўқитувчининг билим даражаси, шарқона фикр юрита билиши, иш билан ҳаракатнинг бирлиги синф ўқувчиларини ўрганиш ва улардаги ижобий фазилатларни такомиллаштириб, салбий хислатларни йўқотишга имкон беради.

Мустақил Ўзбекистонда биринчи марта тарбиявий ишларнинг миллий асосларини ҳисобга олиб, “Синфдан ва мактабдан ташқари ишлар” концепцияси (йўриқнома) ишлаб чиқилди. Қори-Ниёзий номидаги ЎзПФИТИ олимлар гуруҳи ва Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги ходимлари томонидан ишлаб чиқилган концепция тарбиявий ишларни назарий ва амалий жиҳатдан тўғри режалаштириш имконини яратади.

Мазкур концепцияда тарбиявий ишларнинг асосий йўналишлари, мақсад ва вазифалари қуйидагича берилган:

Инсонни унинг атрофини қуршаб турган воситалар — оиласи, ота-онаси, санъат, адабиёт, табиат ва ҳоказолар тарбиялайди. Ўқувчи-ёшларнинг ривожланиш жараёнини

бошқариб бориш керак. Инсоннинг биологик ижтимоий асосини ташкил қилувчи ўзини тарбиялаш ва тарбиянинг бирлигини таъминлаган ҳолда, унинг шахс сифатида шаклланишига салбий таъсир кўрсатадиган муҳитдан ҳимоя қилиш лозим.

Асрлар давомида шахснинг ҳар томонлама камолотга эришуви ғояси тарбиянинг етакчи мақсадига асос бўлиб келади. Шахснинг ҳар томонлама камолотга эришуви — унинг айрим қирралари ёки хислатларининг тўлақонлигини, яъни жисмоний, ахлоқий, сиёсий, эстетик, иқтисодий, ҳуқуқий қарашлари йиғиндисини ўз ичига олади.

Жумладан:

— ёшларни фалсафий дунёқарашга тайёрлаш, ҳаёт мазмунини тушуниб олишда кўмаклашиш, ўз-ўзини идора ва назорат қила билишни шакллантириш, ўз шахсий турмушига мақсадли ёндашув, уларда режа ва амал бирлиги ҳиссини уйғотиш;

— ўқувчиларни умуминсоний ва халқимиз қадриятлари, бой маданияти билан ошно қилиш, уларда маданий ва маънавий билимларни эгаллашга бўлган талабларни шакллантириш, малакаларини ошириш, уларни тобора бойитиш, маънавий тушунчаларини шакллантириш;

— ҳар бир ўсмирнинг, йигит ва қизларнинг билимдонликларини ва ижодий имкониятларини аниқлаб, уларни ривожлантириш ва инсон фаолиятининг турли соҳаларида жорий қилиш. Болалар ижодкорлиги, иқтидорини юзага чиқариш ва янада қўллаб-қувватлаш учун шарт-шароит ҳозирлаш;

— инсонпарварликнинг ахлоқий меъёрларини шакллантириш (меҳрибонлик, бир-бирларини тушунадиган, шафқатлилиқ, ирқий ва миллий камситишларига тоқатсизлик), муомала одоби, зиёлилиқ маданияти каби тарбиявий чоралар (ноҳақлик, ёлғончилик, туҳмат, чақимчиликка тоқатсизлик) кенг қўлланиши лозим;

— қонуний жамоа ахлоқи ва турмуш қоидаларига ҳурмат билан қарашни тарбиялаш — шахснинг ноёб қирраларига ҳурмат билан қараш ва ижтимоий масъулият ҳисларини ривожлантириш, ўзи яшаётган мамлакатнинг равнақи, инсоният тараққиётини барқарор сақлаб қолиш йўлида ғамхўрлик қилиш;

— ватанпарварлик — дунёвий фикрлаш, маданият арбобларига бўлган алоҳида муносабат ва уни ўрганиш, ўз халқи, давлати, унинг ҳимояси учун ҳамиша шай бўлиб

туриш, Ўзбекистон Республикаси ва бошқа давлатларнинг рамзларига ҳурмат билан қараш. Ёш авлодни Ўзбекистон Мадҳияси, Байроғи, Герби, Конституцияси ва унинг Президентига садоқатли қилиб шакллантириш;

— турмушда энг олий қадрият ҳисобланган меҳнатга ижодий муносабатни тарбиялаш, меҳнатга ижодий ёндашиш тадбирларини кучайтириш, ижтимоий мақсадларга интилиш каби хислатларни тарбиялаш, амалий муносабатлар — тадбиркорлик, тўғрисиўзлик ва масъулият ҳиссини тарбиялаш;

— соғлом турмуш тарзи учун интилишни тарбиялаш ва ривожлантириш, муносиб оила соҳиби бўлишга тайёргарлик кўриш. Ўзининг ҳар бир хатти-ҳаракатига ва унинг оқибатига масъулият билан қараш хислатларини тарбиялаш учун шароит ҳозирлаш. Инсоннинг атроф-муҳитга таъсири, кишилар билан ўзаро муносабатларида юқоридагиларга амал қилиш руҳида тарбиялаш;

— мустақил давлат — Ўзбекистон Республикасининг ички ва ташқи сиёсатига тўғри, ҳолисона баҳо беришга ўргатиш. Унинг тинчликсеварлик, демократик ва бошқа давлатларнинг ички сиёсатига аралашмаслик, бетарафлик, ошкора-очиқ ташқи сиёсати ва ўз халқининг турмуш даражасини оширишга йўналтирилган, уни ижтимоий ҳимоя қиладиган ички сиёсатини тўғри тушунмоқ ва тушунтирмоқ керак.

Тарбиянинг асосий тизими қуйидагилар бўлиши лозим:

— тарбияда улғаяётган инсон шахсини олий ижтимоий қадрият деб тан олиш, ҳар бир ўғил-қизнинг бетакрор ва ўзига хослигини ҳурматлаш, унинг ижтимоий ҳуқуқи ва эркинлиги эътиборда тутилиши;

— миллийликнинг ўзига хос анъаналарига таяниш. Лекин тарбиянинг миллий “бунёдкорлиги” ёш авлоднинг кўпмиллатли ва жаҳон маданияти бойликларига қизиқишларини, интилишларини инкор қилмаслик;

— ўқувчилар ҳаётий фаолиятида тарбиявий жараённинг асосини ташкил қилиш. Бола, ўсмир, йигит ва қизлар таълим даргоҳида таҳсил олаётган чоғида нафақат бўлғуси катта ҳаётга тайёргарлик кўрадилар, балки ана шу ҳақиқий ҳаёт билан яшайдилар. Мактабларда болалар ёш жиҳатларига мос зарур, қизиқарли, тўлақонли ҳаёт иқлимини яратиш, меҳнат, хайрия, ижтимоий-фойдали, ижтимоий-

кўнгилочар ва шунга ўхшаш тадбирлар ташкил этилиши лозимки, натижада ўқувчилар кўнгиллари тусаган ишга қўл урсинлар, муваффақият ҳиссини туйиб, ўзларига ишончлари ортсин, ахлоқлари барқарор бўлсин.

Ўзбекистон ёшларида маънавий фазилатларни камол топтириш, улар онгида миллий мафкура, миллий ғояни шакллантириш, бой маданий меросимиз, тарихий анъаналаримизга, умуминсоний қадриятларга ҳурмат, Ватанга муҳаббат, истиқлол ғояларига садоқат руҳида тарбиялаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлигининг 1990 йил 30 июндаги 115 сонли буйруғи асосида тарбиявий ишлар бўйича директор ўринбосари ўрнига “Умумий ўрта таълим муассасалари маънавий-маърифий тарбия ишлари бўйича директор ўринбосари” номи берилди. Шу муносабат билан умумий ўрта таълим муассасалари маънавий-маърифий тарбия ишлари бўйича директор ўринбосарлари ҳақида Низомнинг янги матни қабул қилинди.

1. УМУМИЙ ҚОИДАЛАР

Маънавий-маърифий тарбия ишлари бўйича директор ўринбосари ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, “Таълим тўғрисида”ги, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида”ги Қонунлар, Президент Фармонлари, Ҳукумат қарорлари, Халқ таълими вазирлиги ва бошқа юқори ташкилотларнинг қарор, буйруқ ва меъёрий ҳужжатлари талаблари асосида олиб боради.

Умумий ўрта таълим муассасаларида маънавий-маърифий тарбия ишлари бўйича директор ўринбосари (келгусида директор ўринбосари деб юритилади) ота-оналар ҳамда кенг жамоатчилик билан ҳамкорликда ўқувчи-ёшлар маънавиятини юксалтириш, уларнинг онгига она-Ватанига, халқига ва унинг бугунги бунёдкорлик ишига эҳтиром билан қараш руҳида тарбиялашга раҳбарлик қилади.

Маънавий-маърифий тарбия ишлари бўйича директор ўринбосари лавозимига камида 5 йил педагогик иш стажига эга бўлган, қобилиятли, маҳалла, ота-оналар ва кенг жамоатчилик ўртасида ҳурмат-эътиборга лойиқ бўлганлар туман (шаҳар) халқ таълими бўлими томонидан тайинланади ва бўшатилади.

II. ДИРЕКТОР ЎРИНБОСАРИНИНГ АСОСИЙ МАҚСАДИ

Жамиятда юксак маънавий фазилатларни камол топтириш, миллий мафқурани шакллантириш, ёшларни бой тарихий ва маданий меросимизга, миллий анъаналаримизга, умуминсоний қадриятларга ҳурмат, Ватанга муҳаббат, истиқлол ғояларига садоқат руҳида тарбиялаш; кенг фикрли, соғлом, жисмоний, ақлий ва маънавий жиҳатдан баркамол, иқтисодий ислоҳотларнинг моҳиятини тушунадиган ҳамда уларни янги ижтимоий муносабатлар орқали ҳаётга тадбиқ эта оладиган, миллий ғоя ва истиқлол мафқурасига содиқ бўлган шахсларни шакллантириш директор ўринбосари фаолияти мақсадининг асосини ташкил этади.

III. ДИРЕКТОР ЎРИНБОСАРИНИНГ АСОСИЙ ВАЗИФАЛАРИ

— Миллий ва умуминсоний қадриятлар, халқимизнинг бой тарихий, маданий ва маънавий мероси асосида — ўқувчи-ёшлар дунёқарашини шакллантиради, ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, инсонпарварлик, иймон-этиқод, меҳр-шафқатлилиқ каби инсоний фазилатлар мисолида уларни ҳар томонлама баркамол авлод қилиб тарбиялайди;

— “Таълим тўғрисида”ги Қонун, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”, Республика Олий Мажлиси сессияси материаллари, Президент фармонлари, асарлари, нутқлари, ҳукуватимиз қарорлари, таълим бошқаруви органлари меъёрий ҳужжатлари талаблари асосида ўз ишини амалга оширади;

— директор ўринбосари тарбиявий ишларини режалаштиришда синф раҳбарларининг қизиқишларини, топшириқларни қай даражада бажара олишларини ҳисобга олади;

— ўқувчиларда Ватанга муҳаббат, Ўзбекистон Республикаси Президенти, Конституцияси ва Давлат рамзларига садоқат ҳисларини тарбиялайди;

— маънавий, ақлий, жисмоний баркамоллик, иқтисодий, ҳуқуқий саводхонлик, меҳнатсеварлик руҳида, истеъдодли ёшларни аниқлаш ва тарбиялаш йўналишида, “Оила, маҳалла, мактаб” концепциясини ҳаётга тадбиқ этиш руҳида тарбиялайди;

— ёшларимиз онгига она-Ватанга, буюк аجدодларимиз мероси ва халқимизнинг бугунги бунёдкорлик ишларига юксак эҳтиром туйғуларини сингдириб боради;

— қадимий тарихий ёдгорликлар билан бир пайтда мустақиллик даврида бунёд этилган маърифат масканларига, табиатимиз қўйнига саёҳатлар, музей ва кўргазмаларга экскурсиялар ташкил этади;

— ота-оналарни мактабга таклиф этишда, ҳокимият қошидаги вояга етмаганлар билан ишловчи комиссия ишида, корхоналардаги мактабга ҳамкорлик кенгашларида, бола таълим-тарбияси билан боғлиқ бўлган йиғилишларда, мактабдаги тарбия муаммоларига бағишланган барча назарий-амалий методик ишларда қатнашади;

— бошқа таълим-тарбия масканлари иш тажрибасини ўрганади;

— педагогик кенгаш ёки синф раҳбарлари методика бирлашмалари кенгашларига қўйилган масалаларни муҳокама қилади;

— тарбиявий ишларга барча ўқитувчилар жамоаси, “Камолот” жамғармаси ва бошқа ташкилотлар, болалар етакчиси, ўқувчилар, мураббийлар, маҳалла ва ота-оналар қўмитаси аъзоларини жалб қилади, улар ишларини мувофиқлаштиради;

— мактабдан ва синфдан ташқари тарбиявий ишларни йўлга қўяди, барча тўғарак, бирлашмаларга (тураржойга қараб), эркин фикрловчи “Фидокорлар” клубига ўқувчиларни синф раҳбарлари билан ҳамкорликда жалб қилади ва улар ишини мунтазам равишда назорат қилиб боради;

— Исломдаги мавжуд юксак маънавий умуминсоний қадриятларни, уларнинг маданият ва маънавиятнинг ривожланишига таъсирини, дунёвий давлат ва фуқаролик жамияти шароитларида уларнинг ўрни ва ролини ўрганади ва улар моҳиятини очиқ беради;

— Ислом ва Республика аҳолиси эътиқод қиладиган бошқа динларнинг тарихий, илмий асослари тўғрисидаги чуқур билимларни дунё динлари тарихи воситасида шакллантиради;

— экстремизм ва диний ақидапарастликнинг ҳар қандай шакллари реакцион моҳиятини кенг тушунтиради, унинг ёшларга таъсири олдини олиш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқади ҳамда уни ҳаётга тадбиқ этади;

— Республикада яшаб турувчи халқлар, миллатлар ўртасида дўстлик ва тотувлик сиёсати асосларини тарғиб қилиш ва ҳар томонлама тушунтириш ишларини олиб боради;

— таълимнинг ўқувчилар қобилиятлари ва истеъдодларининг ҳар томонлама намоён бўлишига қаратилишини таъминловчи жараёни ташкил этиш, унинг мазмунини тубдан янгилаш, миллий ва умуминсоний идеаллар ва қадриятларнинг устувор аҳамиятини ошириш, шахс ва атроф-муҳит муносабатларини уйғунлаштириш, ўқувчиларнинг дунёқарашини юксак маънавият, маданият ва ижодий тафаккур заминида шакллантириш бўйича чоратадбирлар белгилайди;

— таълим-тарбия жараёнини ташкил этишда Ватан ва ўз халқи учун фахрланиш, унинг қадимий тарихига ҳурмат билан қараш, уларнинг улуғ келажагини таъминлаш учун даҳлдорлик ва жавобгарлик туйғуларини тарбияловчи турли-туман тадбирларни амалга оширади;

— педагогик тарғибот ишларини олиб боради;

— мактаб ўқувчилар жамоасининг шаклланишида, уларда инсонийлик ва демократлаштиришнинг чуқурлашувида муқобил шароитни вужудга келтириб иш юритади;

— синф ва тўғарак раҳбарлари билан маънавий-маърифий, тарбиявий ишларни олиб боради ҳамда методик адабиётлар жамғармасини ташкил этади;

— мамлакатимизда нишонланадиган: “Мустақиллик”, “Конституция”, “Хотира ва Қадрлаш куни”, “Наврўз”, “Ўқитувчилар ва мураббийлар”, “Халқаро хотин-қизлар”, “14 январь — Ватан ҳимоячилари куни”, “Биринчи кўнғироқ”, “Сўнги кўнғироқ”, “Битирувчилар кечаси” каби анъанавий байрамларнинг тарбиявий жиҳатдан юқори савияда ўтишини таъминлайди;

— таълим муассасаларида Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги томонидан Давлат рамзларига амал қилиш бўйича жорий этилган тартиб асосида фаолият кўрсатади;

— ўқувчилар онгига мустақиллик мафкураси ва миллий ғояни сингдиради. Кутубхонанинг маънавий тарбия ишларига раҳбарлик қилади;

— мактаб руҳшунос мутахассиси билан ҳамкорликда иш олиб боради;

— таълим муассасалари тиббий ходимлари билан ҳамкорликда ўқувчилар соғлигини муҳофаза қилади;

— йўлларда ҳаракатланиш хавфсизлиги дарсларини ва унга оид тадбирларни назорат қилиб боради;

— мактаб ўқувчиларининг ўз-ўзини бошқаришига шариит яратади, қобилиятли ва истеъдодли ўқувчиларга алоҳида муносабатда бўлади, уларнинг ижодий имкониятларини ривожлантиришга кўмаклашади;

— ҳафтанинг ҳар жума кунини мамлакатимиз ва жаҳондаги сиёсий, ижтимоий, маънавий ўзгаришлар ҳақида “Янгиликлар соатини” ўтказиб боради, байрамларнинг юқори савияда ўтишини таъминлайди.

Директор ўринбосари йил давомида икки маротаба (биринчи ва иккинчи ярим йилликда) мактаб педагогика кенгаши йиғилишида ҳисобот беради.

Директор ўринбосари мактаб директори билан ҳамкорликда:

- мактабнинг иш режасини тузади;
- педагогик кенгашда кўриладиган масалаларни бирга-лиқда тайёрлайди ва олиб боради;
- мактабнинг барча тадбирлари юқори савияда ўтишини таъминлайди;
- ўқитувчиларни рағбатлантириш масалалари бўйича тегишли таклифларни киритади;
- мактаб кутубхонасини адабиётлар билан таъминлаш ва бошқа вазифаларни бажаради.

Синф раҳбари билан ҳамкорликда:

- ота-оналар мажлисини тайёрлайди ва унинг мазмунли ўтишини таъминлайди;
- синфдаги тарбиявий ишларнинг мазмунини яхшилаш борасида иш олиб боради;
- синф раҳбарининг ижодий изланишига кўмаклашади;
- синфдан ташқари ишларни ташкиллаштиради ва тўғри йўналишда олиб боришга йўлланма беради ва бошқа вазифаларни бажаради.

Мактаб руҳшуноси билан ҳамкорликда:

- ўқувчиларнинг қизиқишларини аниқлайди;
- уларнинг касб танлашига кўмаклашади;
- ўқувчиларни ҳар томонлама камол топтириш учун спорт, бадиий, эстетик, техник, экологик, сайёҳлик ва ўлкашунослик, бозор иқтисодиётига асосланган ёш иқти-

содчи, бизнесмен, менежер, ёш ишбилармон, ҳуқуқшунослик тўғарақларига ва клубларга уларнинг қизиқиш, имконият ва қобилиятларига қараб жалб қилади;

— ўқувчиларнинг жисмоний ва ақлий қобилиятларини назорат қилади ва руҳшунос билан боғлиқ бўлган бошқа вазифаларни бажаради.

Жисмоний тарбия ўқитувчиси билан ҳамкорликда:

— ўқувчи-ёшларнинг жисмонан бақувват, соғлом ўсишида спорт мусобақаларини ташкиллаштиради;

— мактабда спортнинг турли йўналишлари бўйича ўйинлар, мусобақалар ва бошқа спорт тадбирларига бошчилик қилади;

— спорт ва спорт-техник тўғарақлар тармоғини кенгайтиришга кўмаклашади ва уларнинг мунтазам ишлашини таъминлайди;

— спорт ва соғломлаштиришга оид турли-туман тадбирларни амалга оширади.

Ота-оналар кўмитаси билан ҳамкорликда:

— ота-оналар университети фаолиятини бошқаради;

— ота-оналарни мактаб фаолиятига кенг жалб қилади;

— мактабда ўтказиладиган ота-оналар мажлисини ташкил қилади ҳамда унинг самарали ўтишини таъминлайди;

— ота-оналар билан ҳамкорликда ўқувчилар соғлигини муҳофаза қилади ва бошқа ишларни олиб боради.

Маҳалладаги педагог ташкилотчи билан ҳамкорликда:

— “Оила, маҳалла, мактаб” ҳамкорлигида кенг иш олиб боради;

— тарбияси оғир ва ҳуқуқбузарликка мойил бўлган болалар ҳамда носоғлом оилаларнинг болалари билан тарбиявий ишларни мувофиқлаштиради.

“Камолот”, “Соғлом авлод учун” жамғармалари ва бошқа давлат ва нодавлат жамғармалари билан ҳамкорликда:

— ўқувчилар билан ўтказиладиган ҳамкорликдаги тадбирларни юқори савияда ташкил этади;

- янги тарбиявий дастурларни киритиш бўйича ҳамкорликда ишни ташкил этади;
- ёшлар билан ўтказиладиган барча спорт ўйинлари, танловлар, мусобақаларга жалб этади;
- ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда биргаликда иш олиб боради ва бошқалар.

Оила билан олиб борадиган вазифалари:

- мактаб руҳшуноси билан ҳамкорликда оиланинг ижтимоий руҳий хусусиятларини ўрганади;
- муаммоли оилаларни аниқлайди, уларни ижтимоий-руҳий тавсифномасини тузади, сабаб ва омилларини аниқлаб, салбий омилларнинг бола шахсига зарарли таъсири олдини олиш чора-тадбирларини ишлаб чиқади ва амалга оширади;
- оилада ота-она ва фарзанд муносабатларини ўрганиш асосида бола билан индивидуал тарбиявий ишлар режасини тузади;
- ота-оналар билан ҳамкорликда таълим-тарбияда муаммоси бўлган болалар билан шахсий тарбиявий ишларни олиб боради. Бунга мактаб руҳшуносини ҳам жалб қилади.

IV. ДИРЕКТОР ЎРИНБОСАРИГА ҚЎЙИЛАДИГАН АСОСИЙ ТАЛАБЛАР

Директор ўринбосари ўқувчиларга нисбатан меҳр ва муҳаббат билан, ўзига, педагогик жамоасига ва ота-оналарга нисбатан талабчан ҳолда иш тутиши ва мунтазам ўз устида ишлаб, сабр-бардошли, ўз фикрларини пухта баён этадиган, ўзгаларни жалб қила оладиган хислатларни ўзида мужассамлаши, бу учун:

- давлат ва ҳукуматимиз томонидан қабул қилинган барча ҳужжатлар моҳиятини, Президент асарларини яхши билиши ҳамда уни ўқувчи-ёшлар орасида тарғиб эта олиши, халқ педагогикаси анъаналарини, ўзбек халқи миллий урф-одатлари, қадриятлари, алломалар ўғитларини яхши билишлари лозим;
- мамлакатнинг ички ва ташқи сиёсатини яхши билиши ва доимо уни ўз фаолиятида ҳисобга олиб бориши, тарбиявий ишларни ташкил этишнинг илмий асослари ҳамда янгича усул ва методларини яхши билиши;

— радио, телевидение ва оммавий ахборотнинг бошқа воситалари орқали берилган энг сўнгги янгиликлардан бохабар бўлиши ҳамда уларнинг моҳиятини ўқувчиларга етказа олиши;

— синфдан ташқари тадбирларни тайёрлаши ва ўтказа билиши;

— туман, шаҳар, вилоят, Республика миқёсида ўтказиладиган тадбирларда иштирок этиши;

— мактабда ўқувчилар билан тарбиявий ишларни олиб бораётганларга методик тавсиялар бериб бориши;

— мунтазам равишда ўз малакасини ошириб туриши, ўз соҳаси бўйича ўтказиладиган семинарларда иштирок этиши лозим.

V. ДИРЕКТОР ЎРИНБОСАРИНИНГ ҲУҚУҚЛАРИ

Низомда белгиланган вазифалар билан боғлиқ равишда тегишли педагогик ходимларга кўрсатма беради:

— хизмат вазифаси доирасидан келиб чиққан ҳолда синфдан ва мактабдан ташқари ишларни ташкил этиш ва янги тўғарақларни очиш масалаларини ҳал қилиш;

— синф раҳбарларининг таълим-тарбия ишлари бўйича эришган ютуқларини ҳисобга олиб, уни тақдирлаш учун директорга таклиф киритиш;

— синф раҳбарларининг ўз вазифаларига нисбатан масъулиятсизлиги ёки уни суиистеъмол қилганлиги учун директор билан келишган ҳолда танбеҳ бериш;

— болани яхши тарбиялаган ота-оналарни, мактабга ёрдам берган маҳалла фаолларини тақдирлаш учун директорга таклиф бериш ҳуқуқига эга.

Директор ўринбосари билан қуйидаги ишлар келишилиши керак:

— синф раҳбарлари иш режасини директор билан ҳамкорликда тасдиқлаш;

— мактабда ўтказиладиган спорт мусобақалари режасини директор билан ҳамкорликда тасдиқлаш;

— турли хилдаги тўғарақ ишлари режасини директор билан ҳамкорликда тасдиқлаш.

VI. ДИРЕКТОР ЎРИНБОСАРИ ИШИНИ РЕЖАЛАШТИРИШ ВА ТАШКИЛ ҚИЛИШ

Маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари ўз ишини режа асосида олиб боради ва унинг бажарилишини назорат қилади.

Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларни режалаштиришда мактабнинг умумий режаси, ўқитувчилар, синф раҳбарлари, болалар етакчиси, ота-оналар кўмитаси иш режаларини эътиборга олиши керак.

Мактабдан ва синфдан ташқари ўтказиладиган барча тадбирларни мунтазам кузатиб, баҳолайди.

Директор ўринбосарининг иш режаси мактаб директори томонидан тасдиқланади.

Ишни режалаштиришда болаларнинг ёш хусусиятлари, мактаб жойлашган вилоят, шаҳар, туманнинг шарт-шароити, анъаналари, хусусиятлари, жойлардаги ижодий бирлашмалар, илмий марказлар билан ўзаро алоқаси каби ишларни инобатга олади:

маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари қайта тайёрлов курсларида ўз малакасини ошириб боради.

Директор ўринбосарининг фаолияти ўз ифодасини топган ҳужжатлар рўйхати Халқ таълими вазирлиги томонидан доимий равишда берилиб борилади.

Маънавий-маърифий тарбия ишларини режалаштириш ва унга қўйилган педагогик талаблар (I—IX синфлар)

Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг таълимий-тарбиявий фаолиятлари ўзига хос хусусиятга эга: ўқувчиларда ҳаётий тажрибаларнинг камлиги, ўқув-тарбия жараёнида ҳодисаларга қизиқиши, “яхши”, “ёмон” ҳаракатларга чуқур муносабат билдира олмаслиги кабилар. Бошланғич синф ўқувчиларининг дарс ва дарсдан ташқари маънавий-тарбиявий фаолиятини режалаштириш ўзига хос қоидаларга эгадир:

1. Ҳар бир синф жамоасининг тарбияланганлик даражасини ўрганиш.

2. Ўқувчиларнинг оилавий ҳаёти, ота-онанинг фарзанд тарбиялашдаги бурчи ва вазифасини қандай ҳис этиши.

3. Мустақил Ўзбекистонимиздаги кундалик ўзгаришларга ўқувчиларнинг муносабати. Ўқувчиларнинг шарқона миллий урф-одат, анъаналар ҳақидаги билим даражаси.

5. Қомусий мутафаккирлар ҳамда ҳозирги замон шоир-ёзувчиларнинг ижодиётидан намуналарни билишлари.

Юқоридагиларни аниқлашда суҳбат, анкета усуллари-дан фойдаланиш ўринлидир. Шундагина ҳар бир ўқитувчи-тарбиячининг бетақрор, бир-бирига ўхшамаган тарбиявий тадбир режалари вужудга келади. Бундай режалар тарбиявий таъсирга эга бўлиб, мақсадга эриштира олади.

Маънавий-маърифий тарбия ишларини режалаштиришнинг асосий омиллари:

1. Ватанга муҳаббат ва инсонпарварлик.
2. Миллий истиқлол мафкурасини шакллантириш.
3. Маънавий тарбия (ахлоқ ва одоб).
4. Иқтисодий тарбия.
5. Экологик тарбия.
6. Гўзаллик тарбияси.
7. Жисмоний баркамоллик (соғлом авлод учун).
8. Ота-оналар билан ишлаш.

Юқоридаги омилларни режалаштиришда танланадиган мавзулар қуйидаги талабларга жавоб бериши керак:

— тарбиявий тадбирлар режаси ва ундаги мавзулар ўқувчиларни мустақиллик, ўз-ўзини англаш, мустақил фикр юритишига қаратилиши;

— танланган мавзулар миллий ва умуминсоний қадриятлар қамровида бўлиши;

— тарбиявий тадбирларда узвийлик қондасига амал қилиниши;

— мавзулар ўқувчиларнинг ёши ва билим савиясига мос бўлиши лозим.

Тарбиявий тадбирлар режаларидан намуналар (I—II синфлар учун)

1. ВАТАН ҒУРУРИ — КАМОЛОТ МУЛКИНИНГ АСОСИ (I—II СИНФЛАР УЧУН)

- а) Туғилган уй, кўча, шаҳар ва ўлкалар тарихи.
- б) Бир болага етти қўшни ота-она эканлиги.
- в) Авлодлар шажараси ҳақида дастлабки маълумот.

г) Атроф-муҳитдаги ўсимликлар ва уларни муҳофаза қилиш.

д) Ўлка тарихига оид (тарихий обидалари, кимлар яшагани, иқтисодий бойлиги, санъати ва келажак режалари).

е) Киндик қони тўкилган жойнинг тупроғи азиз эканини онга сингдириш. Ўзбекистонда инсон эъзозланиб, ҳурматланиши.

2. ТУРМУШ МАДАНИЯТИ

а) Шарқона оилада ота-онанинг ўрни.

б) Ота-она меҳри, уларнинг борлигидан фахрланиш.

в) Оилада шарқона урф-одатлар, анъаналар қонун ва қоидаларига амал қилиш.

г) Қариялар ҳаётини ўрганиш, уларнинг яхши фазилатларини ўзлаштириш ва ғамхўр бўлиш.

д) Турмуш ва бозор иқтисодига шарқона муносабат уйғотиш.

3. ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ СОФЛИГИ — ХАЛҚ ИФТИХОРИ

а) Ҳар бир миллатнинг ўз она тилига меҳри, миллий гурурининг гултожи эканлиги (халқ мақол, ривоят, ҳикоятларидан фойдаланиш).

б) Ўзбек тилининг тарихи, ривож.

в) Ўзбек тилининг истиқболи.

г) “Тил билган эл билар” (хорижий тилларни билишнинг аҳамияти ҳақида).

4. ЎЗБЕК МИЛЛИЙ УРФ-ОДАТ, РАСМ-РУСУМЛАР ВА МАРОСИМЛАРИ

1. Оилавий урф-одатлар.

2. Расм-русумлар ва уларнинг тарихи.

3. Маросимлар, уларнинг турлари, тарихи ва мазмуни.

1. ВАТАН ҒУРУРИ КАМОЛОТ МУЛКИНИНГ АСОСИ: III—IV СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИ УЧУН

а) Кўчманчи ўзбек элатларининг келиб чиқиши.

б) Ўзбекистон ҳудуди ва унинг тарихи ҳақида маълумот.

в) Ўзбекистон ўтмишидаги хонликлар, амирликлар, улардаги сифатлар.

- г) Ўзбекистон табиати, ҳайвонот ва ўсимлик олами.
- д) Ўтмиш ва мустақил Ўзбекистон.
- е) Бутун дунё ўзбекларининг нима билан фахрланишлари.
- ё) Ўзбекистон мадҳиясида миллий ғурур.
- з) 9 май — Хотира ва қадрлаш куни.

2. ТУРМУШ МАДАНИЯТИ

- а) Оиланинг иқтисодий илдизи, уни бошқаришда оила аъзоларининг ҳамжиҳатлиги. Даромад.
- б) Оилавий анъаналар ва унга нисбатан садоқат ҳисси.
- в) Оилавий маросимлар. Оила аъзоларининг ўрни, ва-зифаси ва бурчи.
- д) Замоनावий оиланинг шакли, маданий гўзаллиги. Шарқона оила жиҳози.

3. ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ СОФЛИГИ — ХАЛҚ ИФТИХОРИ

- а) Тил тарихини ўрганиш.
- б) Тилшунос олимлар билан учрашув.
- в) Соф ўзбек тили сирлари, тил ўрганиш ҳақида донолар ҳикматлари.
- г) Шарқона ўқишнинг оҳангдорлиги ҳақидаги маълумот.
- д) Шарқшунослик ва тил-адабиёт илмгоҳларига ташриф буюриш.

4. МИЛЛИЙ УРФ-ОДАТЛАР, РАСМ-РУСУМЛАР ВА МАРОСИМЛАР

- а) Миллий урф-одатларнинг келиб чиқиш тарихи. Унга амал қилишнинг ижобий томонлари.
- б) Фольклор ва ёзма ёдгорликларда расм-русум, урф-одатларнинг асослаб берилиши.
- г) Турли миллат халқларининг урф-одатлари ва уларга муносабат.
- д) Аждодларимизнинг кийиниши, юриш-туришидаги ўзига хослик. Ҳозирги пайтдаги либосларимиз.

5. САНЪАТ ВА МАДАНИЯТ МЕЪМОРЧИЛИГИ

- а) Санъатнинг шарқона кўринишлари. Аждодларимиз санъати тарихи.
- б) Санъат усталари (ўтмиш ва ҳозир).

- в) Санъат масканлари ва унинг турлари.
- г) Санъатга муносабат.
- д) Миллий санъатнинг келажаги.
- е) Меъморчилик тарихидан бир шингил. Маданий меъморчилик кошоналарига саёҳат ва уни ўрганиш.
- ё) Қўли гул устоз ва шогирдлар ҳаёти ва келажаги.
- ж) Меъморчилик кўринишлари (танлаб ўрганиш).

6. БОБОЛАРДАН БОЛАЛАРГА НАСИХАТ ВА ПАНДЛАР

- а) Қадим ўзбек халқининг ёдгорликлари.
- б) Исломий таълимотда ижод этган Яссавий, Баҳоуддин Нақшбандий, Ғаззолий, Ҳазинийлар ижодиётида одоб-ахлоқ масалалари.
- в) Ўзбек шоирларининг пандлари. Зебуннисо, Увайсий, Нодира, Анбар Отин...
- г) Замондош шоир ва шоиралар билан учрашув ва кечалар ташкил қилиш. Улар ижодиётидан баҳраманд бўлишга ундаш.

7. МАЪНАВИЙ-ИНСОНИЙ ҚАДРИЯТЛАР

1. Диний таълим даргоҳлари ҳақидаги маълумот. Уларда ўқитиладиган дарсликлар ҳақида маълумот бериш.
2. Ўтмишдаги диний даргоҳларга бир назар (Авлиё, пайғамбар, саҳоба ва бошқалар фаолияти ва ўтмиши ҳақида маълумот) солиш.
3. Араб халифалигининг анъаналари (мавлуд, мушкулқушод...). Қиссалар, пандномалар ҳақида маълумот бериш.

Ўзбекона юксак ахлоқий сифатлар

- а) Алломаларнинг ўғил ва қизларга айтган насиҳатлари.
 - б) Қизлик иффати, ҳаёси, гурури.
 - в) Оила ва жамоа меҳнатига тўғри муносабатда бўлиш.
 - г) Инсон гўзаллигини англаувчи белгилар.
 - д) “Ёмонлик”ни келтириб чиқарувчи сабаблар.
 - е) Саёқ юрган таёқ ер.
 - ё) Бозор қилиш одоби.
 - ж) Табиат гўзаллигини сақлаш.
- Юқори синф ўқувчилари учун тузилган таҳлилий-тарбиявий режамизда уларнинг жисмоний, руҳий камолотини, билимдонлик салоҳиятини ҳисобга олдик.

1. ВАТАН ҒУРУРИ КАМОЛОТ МУЛКИНИНГ АСОСИ (V СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИ УЧУН)

- а) Ўзбекистон — мустақил давлат.
- б) Ўз ватанини саждагоҳ деб яшаган алломалар (Абду-рауф Фитрат). Ватан сотилмайди, хоинларга ўлим.
- в) Мустақил Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И. А. Каримов.
- г) Авлод-аждодларимиз шуҳрати — меҳнатдадир.
- д) Куч — билим ва тафаккурда эканлигининг маъноси.

2. ТУРМУШ МАДАНИЯТИ

Ота-она олдидаги фарзанднинг бурчи.
Оила бахти нимада?
Қадр билмаган одамдан вафодор ит яхши.
Олижанобликни одоб қилайлик.
Тежамкорлик — яхши фазилат.
Росту ёлғонга қасам ичманг.
Ўзбек тили софлиги — халқ ифтихори.
Тилингизни ёмон сўзлашга одатланторманг.
Кексалар сўзини хор қилманг.
“Давлат тили тўғрисида”ги қонунга амал қилайлик.
Тили шириннинг дили пок.

3. МИЛЛИЙ УРФ-ОДАТ, РАСМ-РУСУМ ВА МАРОСИМЛАР

Миллий урф-одатларни эъзозлайлик.
Шарқона расм-русумни биласизми?
Халқ байрамлари — “Наврўз”, “Ҳосил байрами”,
“Сунбула сайли”. Тўй маросими ва унинг турлари (бешик тўйи, ақиқа, суннат ва никоҳ тўйлари).

4. САНЪАТ ВА МАДАНИЙ МЕЪМОРЧИЛИК

Санъатимиз кўрки (Юнус Ражабий ҳаёти ва фаолияти).
Муסיқани тинглаш ва тушуниш одоби.
Саҳна санъати турлари ҳақида (комедия, опера, балет, хор, эстрада).
Имом ал-Бухорий мақбараси.
Аллома ал-Фарғоний меъморий ансамбли ҳақида суҳбат.
Амир Темур музейини бунёдга келтирган усталар.
Зиёратгоҳларга саёҳат уюштириш.
Хотира ва қадрлаш майдони.

5. БОБОЛАР ЎГИТЛАРИ

Аҳмад Югнакий бобомиз ҳақида суҳбат.
Навоий ҳикматларида одамийлик фазилатлари.
Амир Темур ўғитлари.

6. МАЪНАВИЙ-ИНСОНИЙ ҚАДРИЯТЛАР

Диний ақидапарастлик ҳақида маълумот.
Ҳадисда одоб-ахлоқ.
Ҳаром ва ҳалолнинг фарқи нимада?
Қадамжо ва зиёратгоҳларни асрайлик.
Халқ китобларидаги ҳикматлар. (Қиссахонлик клубини ташкил этиш.)

7. ЎЗБЕКОНА ИНСОНИЙ, ЮКСАК АХЛОҚИЙ ФАЗИЛАТЛАР

Илму одоб йироқда бўлса-да, излаб топинг.
Беозорликни ўзингизга касб айланг.
Дунёда қадрли нарса бу — вақт. Ундан тўғри фойдаланинг.

Маънавият — инсон бойлиги.
Сабр — бахт қалъаси.
Ҳасад — ёмон одат.
Ота-онангизни қадрланг.
Табиат мўъжизаларини ардоқлайлик.
Гийбат, чақимчиликдан қочинг.
Бахтиёр ёшлик.

1. ВАТАН ҒУРУРИ КАМОЛОТ МУЛКИНИНГ АСОСИ (VI-СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИ УЧУН)

“Ўзбекистон келажаги буюк давлат” (И. А. Каримов. Ўзбекистон келажаги буюк давлат. Т., “Ўзбекистон”. 1992 й.) асари юзасидан.

Ватанпарвар ким?

Мен ўзбек фарзандиман.

Ўзбек тупроғи учун жон берганлар (Файзулла Хўжаев ҳақида).

Қардошлар маконидир бу диёр (қўшма корхоналар ҳақида суҳбат, учрашув ёки сайр).

Авлодлар хотираси муқаддас.

2. ТУРМУШ МАДАНИЯТИ

Инсонларга меҳрибонликни кимдан ўрганиш керак?
Меҳрибон деб қандай инсонни айтамыз?
Кичикларга ғамхўр, катталарга меҳрли бўлайлик.
Ғазаб ўти аланга олиб кетганда ҳам андиша сақланг.
Сахийлик — яхшилик аломати.
Одобсизда нима йўқ — ақл.
Ақл нима?

3. ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ СОФЛИГИ ХАЛҚ ИФТИХОРИДИР

Тил ҳақида айтилган ҳикматлар.
Сеҳрли сўзларни унутмайлик.
Ўзбек тили тарихи. Ўзбек адабий тилининг асосчиси —
Алишер Навоий.
Беморга айтиладиган сўзлар (юмшоқ муомала, ширин
сўз, далда бериш, кўнгил кўтариш, ёрдам бериш).
Она тилимни севаман. Баҳс.
Миллий урф-одат, расм-русум ва маросимлар.
Ўзбек халқининг урф-одатларига доир мақоллар, ри-
воят, ҳикоятлар.

4. ЎЗБЕК ХОНАДОНИДАГИ ИРИМЛАР

Халқ маросимлари: “Суст хотин”, “Чой момо”.
Таъзия маросими.
Наврўз удумлари: қизларнинг ўз бахт рамзларини из-
лашлари, малоикаларнинг сумалакка туз ташлаб кетиш-
лари, етти дарахт шохини синдириб дастурхон атрофига
қўйиш (“Мулоқот” журнали, 1997, 2-сон, 62-бет).

5. БОБОЛАР ЎГИТЛАРИ

Воиз Кошифий устоз ва шогирд ҳақида.
Хожа Аҳрор Вали ҳикматлари.
Абдулла Авлоний одоб-ахлоқ ҳақида.
Саид Аҳмад билан учрашув.
Ҳадисда ота-она ҳурмати (“101 ҳадис” мисолида).

6. МАЪНАВИЙ-ИНСОНИЙ ҚАДРИЯТЛАР

Ақиқа ва уни ўтказиш тартиби.
Қабрларни зиёрат қилиш қоидалари.

Абдулхолиқ Ғиждувоний бобомиз айтганлар: “Оз еб, оз ич, оз гапир”.

Етимларнинг бошини силаш — савоб.

Туфилган кундан бошлаб ўлгунча илм изла.

7. САНЪАТ ВА МЕЪМОРЧИЛИК

Халқ куйлари.

Актёрлар билан учрашув.

“Занги ота” ансамблидаги халқ санъати (Ўз шароитингизга мослаштириш).

Китоб ҳақидаги ҳикматлар.

8. ЮКСАК АХЛОҚИЙ СИФАТЛАР

Инсоннинг ҳуқуқ ва бурчи.

Ўзлигини англаш — яхши фазилат.

Ота-она дуосини олиш учун фарзандлар нималарга эътибор бериши керак.

Қизлик ҳаёси ва иффати.

Ўғил бола гурури.

Сувни тежанг.

Дўстни сақлаш одоби.

Ҳунари борнинг зари бор.

Виждон азобидан ўзингизни асранг.

Она табиатни эъзозлайлик.

1. ВАТАН ҒУРУРИ КАМОЛОТ МУЛКИНИНГ АСОСИ (VII СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИ УЧУН)

Ўзбекистон — менинг Ватаним.

Ватан гадоси — кафан гадоси.

Туркистон бир, Ватан бир (Э. Воҳидов).

Ота рози, Ватан рози (Э. Воҳидов).

“Алпомиш” достони юзасидан баҳс.

2. ТУРМУШ МАДАНИЯТИ

Рўзғор тутиш одоби.

Бозорга бориш ва харид қилиш тартиби.

Оилада ота-онанинг қаноти бўлиш.

Оила бюджети ва унинг тақсимооти.

Кийиниш маданияти.

Уйни тартибга келтириш ва озода тутиш қоидалари.
Оилавий муносабат: Қариндош-уруғ, қўни-қўшнилар орасидаги иноқлик.

3. ЎЗБЕК ТИЛИ СОФЛИГИ — ХАЛҚ ИФТИХОРИ

Тўғри сўзлаш ва нутқ маданияти.

Тил бойлигининг манбаси — китоб.

Ёмон сўзлар оқибати.

Дил жароҳати — тилдандир.

Инсон жисмидаги энг узун нарса бу тилдир, унга эҳтиёт бўлиш яхши хислат.

Кўча ва жамоат жойларида тилга эътиборли бўлиш.

4. МИЛЛИЙ УРФ-ОДАТ, РАСМ-РУСУМ ВА МАРОСИМЛАР

Никоҳ тўйларидаги урф-одатлар.

Ҳафтанома (кунлар хосияти).

13-ёшлар маросими.

Жамият томонидан қабул қилинган ахлоқий урф-одатларга итоат этган инсон қадр топади.

Кекса авлоддан қолган удуллар ҳақида айтилган ривоятлар:

“Қари билганини пари билмас”, “Балиқ мозор”, “Қирққиз”, “Бой ўғлига”, “Чўли малик”.

5. БОБОЛАР ЎГИТЛАРИ

Имом ал-Бухорий Ислом оламидаги танҳо аллома.

Фахриддин Расулнинг “Ахлоқнома” рисоласи асосида баҳс.

Ҳадис илмида қон-қариндошлик ва меҳр-оқибат.

Луқмони Ҳаким сўзларига амал қилайлик.

Беҳзоднинг мўйқаламида сеҳрли ва гўзал мўъжизалар (Нурсайд Ойдинов. “Мулоқот” журнали, 1997. 3-сон. 53-54-бет).

6. МАЪНАВИЙ-ИНСОНИЙ ҚАДРИЯТЛАР

Ислом — инсонликка даъват этади.

Бир-бирини тушуниш — ҳаётини зарурият.

Ислом таълимоти бу соғлом жамият учун зарурдир (гиёҳвандлик, ичкиликбозлик, порахўрликларни қоралайди).

Қуръон оятлари меҳр-оқибатга чорлайди.

Имонсизлик — жиноят манбаи.

7. САНЪАТ ВА МАДАНИЙ МЕЪМОРЧИЛИК

Мумтоз мусиқага асос солганлар (Абу Наср Форобий, Абдурауф Фитрат, Юнус Ражабий).

Санъат музейига саёҳат.

Имом ал-Бухорий мақбарасини зиёрат (Ўз шароитингизга мос жойни танланг).

Одил Ёқубов билан учрашув.

Қадимий халқ ҳунармандчилигидаги ноёб кашфиётлар (ҳунарманд ижодиётини ўрганиш).

8. ЮКСАК АХЛОҚИЙ СИФАТЛАР

Фарзанд — оила неъматини, у мол-дунёга ҳирс қўйма-син.

Ҳаққонийлик ва яхшилик юксак фазилат.

Бозорга бориш ва харид қилиш одоби.

Сўз турлари ва инсон қиёфаси.

Аёллик латофати, эркаклик ғурури нимада?

Таъна, миннат, етимлар молига хиёнат қилиш.

Инсонни билиш ва тушуниш одоби.

Нарсани эҳтиётлаш одоби.

1. ВАТАН ҒУРУРИ КАМОЛОТ МУЛКИНИНГ АСОСИ (VIII СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИ УЧУН)

Ватан туйғуси нима?

Абу Бакр Қаффоли Шоший (Б. Валихўжаев. “Мулоқот” журнали. 1997. 3-сон, 29-32-бетлар).

И. А. Каримовнинг “Биздан обод ва озод Ватан қолсин” асари юзасидан баҳс.

Она табиат эъзозда бўлсин.

“Буюк ипак йўли” тарихидан лавҳалар.

2. ТУРМУШ МАДАНИЯТИ

Оиладаги саранжом ва саришталик.

Жамоат жойларида ўзини тутиш маданияти, театр, кино...

Дунё гўзалликларини кўра билиш ва тушуниш.

Ўз-ўзини фаҳмлаш ва бошқариш.

Хонадонни обод қилиш, уйларни безаш маданиятини биласизми?

3. БОБОЛАР ЎГИТЛАРИ

Абу Али ибн Синонинг 100 насиҳати.

Имом ал-Бухорийнинг “Жоме ас-Саҳиҳ” китобидан “Беморнинг ҳолини сўраш хусусида” (“Мулоқот” журнали. 1998. 5-сон, 55-бет).

Аҳмад ал-Фарғоний мероси ҳақида сўз.

4. МАЪНАВИЙ-ИНСОНИЙ ҚАДРИЯТЛАР

Хожа Аҳмад Яссавий зиёратгоҳи ҳақида суҳбат.

Шарқ машойихлари (Қаландар авлиёлари) ҳақида: Абдулҳолиқ Гиждувоний, Орифон, Баҳоуддин Нақшбанд (Салим Бухорий. “Табаррук зиёратгоҳлар”. Т. 1993).

Абдурауф Фитратнинг “Абулфайзхон” драмаси муҳокамаси.

Абдулла Орипов ижодиётида маънавий-ахлоқий тарбия (шеърлари асосида).

5. ЎЗБЕК ТИЛИ СОФЛИГИ – ХАЛҚ ИФТИХОРИ

Сўз. Сўзнинг хили ва тури кўпдир (ширин сўз, дағал, беодоб, ҳикматли гап, табрик, миш-миш, иғво, илтимос, йигит сўзи кабилар).

Юқоридаги сўзларни айтишда инсон руҳиятини тасвирлаш.

Тил — халқлар дўстлигининг рамзи.

Хат ёзиш ва саломномалар битиш тартиби.

Қалб кулгиси (латифа, пайров, бир қайнови ичида, ҳазил...)

Ғазаб келганда тилингда эътиборли бўл.

6. МИЛЛИЙ УРФ-ОДАТЛАР, РАСМ-РУСУМЛАР ВА МАРОСИМЛАР

Табиат инъом этган бойликларга доир расм-русумлар: ерни парвариш этиш, уруғни ерга қадашга доир дуо ва қўшиқлар. Паррандаларнинг келиши.

Халқ яратган ялинчоқ ва ҳукмлагичлар (ой, қуёш, юлдуз... қуш ва ҳашаротлар).

Биби Сешанба ва Биби Мушкулкушод кунларини нишонлаш расмлари.

7. САНЪАТ ВА МАДАНИЙ МЕЪМОРЧИЛИК

Ўзбек халқ ўйинларининг тарихи ва унинг асосчилари ҳақида.

Амалий санъат музейига саёҳат.

Туркистон меъморлари қолдирган меросларини ўрганиш (Одил Ёқубовнинг “Кўҳна дунё” асарини ўрганиш).

8. ЮКСАК АХЛОҚИЙ СИФАТЛАР

Яхши одамни ғийбат билан эсга олиш одобдан эмас.

Манман ва такаббурлик инсонга зиён.

Камолот — илмдадир.

Ҳунарли инсон хор бўлмас.

Андишасиз пасткашдан вафо кутма.

Сирни сақлай билиш одоби.

1. ВАТАН ҒУРУРИ КАМОЛОТ МУЛКИНИНГ АСОСИ (IX СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИ УЧУН)

Ўзбекистон XXI аср бўсағасида (И. Каримов. “Ўзбекистон ифтихорлари”. “Ўқитувчи”, 1999.).

Ватаним — фаҳрим.

Аҳмад ал-Фарғонийнинг ёшлиги.

Шу номли пьесани саҳналаштириш (И. Раҳим. “Гулхан”, 1998, 9-сон, 6—10-бетлар).

И. А. Каримов. “Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари”. Т., “Ўзбекистон”, 1995.

Ўсмирларнинг Ватан олдидаги бурчи.

Ўсмир ва Қонун. “Жиноят нима?”

Она тупроқдан бошланган меҳр-оқибат.

Ватандошларимиз ҳамиша барҳаёт.

Ватанни она каби ардоқлаш — бурчимиз (16 февраль воқеалари ҳақида).

2. ТУРМУШ МАДАНИЯТИ

Оила — истиқболнинг яратувчи кучи.

Янги оила қандай бунёдга келади?

Қизларнинг оиладаги вазифалари.

Ибн Сино “Оила маданияти ҳақида”, “Ал-Манозил” асари юзасидан баҳс.

Кийим ва пойафзални асраб кийишни биласизми?

Инсон ҳаётидаги нохушликлар ва уларни келтириб чиқарувчи сабаблар ҳақида икки оғиз сўз.

Уйни қандай жиҳозлаш ва тозалаш керак (баҳс).

Жамоат жойларидаги буюмларни кўз қорачигидек ас-райлик.

3. БОБОЛАР ЎГИТЛАРИ

Халқ китобларини ўрганиш (“Зуфунун қиссаси”, “Бобо Равшан”). Устоз ўғитлари (Воиз Кошифийнинг “Ахлоқи Муҳсиний” китобидан). Фирдавсийнинг “Шоҳнома” асари (Семурғ ва Зол достони). Ҳадислардан намуналар ўқиб бериш.

4. МАЪНАВИЙ-ИНСОНИЙ ҚАДРИЯТЛАР

Имом ал-Бухорий ҳадисларида одоб ва ахлоқ.

“Наврўзнама” асари кимлар томонидан яратилган (баҳс).

Эркин Воҳидов билан учрашув. “Ўзбегим” шеърининг таҳлили.

Ислом динида сўфизмнинг келиб чиқиш тарихи.

Авлиёнинг туғилишидан огоҳлик бериш.

Тушда воқе бўлган кароматлар (Н. Комилов. Тасаввуф. “Мерос” нашр. Т. 1996. 5—8, 66, 73—74-бетлар).

И. Каримовнинг “Баркамол авлод орзуси” асари (Т., “Ўзбекистон”, 1999).

5. ЎЗБЕК ТИЛИ СОФЛИГИ — ХАЛҚ ИФТИХОРИ

Тилингни авайласанг, омондир бошинг.

Тилимиз софлиги — зийнат.

Тилшунос олимлар билан учрашув (М. Асқарова, Ф. Абдураҳмонов).

П. Қодировнинг “Юлдузли тунлар” асарида бадиий тил бойлиги (баҳс).

Тилимиздаги иллатлар.

Муомала маданияти.

Миллий урф-одатлар, расм-русум ва маросимлар.

6. КЕЛИН ТУШДИ (РАСМ-РУСУМЛАР)

Табиатни эъзозлашга доир урф-одатлар.

Сайиллар, ҳайитларни нишонлаш сабаблари ва ундаги расм-русумлар.

7. САНЪАТ ВА МАДАНИЙ МЕЪМОРЧИЛИК

Қадимий ёдгорликларнинг умри боқийлигининг сирини мадада?

Халқ устодларининг ҳаёт йўли (хунарманд, меъмор, касиб ҳақида).

Ўзбек театршунослик тарихи.

Ўзбек туризми ҳақида бир сўз.

8. ЮКСАК АХЛОҚИЙ ХИСЛАТЛАР

Идеал қиз ёки йигит сифатлари.

Ўринсиз хафа қилиш.

И. А. Каримов. “Ҳалоллик ва фидойилик — фаолиятимизнинг асосий мезони бўлсин”.

Сир сақламоқ одоби. Имон ва эътиқод.

Ўзликни англаш.

Тадбир — ғайрат.

Ҳаё — иффат.

Поклик — инсон зийнати.

Қаноат ва ризо.

Келажак — ёшлар қўлида.

Ишбилармонлик — давр талаби.

Виждон ва қонун.

Юқорида тавсия этилган маънавий-ахлоқий тарбияга доир режаларни ўз шароитингизга мослаштириб, ижодий ёндашган ҳолда фойдаланинг.

III БОБ. МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ, АХЛОҚИЙ ТАРБИЯ ИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ШАКЛ ВА УСУЛЛАРИ

Мактаб ёшидаги ўқувчиларга таълим бериш билан бир қаторда уларнинг синфдан ва мактабдан ташқари фаолиятини ташкил қилиш баркамол инсонни тарбиялашдаги маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини оширади.

Ўқувчиларда ахлоқий фазилатларни шакллантириш жараёнида қўлланиладиган методлар: тарбиявий тадбирнинг мақсади, мазмуни ва унинг характериға мос бўлиши; тарбиявий ишларнинг таълимий, тарбиявий ва ривожланувчи йўналишини яхлит амалға ошириш.

Материалларнинг ранг-баранглиги, қизиқарлилиги, ҳаётий бўлиши, муҳим аҳамият касб этади.

Ўқувчиларда ахлоқий фазилатларни тарбиялашда унга раҳбарлик қилишнинг мазмуни, шакли ва усуллари бирлигини таъминлаш, унинг натижасини ҳисобга олиш услубияти, таълим-тарбиянинг бирлигини яхлит амалга ошириш.

Мактаб ёшидаги ўқувчиларда ахлоқий сифатларни шакллантириш методини танлашда қуйидаги тамойилларга эътибор бериш лозим:

— ўқувчида шаклланиши лозим бўлган у ёки бу фазилатнинг мазмунига;

— ўқувчининг ёши, руҳий ҳолати, ақл-заковати фаолиятига таъсир эта оладиган бўлишига;

— ўқувчилар яшайдиган ҳудуд шароитини ҳисобга олиш ва мослаштиришига;

— тарбиявий таъсир этувчи усул — методларни қўллашда кишилиқ жамиятининг тарихий тараққиётида тарбия воситаси ҳисобланган халқ оғзаки ижоди намуналари: мақол, нақл, матал, эртак, ҳикмат, ривоят, анъана, театр, амалий санъатдан фойдаланишга.

Шарқ мутафаккирларининг маданий мероси бўлмиш панд-номалар, битиклар, ёзма ёдгорликлар, халқ китоблари — урф-одат, байрамларни амалга оширишда қўлланилган. Бу методлар қуйидагилар:

— ҳар бир ишда катталарнинг шахсий намунаси;

— панд-насихат қилиш, суҳбат ўтказиш;

— ўйин ва машқ;

— муаммоли вазият;

— рағбатлантириш: табассум, илжайиш, “баракалло”, “яхши” каби сўзлар;

— ўргатиш ва тушунтириш;

— мустақиллик, ижодкорлик;

— жазолаш.

Юқоридаги тарбия усуллари халқнинг кундалиқ ҳаётида қўлланиб, у ё ижобий, ё салбий таъсирга эга бўлган.

Ўқувчиларни ахлоқий руҳда тарбиялашда юқоридаги методлардан комплекс усулда фойдаланиш ҳаёт тақозосидир.

Мактабларда ўтказиладиган маънавий-тарбиявий ишлар турли шакл ва усулда олиб борилади. Улар ахлоқий мавзуда суҳбатлар, ўйин, эртак, байрамлар, мунозара, ўткир зеҳнлилар мушоираси, маросимлар, кечалар ва бошқа тадбирлар...

БИРИНЧИ ТАДБИР

ОТА-ОНА ҚАЛБИ — ОЛИЖАНОБ ҲАКАМ

*Тошкент шаҳар 41-сонли мактабнинг
5-синфида ўтказилди.*

Сухбатнинг қисқача мазмунини келтирамиз. Ўқитувчи кириш суҳбатида:

— Ота-она ҳақида қанчалик гапирсак, қанчалик куйиб-пишсак ҳам, кам. Кайковус ҳам “Қобуснома”нинг алоҳида бир бобини “Ота-она ҳаққини билмак зикрида” деб номлади. Бу бобда муаллиф ёшларни ота-онанинг ҳурматини бажо келтиришга чақиради. Ота-она ўз фарзанди учун ўлимга ҳам розилигини таъкидлайди. Айни замонда, ота-онанинг кўнглини ранжитмасликка, уларни ҳурмат қилишга ва ширин сўзлар билан муносабатда бўлишга ундайди.

Кайковус ёшларни ўз ота-оналарини ҳурмат қилишга чақириб билан бирга ота-оналарни ҳам болаларига яхши тарбия бериш, Ватанига муносиб фарзандлар сифатида тарбиялашга ундайди. Айни замонда, муаллиф ота-онани ҳурмат қилишни фарзанднинг ақллилиги, доно ва билимли, ўқимишли бўлиши билан боғлайди ҳамда “Ҳар бир фарзанд-ки, оқил ва доно бўлса, ота-онага меҳр-муҳаббатни адо этмақдан бош тортмагай”, дейди. Шу билан бирга, Кайковус ота-онани ҳурмат қилиш масаласига маънавий эътиқод ва инсонпарварлик нуқтаи назаридан қарайди. Шу боис ҳам: “Сен ота-онанинг ҳақиқа дин нуқтаи назаридан риоя қилмасанг ҳам, ақл юзасидан, мурувват юзасидан риоя қил”, деб уқтиради.

Кайковус юқори табақадан келиб чиққанлиги туфайли ота-она ҳурматини мерос билан боғлайди. Аммо, у мерос олиш умидида ота-оналарни ранжитганларни кескин қоралайди. Маълумки, Кайковус яшаб ижод этган даврларда тож-тахт мерос ҳисобланиб, авлоддан-авлодга ўтар эди. Салтанатни эгаллаш мақсадида фарзандлар, шаҳзодалар ўз ота-оналарига ҳурматсизлик қилишар, ҳатто ўз ота-оналарини қатл этган ҳоллар ҳам содир бўларди. Бу воқеаларга Кайковус алоҳида диққат қилади. Шунинг учун у “мерос олмоқ ҳирси билан ота-онанг ўлимини тиламагил”, дейди.

Шунингдек, Кайковус ота-онанинг ҳақини билмак хусусида ғоят муҳим бир фикрни баён қилади. Яъни, у ўзбек ва тожик халқининг энг доно мақолларидан бири ҳисобланган “Нима эксанг, шуни ўрасан” ҳикматини қўллаб, жуда ажойиб ва намунали маслаҳатлар беради. Унинг ҳикматларини ўқиган ҳар бир киши беихтиёр ўзи ҳақида, ўзининг агрофидаги инсонларга нисбатан муносабати ҳақида ўйланиб қолади ва шубҳасизки, кейинги ҳаёти хусусида ҳам фикр юритади, чунки ўзи ота-онага нима кўрсатган бўлса, унга ҳам фарзандларидан шу қайтади, деган хулоса бежиз айтилмагандир.

Инсоният тарихида ота-она мадҳини куйламаган ким бор?

Дарҳақиқат, Қуръони Карим, Ҳадиси Шарифларда ҳам ота-онага меҳр-муҳаббат алоҳида таъкидланган.

“Бир одам Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи вассалламнинг олдиларига келиб: “Ё Расулуллоҳ, менинг яхши муомала қилмоғимга ким ҳақлироқдир?” — деб сўради. Жаноби Расулуллоҳ: “Онанг!” — деб айтдилар. У: “Яна ким?” — деб сўради. Жаноби Расулуллоҳ: “Онанг!” — дедилар. У: “Яна ким?” — деди. Жаноби Расулуллоҳ бу сафар ҳам: “Онанг!” — дедилар. У: “Яна ким?” — деди. Жаноби Расулуллоҳ бу сафар: “Отанг”, — деб жавоб қилдилар”.

Ўқитувчи суҳбатда Самандар Воҳидовнинг “Онадир, она!” шеърини ўқиб таҳлил қилади.

- Сендан юксак нима бор, юлдуз?
- Оналар меҳри.
- Сендан кескир нима бор, олмос?
- Оналар қаҳри.
- Қайдан олдинг оташни, Куёш?
- Она қалбидан.
- Пўлат, қайдан сенда зўр бардош?
- Она сабридан.
- Сенми, кўклам, ҳаётбахш фасл?
- Йўқ, она изи.
- Сенми, тотли, шифобахш асал?
- Йўқ, она суви.
- Денгиз, недир кенгликда танҳо?
- Она оғуши.
- Сендан шаффоф не, тонгги зиё?
- Она боқиши.
- Яратувчи сенми, табиат?

- Йўқ, йўқ, оналар.
- Бахт берувчи сенмисан, ҳаёт?
- Йўқ, йўқ, оналар!

Ҳақиқатан ҳам, жаҳоннинг бутун ғурури оналардан. Қуёшсиз гуллар очилмайди. Севгисиз бахт йўқ. Аёлсиз муҳаббат йўқ. Онасиз шоир ҳам, қаҳрамон ҳам бўлмайди. Келинлар, болажонлар, меҳри чексиз, бутун дунёни кўкрак сути билан боққан аёлни — Онани шарафлайлик! Отажонларимизни севайлик!

ИККИНЧИ ТАДБИР

МУҲАББАТ — ЭНГ ОЛИЙ ТУЙҒУ

Тошкент шаҳридаги 254-мактабнинг 9-синф ўқувчилари билан ўтказилган давра суҳбатидан намуна.

Давра суҳбатидан мақсад: ёш йигит ва қизларнинг оилавий ҳаётга бўлган муносабатларини “Қобуснома”даги насихатлар билан узвий боғлаб, тўғри ҳаётга йўналтириш.

Бошловчи: Севги-муҳаббат доно боболаримиз сўзи билан айтганда, “Машаққатлар ичида энг олижаноби, энг юксаги муҳаббат машаққатидир”. Муҳаббат шундай ҳиссиётки, у инсонга қанот бахш этади. Дилни хушнуд этиб, ҳаётга ажиб маъно ва мазмун олиб киради. Чинакам муҳаббат фақат бахт ва қувонч келтириб қолмай, қийинчиликлар ва машаққатларга, ҳижрон азобига ҳам мубтало қилади.

Муҳаббатни куйламаган ёзувчи, санъаткор, шоир, унга йўлиқмаган инсон бўлмаса керак. Кайковус бобомиз ҳам “Қобуснома”нинг 14-бобида ишқ-муҳаббат тўғрисида фикр юритади. “Ишқ иллатининг доруси офир юк чекмоқ, узоқ сафар қилмоқ ва доимо ўзини ранжга тутмоқ, бунга ўхшаш ишларни ихтиёр этмакдин ўзга нарса эмасдур. Шундай пайтларда шундоқ кишини дўст тутиш керакки, сенга унинг суҳбатидин ва хизматидин роҳат етишсин. Шунда уни қабул қил, нединким ошиқлик бошқа ва дўстлик бошқадур. Ошиқ бўлсанг, шундоқ кишига бўлгилки, ул маъшуқаликка лойиқ бўлсин. Афлотундек ва Якубнинг ўғли Юсуфдек ҳусни бўлмаса ҳам бир оз малоҳати бўлсин”, дейди. Кайковуснинг берган таърифлари жуда тўғри бўлиб, ҳаётда ўз аксини топган ва ҳаётий тажрибалардан олинган.

Давра суҳбатида Кайковуснинг “Қобуснома”даги ишқ ва муҳаббат ҳақидаги насихатларини таҳлил қилгач, ўқувчилар ўз шахсий фикрларини бирин-кетин баён этдилар:

— Ўзида ишқ-муҳаббат пайдо бўлган ҳар бир йигит-қиз шарму ҳаёсини сақлаши керак.

— Мен истардим, ёшлар нафс балосига берилиб, но-мусларини оёқ ости қилмасинлар.

— Кайковус бобомиз жуда тўғри айтганлар, ишқ ил-латини дориси йўқ. Мен ўйлайманки, бу дори ақл билан сабр бўлса керак.

Давра суҳбати якунида қуйидаги саволлар асосида баҳс ўтказилди:

1. Чин севги-муҳаббат деганда нимани тушунасиз?

2. Қиз бола оилали эркакни севиб қолса, сиз қандай қарайсиз?

3. “Қобуснома”даги қуйидаги ҳикояни изоҳлаб беринг: “Агар киши йигитликда ошиқ бўлса узрдир, уни ҳар киши кўрса маъзур тутгай ва айтурким, йигитдур, айби йўқдур, лекин жаҳл қилким, қариликда ошиқ бўлмагил”.

4. Севгида, оила қуришда янглишмаслик учун нима-лар шарт?

5. Ҳозирги пайтда нима учун ажралишлар кўп?

6. “Қобуснома”нинг ишқ бобидан ҳикоят келтириб, изоҳлаб беринг.

7. Қиз ёки йигит бировни севса, қандай иш тутгани маъқул?

8. Севган кишингиз қандай бўлишини хоҳлайсиз?

Саволларга жавоб олгач, тарбиячи давра суҳбатини якунлаб, ишқ бобида аждодларимиз насиҳатларига амал қилиб тўғри йўл тутишни таъкидлаб ўтади.

Эрталик — кичик ёшдаги ўқувчилар учун ўтказиладиган машғулот

Уни ўқувчилар ташкилоти гуруҳлари ўтказиши мумкин.

Мустақил Ўзбекистондаги ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда қуйидаги мавзуларда эрталик ўтказиш мумкин:

“Ўзбекистон — Ватаним менинг”, “Она юртим олтин бешигим”, “Ватанни севмоқ иймондандир”, “Она-Ватаним — саждагоҳим, гурурим”, “Ватан қайғуси”, “Зиёратгоҳлар”.

Биз қуйида Наманган вилояти Норин туманидаги 29-ўрта мактаб ўқитувчиси Ёқутхон Шокированинг “Ватанни севмоқ иймондандир” мавзuidaги эрталигидан намуна келтираемиз.

Мавзу: “Ватанни севмоқ иймондандир”.

Эрталикнинг мақсади: Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларга Ватан туйғуси муқаддаслигини англатиш. Уларни Ватандан ғурурланиш ҳис-туйғусида тарбиялаш.

Эрталикни ўтказиш жойи мактаб клуби, табиатнинг хушманзара жойи ёки зал.

Эрталик олиб борувчининг кириш сўзи билан очилади:

— Она-Ватанимиз — ҳур Ўзбекистон! Истиқлол туфайли очади жамол. Инсонлар дили ғурур ва иймон, меҳр-оқибатда топмоқда камол.

Саҳнага ўзга сайёраликларнинг фазовий кемаси чироқларини ўчириб-ёндириб келади ва тўхтади.

Ундан овоз эшитилади:

— Мен — Марс! Мен — Марс! Мени эшитяпсизми? Кеманинг қувват олиш қисми ишламай қолди. Мен бир нотаниш сайёрага қўнишга мажбурман.

Кемадан икки киши тушиб келади. Улар саҳнадаги нарсаларни, даврадаги одамларни кўриб ҳайрон бўладилар.

1- меҳмон. Бу қайси сайёра?
Оламнинг қайси нуқтаси?
Номи недур?
Унда кимлар яшайди?

Ўқувчи: Бу сайёра Она-Ердир,
Ер ва инсон дўстлашган.
Жаннат каби ғўзал бу юрт,
Номин айтай, сен эшит.

Ўқувчилар жонли ҳарфлар билан “Ўзбекистон” сўзини ҳосил қилишга киришадилар.

Ў — Ўзлигини топди ўзбек сунбуланинг кунда.
З — Замона силсиласи қайтаролмас мақсаддан.
Б — Бахт-саодат келар албат, аҳил бўлсак бизларга.
Е — Етукликка интиламиз, инсонийлик бурчимиз.
К — Камолот, улуғлик томон интилар халқим.
И — Инсонлар орзуси эзгулик, ахир.
С — Сабр-тоқат, иймон бўлса гар йўлдош.
Т — Тинч ўтар инсон умри, бахт унга доим йўлдош.
О — Орзу-ниятларимиз: тинч бўлсин бутун жаҳон.
Н — Номи жаҳонда жаранглар Она-юрт — Ўзбекистон!!!

2-меҳмон: Офарин, офарин! Доимо бўлсин омон,
Юртингиз ва халқингиз доим бўлсин фа-
ровон.

Меҳмон: Бу не шодиёна, қандай тантана,
Нега бунда барча одам жамулжам?

Ўқувчи: Юртимизда байрамлар кўп, тўйлар кўп,
Бағри кенглик, меҳмондўстлик халқимга
хосдир.
Мустақил Ўзбекистон мадҳини куйлаш,
Дилимизга нур, қалбимизга зўр қувончдир.

Меҳмон: Ватанингиз анча иссиқ,
Юзингизда ажиб нур.
Менимча, ҳар кунингиз
Жуда ўтади масрур.

Ўқувчи: Серкуёшдир Ватаним,
Қалбимиз куёшдан-да илиқроқ,
Шунинг учун ҳар кунимиз
Бошланар тантанали кўшиқдан.

Ўзбекистон Давлат мадҳияси ижро этилади.

Меҳмон: Юртингиз Ўзбекистон,
Жуда гўзал бу макон.
Давлатингиз рамзлари,
Не билдирар, қадрдон?

Ўқувчи: Халқим, орзу-нияти
Дилга қувонч солади.
Байроғимиз дунё узра
Юртга довруғ солади.

Ўқувчи: Байроқдаги тўрт хил ранг
Ҳамоҳангдир бирликда.
Бир-бирини тўлдирар,
Мақсад сари тенгликда.

Ўқувчи: Ҳаво ранг — тинчлик демак,
Оқ рангдир — поклик рамзи.
Яшил — яшнагай эл,
Қизил ранг — ҳаёт рамзи.
Юлдузлар доим сирли,

Маъноларни сўзлайди.
Ўн икки — бу ўн икки ой
Тарихидан сўзлайди.
Янги чиққан тўлин ой,
Ҳар кўзни ўзига чорлар.
Дуога очамиз қўл,
Дилга нур, поклик солар.

Меҳмон: Байрофингиз дунё бўйлаб
Ҳилпирасин, доврўф солсин.
Юрт мақсади, орзуси
Ўсиб камолга етсин.

Ўқувчи: Туғромизда орзу
Акс этгандир, билинг, сиз.
Ҳумо қуши етаклар,
Мақсад сари билинг, сиз.
Пахта, буғдой чамбари,
Тўкинлик, тўқлик рамзи.
Қуёш, юлдуз, сув, тоғлар,
Яшнаган юрт тимсоли.

Меҳмон: Сўзларингиз дилимизни,
Кўнглимизни чоғ қилди.
Юртингизга меҳрингиз
Бизни ҳайрон, лол қилди.

Ўқувчи: Юртни севмоқ бизларга
Пайғамбардан меросдир.
Темур бобом ўғитлари
Дурлар ичра олмосдир.
Номи дунёда машҳур
Боболарим бор менинг,
Улуғбек, Сино, Бобур,
Навоий — шоним менинг.
Шоирларим сўзлайди
Ватан мадҳини аъло.
Кўнгилларнинг мадҳида
Мустақиллик бебаҳо.

Шу ерда ўқувчилар шоирларнинг она-Ватанни, мустақилликни
улуғловчи шеърларидан, қўшиқлардан ижро этадилар. Ватан ҳақидаги
ҳадислар, мақолларни ўқийдилар.

Меҳмон: Само узра кемамиз
Йўл кезиб, қанот қоқди.
Юрт, одамлар ичра сузиб,
Чин дилдан бизга ёқди.

Ўқувчи: Сизлар ҳали биз билан
Кўп суҳбат қурмадингиз.
Юртим бўстонларида
Сайр қилиб юрмадингиз.

Шундан сўнг ўқувчилар саҳнада давра айланиб, қўлларидаги
Ўзбекистоннинг ноз-неъматларини, гулларини намоиш қилади.
Уларни тавсиф этадилар.

Ўқувчи: Поклик, оқликни пахта
Халқим дилидан олган.
Шунинг-чун пахта қадри
Олтидан ортиқ бўлган...

Ҳамма

Ўқувчилар: Қанча айтсак, шунча оз
Ўзбекистон мадҳини,
Кўнглимиз тўқ, зўр ишонч,
“Ватан — барчамизники!”

Шу ерда фазовий кеманинг чироқлари ёниб, шуъла соча бошлайди.

Меҳмон: Эй, азиз инсонлар, бахтлисиз доим,
Шундай юрт, шундай эл ичрасиз доим.
Сизни сурурингиздан
Кўнглимиз тўлди.
Она-юртга меҳрингиздан,
Серкуёш юртингиздан
Қувват олиб кемамиз
Учишга тайёр бўлди.

Барча меҳмонлар: Хайрлашамиз! Қолар омад сиз
билан,
Яшнасин эл! Қолар иймон сиз билан.

Ўқувчилар: Биз ўзбеклар меҳмонларни улуг кўрамиз,
Ерга ташрифингизни қутлуғ биламиз,
“Оқ йўл” деймиз, кўксимизда қўлимиз,
Меҳмонларга доим очиқ уйимиз.

Болалар: “Хайр!”, “Оқ йўл!” деб хайрлашиб қоладилар.

Ўқитувчининг хотима сўзи билан эрталик якунланади.

Ақл — бойлик берган билан камаймас,
Ватан мадҳин айтган билан тугамас.
“Соғлом авлод” ўзлигини хор қилмас,
Эл-юртин улуғлаган асло кам бўлмас!

Раҳмат, ўқувчилар! Элу юртимиз бахтига доимо соғсаломат бўлинглар!

Бошланғич синфларда бу каби эрталикларни ўтказиб бориш ўқувчиларда она-Ватанга меҳр-муҳаббат, ундан фахрланиш туйғусини орттиради.

“Фарзанд бурчи” мавзуида кўрик-танлов режаси (Юқори синф ўқувчилари учун)

Мазкур кўрик синфлараро ёки Республика миқёсида ўтказилади.

Мақсад: Ўқувчиларга фарзанднинг ота-она олдидаги бурчи ҳақида маълумот бериш ва ота-онанинг жамиятдаги меҳнатини қадрлаш ҳиссини тарбиялаш.

Тадбирнинг жиҳози: Бир қатор ҳужжатлар: Ўзбекистон Республикаси конституцияси, “Оила кодекси”, “Фарзанд бурчининг қирралари” кўргазмаси, “Оналик ва болалик”, “Соғлом авлод учун” каби китоб, мақола ва расмлар.

Кўрикларни ташкил этиш тартиби:

1. “Она қалби” шеъри мусиқа садоси остида икки ўқувчи томонидан ўқилади.

2. Саҳна: Бошловчилар ота-она ҳақидаги шеър, ҳикмат ва фазилатларни намоёйиш этадилар.

3. Баҳс: “Фарзандлик бурчи нима?”

4. Фарзанд бурчининг кенг маънодаги баёни: Ватан, ота-она, жамият, дўст ва биродарлик олдидаги бурчдир...

5. Ватан олдидаги бурчни англаувчи саҳна (Фитратнинг асарлари мисолида тайёрланиши мумкин).

6. “Фарзандлик бурчини унутганлар”, интермедия:

а) ота-оналарни эзмачурук деб, уларни менсимай, гапларини қайтариб ташловчилар;

б) қайтар дунё;

в) ватан олдидаги бурчини унутганлар: хоин, судхўр, сотқин.

7. Ватан ёки ота-она ҳақида қўшиқ.

8. Фарзандлик бурчи ҳақида ўқувчиларнинг ижодий ишларини ташкил этиш мумкин. Улар: расм чизиш, шеър ёзиш, ҳикмат-ҳикоятлар баёни, бадий асарлардан намуналар келтириш шаклида бўлиши мумкин. Юқоридаги ижодий иш “Фарзанд бурчи” кўриги ҳайъат аъзолари томонидан баҳоланади.

9. Халқнинг лапар намуналаридан ва қўшиқларидан мисоллар келтириш.

10. Тадбир давомида бошловчилар:

— халқ оғзаки ижодиётида фарзанд бурчини ифодаловчи ибратли мақоллардан мисоллар келтириши;

— инсон бурчи ҳақида қандай асарлар биласиз? Уларнинг муаллифи ким?

— фарзанд бурчи ҳақида Республика Конституцияси ва кодексида нималар дейилган? Қайси бўлим? Қайси моддасида? — деб сўраши лозим.

11. Ҳайъат аъзоларининг табриги.

12. Кўрик-танлов якуни: “Фарзанд бурчи” ҳақидаги қўшиқлар, донолар бисотидан намуналар келтириш ва уларни намойиш этиш.

“Фарзанд бурчи” мавзuidaги кўрик-танловнинг тартиботи

Тадбир “Онаизор” қўшиғи билан бошланади.

Кўнгил, қолма булбулдан ҳам, гулдан ҳам,
Қолар бўлсам бир кун ахир тилдан ҳам,
Агар бир зот йиғласа чин дилдан ҳам,
Онам йиғлар, онам йиғлар, онам у...
Сифмай қолсам шундай кенг бу жаҳона,
Осмонларга бўлса руҳим равона,
Жонсиз таним устида ҳам парвона,
Онам йиғлар, онам йиғлар, онам у...
Тинар бўлса қўлимдаги тор, дунё
Уч кун ўтмай унутгай дўст-ёр, дунё,
Еру кўкни титратиб зор-зор, дунё,
Онам йиғлар, онам йиғлар, онам у...
Гулдай кулиб, юрмасмиди, ўғлим деб,
Кўриб кўнгли тўлмасмиди, ўғлим деб,

Онанг ўлса бўлмасмиди, ўғлим деб,
Онам йиғлар, онам йиғлар, онам у...
Кўнгил, қолма булбулдан ҳам, гулдан ҳам,
Қолар бўлсам бир кун ахир тилдан ҳам,
Агар бир зот йиғласа чин дилдан ҳам,
Онам йиғлар, онам йиғлар, онам у...

1-б о ш л о в ч и : Биз билган жаҳоннинг Каъбаси — Онам,
Оила бахтимиз гавҳари — Онам,
Босган изингизга қилайлик таъзим,
Биз учун дунёда азиз, яғонам.

2-б о ш л о в ч и : Олам ичра ўғлини бахтиёр қилган — отам,
Меҳри дарё қизини ўғлим деб билган —
отам,
Доно сўзу дуолар яшнатди ҳаётимни,
Фарзандига бахт истаб, бургутдай ел-
ган — отам.

1-б о ш л о в ч и : Дарҳақиқат, ота-она каби биз учун дунёда мўътабар зот йўқдир. Улар ўзлари емай, бизларга едириб вояга етказдилар. Касал бўлсак, бошимизда парвона бўладилар, кувончимизга шерик бўладилар, ғам-андухга тушганимизда биринчи бўлиб ёрдамга келадилар.

2-б о ш л о в ч и : Шунинг учун ҳам биз ота-оналаримизни эъзозлашимиз, уларнинг ҳурматини жойига қўйишимиз зарурдир. Бу биз учун ҳам қарз, ҳам фарздир.

Ҳар бир фарзанд ўз ота-онасининг олдидаги фарзандлик бурчини билиши даркор. Марҳамат, кўригимиз иштирокчилари ўз фарзандлик бурчларини нимада, деб биладилар.

“Хумо” ва “Истиқлол” гуруҳи иштирокчиларининг баҳси бўлади.
Бунда фарзанд бурчининг кенг маънодаги баёни: Ватан, ота-она, жамият, дўст ва биродарлар олдидаги бурчлари...

Фарзандлик бурчини унутганлар

1-КЎРИНИШ

Қатнашадилар: Она, Қизи ва унинг 2 дугонаси
ҳамда ҳамшира қиз.

Хонанинг ўртасида стол-стуллар. Ёши анча ўтиб қолган, касалманд она меҳмонлар келиши учун турганиб-сурганиб жой ҳозирламоқда. Унинг эгнида ранги ўчиб кетган чит кўйлак, бошида эса оқ рўмол. Бир маҳал эшикдан бўйи етган, келишган бир қиз кириб келади, салом-аликсиз онага қараб дўқ уради.

Қиз: — Ҳўв, мамашка, ҳалигача ҳеч нарсани тайёрламабсиз. Бугун мени туғилган куним бўлса, сиз бўлсангиз касалман деб тошбақага ўхшаб имиллаб юрибсизми? Ҳозир келиб қолишади дугоналарим.

Она: — Вой қизим, ке, яхши келдингми? Ҳаммаси тайёр, жоним қизим, мана, олиб келиб қўйсам бўлди. Ҳаммасини пишириб қўйганман.

Қиз: — Э, кўп вақиллагунча тезроқ бўлинг, ўртоқларимни олдида шарманда бўлиб қолмай.

Она: — Ўзинг ҳам қарашворсанг бўларди, мундоқ...

Қиз: — Нима, мен ўйнаб юрибманми, бекорчиманми? Ҳали кийимларимни алмаштиришим керак. Ўзингиз қилиб тулинг.

Қизи кийимини алмаштиришга бошқа хонага чиқиб кетди.
Она стулга ўтириб уҳ тортди.

Она: — Уҳ, қарилик қурсин, оёқдан қолибман шекилли, бирам оғрийди-ей...

Нариги хонадан қизининг овози келди.

— Ойи, менинг тилла тақинчоқларим қани? Мен сизга неччи марта айтаман, нарсаларимга тегманг деб.

Она: — Мен уларни яхши ният қилиб сепингга олиб қўйганман, қизим.

Қиз: — Нима, уларни еб қўяманми, темир-ку, қизингиздан ортиқми шулар?! Опкириб беринг.

Она: — Йўқотиб қўясанми дейман-да, болам. Сендан айлансин шу тақинчоқлар. Мени сендан бошқа кимим бор, жоним қизим. Ёлғиз сенсан менга отангдан ёдгорлик, оппогим...

Она кўзига ёш олиб тўлиб-тошиб гапира бошлади.
Қизи эса гапини эшитгиси йўқ.

Қиз: — Э, бўлди, кўпам жаврайверманг, ўзим ҳам биламан биттагина болангиз эканимни. Иккита бўлганимизда-ку, билмадим, қандоқ қилиб боқардингиз бизни...

Эшик тақиллаб қолади.

Қиз: — Ана келишди дугоналарим, боринг, бошқа хонага чиқиб кетинг, кийимингиз бир аҳвол, сочларингизни гапирмасам ҳам бўлади, боринг, боринг, эшикни ўзим очаман.

Қиз эшикни очади ва бирин-кетин ўзига ўхшаган қизлар кириб келади.

Ярим русча-ярим ўзбекча сўзлар билан кўришадилар, ҳаммалари столга келиб ўтиришади. Шунда она чой олиб киради.

Қиз онасининг олдига келиб дўқ қилади.

Қиз: — Ўзим олиб кирардим, аҳволингизга қаранг. Ойим дейишга уяламан.

Лобар — қизнинг дугонаси ўрнидан туриб она билан саломлашади ва улар билан бирга ўтиришга таклиф қилади. Бошқалар ҳам кўришишади. Она қизининг дугоналарини кўриб қувонади.

Қиз: — Ойи, боринг ошхонага, ёшларга халақит берманг!

Лобар: — Вой жиннимисан, нима деяпсан, — дейди секин онага эшиттирмай.

Она: — Қизларим, сизлар бемалол ўтириб туринглар, ўз уйинглардек ўйнаб-қулинглар! — деб чиқиб кетади.

Лобар: — Вой, дугонажон, онанг билан шунақа муомалада бўласанми? Ахир сени туққанлару. Ёлғиз ўзлари сени ўстиряптилар-ку...

Қиз: — Сен кам эдинг. Қўйгин шуни. Сен ойимларни билмайсан. Бир гапга тушиб кетсалар борми. Э, қўй, ке, бошқа нарсалар ҳақида гаплашамиз...

Лобар: — Йўқ, мен сен билан дўстлашмайман. Бўпти, яхши қол, — деб чиқиб кетади.

Қиз: — Нима, энди сени деб хурсандчилигимни бузайми?

Собира дугонаси: — Борсин ўша ватанпарвар. У бор бўлди нимаю йўқ бўлди нима.

Қиз: — Сен биласанми, ойим қариди, уже касал бўлгани-бўлган, вообще надоела, что надо делать?

Собира: — Ты знаешь что, қариялар уйи бор. Там моя знакомая есть.

Қиз: — Э, мамашка, не за что бормайди.

Собира: — Э хомкалла, қаёққалигини айтиш шартми? Тихо обориб ташлаймиз и всё.

Қиз: — Ты вообще прелесть!

Қизлар бир куни онани қариялар уйига олиб борадиган бўлишди.

2-КҮРИНИШ

Қиз и дугонаси Собира билан уйга келиб:

“Ойи, сизни айлантириб келамиз”, — деб ойисини қўярда-қўймай қариялар уйига олиб кетди.

Она эса буни билмасди. Қизининг яхши муомаласига эриб кетган эди.

Саҳнада боғ. Гуллаб турган дарахт тагидаги скамейка. Она хомуш келиб скамейкага ўтирди. Унинг кўзлари ич-ичига ботиб кетган, ғамгин кўринар эди. Бир маҳал ҳамшира қиз келиб қолди.

Ҳамшира қиз (*қувноқ овозда*): — Вой холажон, тоза ҳавода дам олгани чиқдингизми? — деб онанинг қўлларини ушлади. — Қаранг, шафтоли чиройли гуллабди.

Она: — Ҳа, жуда, чиройли гуллабди-я, — дея олди холос.

Ҳамшира қиз: — Холажон, нимага бунча сиқиласиз. Қаранг, атрофга бир қаранг, ҳаммаёқ кўм-кўк, баҳорда шунақа чиройли бўлади. (*У онанинг кўнглини кўтаришга ҳаракат қилади.*) Э, хола, вақт бўлибди, юринг, овқатланиб олинг.

Улар кириб кетишади. Кўп ўтмай она оламдан ўтади. Ҳамшира қиз онанинг қоғозларини ва кийимларини олиб қизнинг олдига келади.

Бу пайтда қиз баланд қилиб музыка қўйиб ўтирган эди.

Қиз: — Мана 3 ой бўлди. Ойим йўқ, мен билан ҳеч кимнинг иши йўқ. Келдингми, кетдингми, овқат ичдингми, қаерда юрибсан, деб ҳеч ким сўрамайди. Кечқурун онам бошимни силаб ухлатмайди. Эрталаб ҳам уйғотмайди. Оғир экан онасиз яшаш. Ота-онаси йўқ одамларга қийин экан. Ойи, ойижон, сизни соғиндим. Ҳозироқ олиб келаман сизни, кечиринг мени. Оёқларингизга йиқилман, мендек ноқобил фарзандингизни кечиринг, ойижон.

Шу пайт эшик тақиллаб қолади. Қиз эшикни очади.

Қиз: — Вой келинг, ким керак сизга?

Ҳамшира: — Бу Аҳмадқулова Розия аянинг уйлари-ми?

Қиз: — Ҳа, нима эди?

Ҳамшира: — Сиз қизларимисиз?

Қиз: — Ҳа.

Ҳамшира: — Мана буларни олиб келувдим. (*Кўлидаги тугунча ва қоғозларни беради.*)

Қиз: — Вой, ичкарига киринг, келинг, мундоқ тушунтириб гапиринг, ўзингиз кимсиз?

Ҳ а м ш и р а: — Мен онангизни ҳамшираси эдим. Онангиз жудаям яхши аёл эдилар. У киши оламдан ўтдилар.

Қ и з: — Нима деяпсиз ўзи?

Ҳ а м ш и р а: — Ҳа, шунақа. Сиздек қизни дунёга келтириб, ёлғизликда тарбиялаб, вояга етказган онангиз оламдан ўтдилар. Хайф сиздек фарзандга. Қайтар дунё дейдилар: Онангиз касаллик туфайли эмас, сизнинг бемехрлигингиздан кетдилар. Хайр, яхши қолинг!

Қ и з: — Ойижон, ойижон! Нима қилиб қўйдингиз. Мендек бебош қизингизни кимларга ташлаб кетдингиз? Наҳот шундай бўлса. Ойижон!

Кўринишдан ҳисса: Эй фарзандлар! Ҳамма яхши тилак, истак, меҳр-оқибатингизни, очиқ чехра, меҳр-муҳаббатингизни ота-она тириклигида қилинг. Уларнинг қаддини букадиган ноўрин ишларни қилманг, ўз фарзандлик бурчингизни унутманг.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳаётига бағишланган ноанъанавий тарбиявий тадбир баёни

Мақсад и: Болаларга буюк аллома, шоир ва подшоҳ Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳақида маълумот бериш орқали кичкинтойлар қалбида улуғ саркардага нисбатан чексиз ҳурмат ва фахрланиш ҳиссини уйғотиш.

Муножот куйи янграйди.

Бола: Амир Темур бобокалоним,
Умаршайхдир падари борим.
Тошкент хони — чин Юнусжоним,
Қутлуғнигор — тадбиркор онам.
Андижонда туғилдим, ўсдим,
Ҳиндистонда боғлар яратдим.
Мусаввирлар бўлишди дўстим,
Ватан дея қалам тебратдим.

Икита жарчи бола чиқадилар:

1-бола: Одамлару одамлар,
Боғда битган бодомлар.
Эшитмадим деманглар,
Эшитганлар жилманглар.

2-бола: Шоҳимиз Умаршайх Мирзо
Фарзанд кўрдилар, отини
Бобур Мирзо кўйдилар...

1-бола: Жажжи Мирзо шарафига
Бугун катта сайил бўлади...
Шоҳимиз Андижон халқига
Зиёфат берурлар...
Шошилинглар...

Карнай-сурнай садолари янграйди, 4—5 бола ўйнаб ўтиб кетадилар.
Сўнгра қизлар бир томон, ўғил болалар бир томон бўлиб, улар ҳам
ўйнаб кириб келишади ва стулларга ўтиришади.

Эшик оғаси: Хукмдоримиз Умаршайх Мирзо келяптилар!
(*Ҳамма ўрнидан туриб, қўллари кўксиларида эгилдилар. Шоҳ аъёнлари билан кириб тўрга ўтиб ўтиради.*)
Унинг қўлига чақалоқ берадилар.

Ҳамма: Шоҳим, фарзанд билан муборакбод этурмиз.

Аъёнлардан бири фотиҳа қилади.

Аъён: Омин! Бобур Мирзонинг умрлари узун, ризқлари мўл бўлсин!
Ўзлари зўр саркардаю улуғ шоир бўлиб етишсунлар.
Ҳамда ҳукмдорлик тахтига ўтирсунлар. Оллоху акбар!

Чақалоқни шоҳнинг қўлидан оладилар.

Эшик оғаси: Хукмдор ижозат этдилар. Ўйин-кулги бошлангиз.

Ўйин. Карнай-сурнайчи 2 бола.

Лапар "Дейди-ё". 4 нафар қиз бола.

Бошқарувчи: Азиз болажонлар, мана ҳозир биз Заҳириддин Муҳаммад Бобур туғилиши тантаналарининг гувоҳи бўлдик.
Аввалги машғулотимизда сизлар билан Бобур Мирзо ҳақида, уларнинг ҳаёт йўллари ҳақида суҳбатлашган эдик.
Қани ким айтади, Заҳириддин Муҳаммад Бобур ким бўлганлар?

Бола: Заҳириддин Муҳаммад Бобур подшоҳ, зўр лашкарбоши, шоир ва олим бўлганлар.

Бошқарувчи: Жуда тўғри. Қани ким айтади, Бобур Мирзо қаерда туғилганлар?

Жавоб: Андижонда.

Бошқарувчи: Жудаям тўғри, болажонлар, уларнинг оталари ким бўлган?

Бола: Мирзо Бобурнинг оталари Андижон подшоси Умаршайх Мирзо бўлганлар.

Бош қарувчи: Тўғри, Мирзо Бобурнинг оталари Андижон подшоси бўлганлар. Қани, ким айтади, Мирзо Бобур ёшликларида қандай бола бўлганлар?

Жавоб: Ақлли, зеҳни ўткир.

Бош қарувчи: Тўғри, улар ўткир зеҳли, зийрак бола бўлганлар. Улар ёшликларида нималарни яхши кўрганлар?

Жавоб: Камондан ўқ отишни, шеър битишни.

Бош қарувчи: Тўғри, Бобур Мирзо ёшликларида шеър ўқишни, мусиқа тинглашни яхши кўрганлар. Баракалло. Айтинг-чи, нима учун Мирзо Бобурни ҳамма ҳурмат қилган?

Бола: Бобур Мирзо ниҳоятда жасоратли саркарда бўлганлар. Жанг пайтларида эса доим олдинги сафда борганлар. Шунинг учун навкарлари уларни ҳурмат қилишган.

Бош қарувчи: Жудаям тўғри. Азиз болажонлар, сизларга Бобур Мирзонинг болалик чоғларидан бир лавҳа кўришни таклиф этаман.

Марҳамат!

Видеомагнит тасмасидан куй янграйди. Супада Умаршайх Мирзо аъёнлари билан ўтирибди. Бир чеккада Бобур Мирзо ҳам ўтирибдилар. Бир кабутар учиб кириб айвон пештахтасига қўнади.

Кабутар: “Қу-лу-ғулу-ғулу”.

Умаршайх: Айтингларким, кабутар не дейдур?

Аъён: Олий ҳазрат, кабутар қиличларни қиндин суғуриб, жанг қилмоқ керак, дейдур.

Бобур: Йўқ, йўқ, кабутар ундай демайду, жонивор бизга хушхабар келтирубдур.

Умаршайх: Айтинг-чи, Мирзо, қандай хушхабар келтирубдур.

Бобур: Бобо бизни қовун сайлига чақирубдурлар.

Умаршайх: Кабутарни тутиб келтиринглар.

Аъёнлардан бири кабутарни тутиб келади ва унинг оёғига боғланган хатни ўқийди: “Олий ҳазрат, қовун пишди. Келиб қўл уриб берсалар”.

Умаршайх: Ўғлим, бунчалик топқирлигингизни боиси недур?

Бобур: Ота, ўтган йили қовун сайли хушхабарини худди ана шу жонивор хабар қилгон эди, каминанинг кўзи

кабутарнинг ўнг томонидаги қора холга тушғон заҳоти ани танидим ва шу сўзни тахмин этдим.

Умаршайх: (Аъёнларга қараб.) Сизлар эса қилични эмас, ақл-идрокни ишга солмоғингиз лозимдур. Хабар қилинглар, барча қовун сайлига отлансин!

Бошловчи: Мана, болажонлар, бу лавҳадан бизлар бобомиз Бобур Мирзонинг ўта зийрак ва ниҳоятда кузатувчан бўлганликларини билдик. Энди ҳаммамиз кабутар, қовун, ҳандалак ва бошқа нарсаларни ясаймиз.

Стал устида тухум пўчоқлари, лой, қоғоз, мўйқалам, бўёқ.

Машгулот жараёнида секин-аста магнит тасмасидан куй янграб туради.

Бошқарувчи машгулотни яқунлайди. Болалар ясаган кабутарларини меҳмонларга совға қиладилар. Лапар: “Дили дили дулон”.
Ашула, ўйин: “Оқ кабутар”.

Бошқарувчи: Болажонларим!

Бобур Мирзо умрларининг ярмидан кўпроғини она юртдан узоқда — Ҳиндистонда ўтказган. Ҳиндлар Бобур Мирзони жуда ҳурмат қилар эдилар. Чунки Бобур жуда адолатли, халқпарвар шоҳ бўлганлар. Бугун дунёга машҳур “Тож маҳал”ни бобомизнинг авлодлари қурганлар.

Рақс: Ҳиндча, 2 та қиз.

Қўшиқ: “Дўлана” (Ҳинд куйи билан).

Рақс: Парилар рақси.

Бошқарувчи: Бобурнинг ғазалларида Ватанга муҳаббат уфуриб туради.

Бобур Мирзо одамларнинг ҳаёти хурсандчилик, қувноқлик билан ўтишини орзу қилади. Сизлар худди Алишер Навоий асарлари каби Бобурнинг китобларини ҳам ўқишга муяссар бўласизлар.

Эй севимли азиз авлодим,
Боғ яратдим ҳамда бетакрор.
“Бобурнома” мендан ёдгор.
Таълим қолур ҳинд тупроғида,
Ғазалимга куйлар басталанг.
Жоним чиқар қалбимда додим,
Руҳим учун сокинлик тиланг.

Магнит тасмасидан куй янграйди. Бу ҳинд ва ўзбек куйларидан иборат оҳанг эди.

IV БОБ. МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯ ИШЛАРИНИ АМАЛГА ОШИРИШДАГИ ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ ВА УНИНГ АСОСИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ

Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар концепциясида тарбиявий тадбирларни такомиллаштириш зарурати алоҳида таъкидланган: сиёсий тузумнинг ўзгарганлиги, янгича иқтисодий муносабатларнинг шаклланиб бориши, тарбиявий ишни яхшилашда давр талабига жавоб берадиган янгича тамойиллар, ғоялар, иш услублари ни ишлаб чиқиш ҳамда ўқитувчининг ижодкорлик фаолиятини қайтадан қурмоқ лозимдир.

Тарбиявий ишларга янгича муносабат мустақиллик маънавияти негизи асосида ҳукумат қарорларида, халқ таълими тизимидаги ислоҳотларда, олимлар ва ижодкор ўқитувчиларнинг изланишларида ўз аксини топмоқда.

Президентимиз И. А. Каримов ўзининг “Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари” номли рисоласида шундай деб ёзган эди: “Халқимизнинг келажаги учун сувдай, ҳаводай зарур бўлган бундай соҳаларга биринчи ва энг катта ҳомий — давлатнинг ўзи. Маънавият жуда нозик тарбиявий соҳа. Буни ўзибўларчиликка ташлаб қўйиб бўлмайди.

Мақсадимизга эришишимизда, янги жамият қуришимизда, сиёсатда ҳам, иқтисодда ҳам, маънавият соҳасида ҳам барча ислоҳотларнинг тақдири ўсиб келаётган ёш авлодга боғлиқ.

Юртига, Ватанига муҳаббат, инсонпарварлик туйғулари халқимизнинг қон-қонига сингиб кетган азалий хусусиятидир. Ана шу ноёб инсоний фазилатларни асраб-авайлаш ва янада такомиллаштириш фарзандларимизни озод ва демократик Ўзбекистоннинг муносиб ўғил-қизлари этиб тарбиялаш масаласи, маънавият юзасидаги ишларимизнинг асосий йўналишини ташкил этмоғи лозим”¹.

Мустақил Ўзбекистоннинг узлуксиз таълим тизимидаги ўқув муассасалари ёш авлодда миллий истиқлол мафкурасини шакллантиришда, маънавиятни миллий меросимиз билан бойитишда, ёш ватанпарварларни тарбиялашда янгича иш услублари асосида ва ижодий ёндашмоқдалар.

¹ И. Каримов. “Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари”. Тошкент, “Ўзбекистон”. 1995, 49—50-бетлар.

Олим, шоир, педагогларимиз ўзларининг илмий изла-нишларида тарбиявий тадбирларнинг янгича йўналиш ва тамойилларини Республика ўқитувчи-тарбиячиларига тав-сия этмоқдалар.

С. Очилов “Мустақиллик маънавияти ва тарбия асосла-ри” номли рисоласида тарбиявий ишларнинг янгича йўна-лишларини асослаб берди.

“Бўлажак авлодда: ҳурфикрлилик, миллий ифтихор, миллий қадриятларга ҳурмат, эркинлик ва озодлик, ин-сонпарварлик, биродарлик ва ҳамкорлик, илмга меҳр-му-ҳаббат, иймон ва эътиқод, ҳалоллик, ахлоқий поклик, маданий меросга ҳурмат, адолатпарварлик ва озодлик, бай-налминаллик, ижодкорлик ва ташаббускорлик, тадбир-корлик ва ишбилармонлик, қонунга нисбатан итбаткор-лик, мустақилликни мустаҳкамлаш ва ривожлантириш ғояларига садоқат, мусулмон динига ҳурмат, Президент ва давлатни қадрлаш каби сифатларни тарбиялаш”¹.

Бу ғоялар Ўзбекистон Республикаси истиқлол тарақ-қиётининг беш тамойили талабларига асосланиб олинган бўлиб, унинг мезонида тарбиявий ишларни ташкил қилиш маҳорати ва қоидалари ҳам ўз аксини топгандир.

А. Жўраевнинг “Тарбиявий дарсларни ўтиш” рисоласида ҳам мустақиллик ғояси билан боғланган тарбиявий тадбир-лардан янгича қоидаларга асосланган намуналар берилган.

Ижодкор раҳбар ҳамда илғор ўқитувчи-тарбиячилар ўз фаолиятлари жараёнида тарбиявий ишларни ташкил қилишда қуйидаги маҳорат тамойилларини асос қилиб ола-дилар:

— тарбиявий тадбирлар ўтказишдан мақсад: маънави-ятни ёш авлод онгига сингдириш ва эътиқодига айланти-ришдан иборат эканлиги;

— тарбия жараёнини миллий ва умуминсоний қадрият-лар билан боғлаб, бола қалбига ва онгига таъсир кўрсатиш;

— тарбиявий ишларни ўқувчилар жамоасини жипслаш-тирувчи омиллар билан бойитиб, тарбиянинг таълим би-лан узвийлигини таъминлаш;

— тарбиявий жараёнда болаларни тарбияланиш дара-жасини аниқлаш ва ижобий томонларини ўстириш;

¹ Сафо Очилов. “Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари”. Тошкент, “Ўқитувчи” 1995, 41-бет.

- бола шахсига ҳурмат ва талабчанлик;
- болаларнинг ёш ва руҳий ҳолатини ҳисобга олиш.

Тарбиявий ишларни ташкил қилиш тамойиллари баркамол инсонни тарбиялашда кенг имконга эга бўлиб, уни қай даражада олиб бориш синф раҳбари, ўқитувчи ва тарбиячининг педагогик маҳоратига боғлиқдир.

Тарбиявий ишлар самарадорлигини таъминловчи муҳим омил — педагогик маҳоратдир.

Тарбиявий маҳорат Оллоҳ томонидан инъом этилган, тажрибалар жараёнида шаклланувчи бир юксак фазилатдир.

Ўқитувчи-тарбиячининг педагогик маҳорати кўп қиррали бўлиб, у:

- болаларга меҳрибон ва ҳамкорлигида;
- ўқув-тарбия жараёнида адолатли бўлишида;
- болаларнинг қайғу-ҳасрати, ғами ва омадсизлигига ҳамдард бўлишида;
- муомала маданиятида;
- чуқур билим эгаси бўлишида;
- ўқитувчининг руҳий ҳолатида (самимийлик, хайрихоҳлик, олижаноблик);
- жамоа билан ишлашда вазиятни ижобий томонга санъаткорона йўналтиришда намоён бўлади.

Кишилиқ жамияти тараққиётида ҳар бир ҳунар, у ёки бу ижтимоий-сиёсий масалаларни ҳал қилишда инсондан маҳорат талаб этишини халқ ижодиётида, ёзма ёдгорликларда, афсона, дoston, эртақ, қисса, ҳикоят, ривоятларда ҳамда ҳурфикрли, доно, маърифатпарвар мутафаккирларимизнинг асарларида турлича талқин этилган.

Муомала маҳорати

Ҳар бир тарбиячининг дунёқараши, тарбияланганлиги, одоблилиги унинг муомаласида намоён бўлади. Муомаланинг асосий воситаси — тил. Халқимизда шундай нақл бор: “Бола ширин сўзнинг гадоси”. Бас, шундай экан, тарбиячи муомаласида тилга жуда эҳтиёткор бўлиши керак. Тили ширин, хушмуомалали ўқитувчи энг обрўлидир. Ҳусайн Воиз Кошифий шундай деган эдилар: “Ҳақ сўзлар айтурсизлар, яхши сўздан бўлакни айтмангизлар ва кўп сўзламоқ кўнгилни қаро қилур ёки: “Мумкин эрса яхши сўз қил ошкор, яхши сўздан хўб йўқдур ёдгор”, “Наси-

хатни ширин сўзу мулойимлик бирла ибтидо қилгай, чунки бу замонда юмшоқлик ва хушрўйлик кўрғазмайин насиҳат корга келмас”¹.

Алишер Навоий муомала қилувчи шахснинг маҳоратида энг аввало тил ширинлиги лозимлиги ҳақида гапириб, “Ширин сўз кўнгиллар учун бамисли асалдир”, деган эди.

Кайковус ўзининг “Қобуснома” асарида “Сухандонлик била баланд мартабали бўлмоқ” зикрида шундай ҳикоятни келтиради:

“Хорун ар-Рашид бир туш кўрдики, оғзидан барча тишлари тўкилмиш. Эрта тонг туриб бул тушнинг таъбирини айтувчини чақириб сўрадиким... “Бу тушнинг таъбири недур?”, “Андоғким, сендин ўзга ҳеч ким қолмағувсидир”. Бу сўзни эшитиб Хорун ар-Рашид: “Менинг юзимга бундоқ дардлиғ ва андуҳлиғ сўзни айдинг. Менинг барча қариндошларим ўлсалар, сўнгра мен қандоғ ишга ярарман ва на янглиғ рўзғор сўрарман?” — деди ва унга юз таёқ урмоқ буюрди.

Сўнгра яна бир таъбирчини чақириб сўради.

...Таъбирчи деди: “Эй амиралмўъминин, сенинг умринг барча акраболаринг умридан узоқ бўлур”. Хорун ар-Рашид деди: “Барча ақлнинг йўли бирдур ва икковингнинг таъбиринг негизи бир ерга борур, аммо бу иборат била ул иборатнинг орасида фарқ бағоят кўпдир”. Буюрди, сўнги таъбирчига юз тилло бердилар².

Бир донишманд жамоага қараб: “Бир гапим бор, уни минг сўмга сотаман, истовчилар бўлса марҳамат!” дейди. Сухбат иштирокчилари ҳайрон қолишиб: “Қандай гап экан?” деб сўрабдилар. Шунда донишманд бу гап: “Ўйлаб иш қил!” дегани дебди. Донишманднинг бу ғоясидан шуни англамоқ лозимки, ўйлаб иш қилган одам муомаласида қиёфаси бўлиши (бош, юз ва хатти-ҳаракатларини одоб юзасидан бошқариши) керак экан.

Қўпол, одобсиз гапларга ўрин қолдирмаслик, бола шахсига тегадиган қўпол муомала қилиш ўқитувчининг иззати ва обрўйига путур етказди. Педагог олим Сухомлинский муомала маҳоратининг кучи ва унинг яширин сирларини “Болаларга жоним фидо” асарида шундай баён этган эди:

¹ Р. Маҳмудов. “Деганимни улусқа мағруб эт...” Тошкент, “Ўзбекистон”, 1992, 43-бет.

² Кайковус. “Қобуснома”. Тошкент, “Ўқитувчи”, 1986, 46-бет.

“...Юксак туйғу маданиятига эга бўлган ўқитувчи боланинг кайфияти нохушлигини дарҳол фаҳмлайди. Бу энг аввало унинг кўзидан билинади. ...У бола кўнглидаги ташвишини қандай йўл биландир маълум қилиш йўлини топади... Кейин болани танҳо топиб, суриштириши ҳам мумкин.

...Боланинг аҳволини тушуниш, унга ҳамдард бўлиш, мадад бериш керак.

Кўпинча ҳамдардлик, раҳмдиллик, чин кўнгиладан гаплашиш боланинг дилига хуш келадиган энг яқин ёрдам бўлади. Бепарволик, лоқайдлик эса боланинг дилини ларзага солади”¹.

Бола қалбини нурафшон қилувчи восита ўқитувчининг жонли сўзи, унинг руҳини туширувчи ҳам ўша сўзнинг баёнидир. Халқда: “Гапдан гапнинг фарқи бор, ўттиз икки нақли бор”, деб бежиз айтилмаган.

Тарбиячининг адолат билан иш тутиш маҳорати

Адолат иймон-эътиқодни, пок ниятта элтувчи ҳақни ноҳақдан ажратувчи бир ўлчовдир.

Адолат инсонлар хулқини баҳоловчи муҳим мезондир. Ўтмиш аждодларимиз адолат ва адолатсизликка алоҳида эътибор бериб, бу тушунчани сиёсий, фалсафий, ҳуқуқий, ахлоқий нуқтаи назардан турлича талқин этиб, комил инсон тарбиясида катта восита эканлигини ўз асарларида баён этганлар.

Амир Темур салтанатни бошқаришнинг бош мезони — адолат деб ҳисоблаган эди. У ўзининг панд-насиҳатларида ҳам ёш авлодни адолатли бўлишга чорлайди. “Ҳар мамлакатни забт эткан бўлсам, ўша вилоятнинг улуғларини оғаниларимдек, ёшлари ва болаларини бўлса ўз фарзандларимдек кўрдим”², деган эди.

Воиз Кошифий “Ахлоқи Муҳсиний” асарида шундай ёзган эди: “Адолат — бу инсонларни бир-бирига яхшилик кўрсатишидир”³.

Адолат ва адолатсизликнинг асрий кўринишлари инсоннинг қилмиши, ҳаракати, тили, муомала маданияти, ташқи қиёфасида ўз аксини топади.

¹ А Сухомлинский. “Тарбия тўғрисида”. Тошкент, “Ўқитувчи”, 1975, 24-бет.

² Амир Темур ўғитлари. Тошкент, “Фан” нашр., 1992, 32-бет.

³ Р. Маҳмудов. “Деганимни улусқа мағруб эт...” Тошкент, “Ўзбекистон”, 1992, 54-бет.

Педагогик таъсир кўрсатиш маҳорати

Тарбия жараёнида педагогик таъсир кўрсатиш маҳорати ўқувчига у ёки бу юксак ахлоқий сифатларнинг моҳиятини англатиш жараёнида қўлланиладиган ўқитувчи-тарбиячининг иш усулларидан биридир.

Ўқитувчи III синфда “Эртақ кетидан эртақ” мавзуидаги суҳбатда ўқувчиларга дастлаб эртақ мазмунини баён этади:

“Ота 10 яшар ўғли билан даладан қайтаётиб, йўл устида тушиб ётган бир тақани кўради ва ўғлига дейди:

— Тақани ол!

— Эски тақа учун эгилиб ўтираманми? — деб гап қайтаради ўғли. Отаси индамасдан ўзи эгилиб, тақани олади-да, йўлида давом этади. Кун иссиқ эди. Бола чанқай бошлайди. Бир оз йўл юрганидан кейин олча сотиб ўтирган баққол кўринади. Отаси бояги тақани олчага алмаштириб, белбоғига тугиб олади. Ўғлига кўз-кўз қилиб, бир дон олчани оғзига ташлади-да, бир донасини эса ерга ташлади. Ўғли дарров эгилиб олчани олади ва чанқоғини бостирмоқчи бўлиб, оғзига солади. Отаси олчани кетма-кет ташлайди. Ўғли ўн-ўн беш марта эгилиб, олчаларни териб олиб егандан сўнг, ниҳоят, отаси тўхтайди ва белбоғида қолган олчаларни ўғлига узата туриб дейди:

— Кўрдингми, ўғлим, сен тақани кўтариб олиш учун бир марта эгилишга эринган эдинг, олчаларни териб олиш учун ўн-ўн беш марта эгилдинг. Бундан кейин эсингда бўлсин, агар енгил меҳнатни оғир деб ҳисобласанг, ундан баттар оғирига дуч келасан!”

Бу эртақдаги педагогик таъсирнинг салбий ва ижобий кўринишларини болаларга изоҳлашда ўқитувчи қуйидаги саволлар орқали тарбиявий маҳорат билан ёндашади:

— Отанинг талаби тўғрими ёки йўқми? Сабабини очиб беринг.

— Отанинг болага меҳнатдан бош тортмаслик учун тутган иш усули тўғрими? Болага дастлаб ўз ҳаракати билан ўрнак бўлиб, сўнг унинг хатосини тушунтиришига қандай қарайсиз?

— Бу борада сизларнинг фикр ва муносабатларингиз қандай?

Суҳбатда тарбиявий таъсир кўрсатишнинг қуйидаги усулларидан фойдаланилди:

Болага қўйилган талаб, педагогик таъсир кўрсатиши керак.

Ўқув-тарбия жараёнида ўқитувчи-тарбиячи ўз мақсадига эришиш учун доимо ўқувчиларга ўз талаблари билан ёндашади. Уларни рағбатлантиради, огоҳлантиради, танбеҳ беради.

Ўқитувчи-тарбиячи педагогика асосида қўйилган талабларни тушунтириб, ноҳўя ҳаракатлардан болаларни сақлаши лозим, айниқса кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларини мактаб ва жамоага мослашгунига қадар кетмакет талаблар қўйиши керак.

Юқоридаги талабларнинг қанчалик таъсир этиши тарбиячининг педагогик маҳорати ва обрўйига боғлиқдир.

Талабларнинг қўйилиш шакллари:

Тарбиячи томонидан талабнинг тўппа-тўғри қўйилиши. Бундай талаб болалар жамоаси билан ишлашнинг дастлабки босқичидир. Ижодкор педагог А. С. Макаренко: "...Самимий, ошкора, ишонарли, қизгин ва қатъий талаб бўлмаса, жамоани тарбиялашни бошлаб бўлмайди", деган эди. Бундай талаблар жамоани бир мақсад йўлига бошлаши учун:

- талабнинг ижобий бўлиши, боланинг хатти-ҳаракатларига тўсқинлик қилмаслиги;
- талаб аниқ ва тушунарли бўлиши;
- қўйилган талаб натижасини билиш;
- талаб очиқ чеҳра, самимий бир оҳангда берилиши, илтимос, маслаҳат, яхши ниятга чорлаши;
- талаблар болаларнинг ёши, билим савиясига мос бўлиши;
- талабларда кесатиқ, луқма, миннат бўлмаслиги ва бошқалар.

Тарбиячининг педагогик таъсир кўрсатишдаги яна бир усули ўқувчи ва ўқувчилар жамоасини истиқлол йўлига бошлашидир. Бундай жамоада тарбиячи ва тарбияланувчилар ўртасида ошкора ишонч бўлиши, ўз-ўзини бошқариш, анъана ва қонунларга амал қилиниши муҳимдир.

Тарбиячининг ўқувчилар **ЖАМОАСИНИ ЖИПСЛАШТИРИШДАГИ** маҳорати.

Кишилик жамоаси пайдо бўлган даврдан бошлаб инсон ҳеч қачон ёлғиз яшай олмаган. Жамоани ташкил қилиш ва унинг тарбиявий таъсирининг назарий ва амалий асослари мутафаккир ва олимлар томонидан ўрганилиб, илмий-тадқиқот ишлари олиб борилган.

Тарбиячининг навбатдаги вазифаси болалар жамоасини ташкил қилиш, тарбиялаш ва жипслаштириш борасидаги назарий билимларни ўзлаштириб, илғор тажрибаларга суяниб, ўқувчиларни тарбиялаш жараёнида ўртоқлик-дўстлик, ўзаро ҳамкорлик, ҳамжиҳатлик, ўз-ўзини тарбиялаш ва бошқариш каби жамоатчилик сифатларини шакллантириш маҳоратини ўзлаштиришдан иборат. Улар:

— бошланғич синф жамоасини тарбиялаш ва уларда ўзаро муносабат алоқаларини яратиш;

— ўқувчилар кундалик фаолиятларини жамоага жипслаштириш;

— шахсий манфаатни жамоа билан уйғун ҳолда кўришга ўргатиш;

— жамоада бир-бирига меҳр-оқибат, мурувват ва санийлик, дўстона ҳамкорликни вужудга келтириш, уни катта тарбиявий кучга айлантириш.

Кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларининг жамоаларини ташкил қилишда ўқитувчининг турли-туман усул ва воситалардан маҳорат билан фойдаланиши талаб қилинади. Яъни:

1. Ўқитувчидан жамоа аъзоларини янги шароитга (мактабнинг 1-синфидан бошлаб) мослашув даврида уларга ишонч, ҳурмат, хушмуомалалик, талабларни тўғри қўя билиш, шу билан бирга ўқувчини тушуниш ва эшита билиш маҳоратига эга бўлиш.

2. Ўқувчилар жамоасидаги етакловчи куч — таянч ўзгини танлаш.

3. Жамоа аъзоларининг ҳар бирининг кучига, қобилиятига қараб топшириқлар бериш.

4. Жамоада янги анъана, қонун-қоидаларнинг дастлабки куртагини яратиш ва унга амал қилиш.

5. Жамоа истиқболини давр талаби билан мослашган ҳолда белгилаш талаб қилинади. Бунда жамоатчилик ҳис-туйғулари юқори синфда ривожланиб мустаҳкамланади.

У БОБ. МАКТАБ, ОИЛА ВА ЖАМОАТЧИЛИК ҲАМКОРЛИГИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ МЕТОДИКАСИ

Мамлакатимиз мустақиллиги жамиятимизнинг барча жабҳаларида, шу жумладан, оиланинг иқтисодий, маънавий манфаатларини ҳимоя қилиш, соғлом авлодни тарбиялаш, оилада шарқона тарбияни тиклаш каби бир қатор муаммоларни ҳал этишга имкон берди.

Мустақиллик ўзлигини йўқотган инсонларни, яъни ўз оиласи ва фарзандларига бефарқ бўлган ота-оналарни ҳам инсоф, меҳр-шафқат йўлига бошлади.

Қардош тожик халқида шундай мақол бор: “Уй фарзанд билан обод, дала — одам билан”. Ҳа, дарҳақиқат, ҳар бир оиланинг боғбони ўз мевалари билан обод. Дала инсоннинг олтин қўллари билан кундан-кунга, йилдан-йилга ободонлашиб борса, уй эса ёш гўдакнинг меҳр, таълим, тарбия олиши туфайли гўзаллашиб, гуркираб яшнаб боради. Одамзод дунёга бир маротаба келади. Бу дунёдан ёлғиз ўтиб кетишни хоҳламайди, орқасида фарзандларининг таълим-тарбияли, обрў-эътиборли бўлиб қолишини истайди. Шундай экан, ота-онанинг фарзандга бўлган меҳру муҳаббати ҳамма нарсадан ҳам қимматроқ бўлса керак. Бола қанча шўхлик қилмасин, ота-она унинг эркаликларини кўтаради. Ота-она ҳамиша ўз фарзанди учун ҳамма нарсага тайёр туради. Фарзандининг вояга етиши учун уни кўз қорачиғидай асраб, унга гард юқишига қўймайди. Шу билан бирга қўлидан келганича тўғри сўз, виждонли, камтар, чин дўст бўлишга, ўзгаларнинг мулкига хиёнат қилмасликка чорлайди. Улар ўз жигаргўшалари билан лаззатли ҳаёт кечиришни истайдилар. Аммо айрим кўнгилни қора қиладиган ишлар гўёки одамзод умрининг лаззати фарзанд эканлигини ювиб кетгандай бўлади. Масалан, тўққиз ой ўз боласини кўтарган қизлар туғилган чақалогини кўчаларга — ахлат қутиларига ташлаб кетишлари, ота-онаси тирик болаларнинг меҳрибонлик уйларида ота-онанинг меҳрига зор бўлиб қолишлари одамзод кўнглини хира қилади. Шундай бағри тош инсонларга қараб бундай дегинг келади: “Азизлар! Сизлар умрингиз лаззати бўлган фарзандларингиздан воз кечманг, аксинча, ундан доимо баҳра олинг”.

Ой ҳам онангман деб
тунлар бошингда
Ҳазин-ҳазин алла
айтади ёниб.
Қуёш отангман деб
кундуз қошингда,
Тунда-чи фурсат йўқ,
кетади тониб.

Оила — боланинг шахсини тўғри йўлга солувчи муҳим маскандир. Болани жисмоний тарбиялаш, уларга ахлоқ ва меҳнат тарбиясини бериш оилада шаклланади. Боланинг та-

факкури оилада ривожлана бошлайди. Оилада эр билан хотин, ота-оналар билан болалар, ака-укалар билан опа-сингиллар ўртасида аҳиллик бўлса, оилада бир-бирини хурматлаб, катталар кичикларга ғамхўрлик қилиб турсалар, бундай оилаларда болаларни тарбиялаш муваффақиятли боради. Бола тарбиясида мақсадимиз битта. Мактаб ҳам болаларни тўғри йўлга солишга ундайди. Баъзи оилаларда болаларни тарбиялаш онага юклаб қўйилади. Ота эса бу вазифаларга камроқ эътибор беради. Ота-онаси бор болаларнинг ҳаёти мукамал ва гўзал бўлади. Болаларни тарбиялаш борасидаги ўз бурчларига менсимаслик билан қараётган баъзи ота-оналар: “Болаларни тарбиялаш учун менинг вақтим йўқ”, деб баҳона қилишади. Ота-она ишлаб чиқаришда ёки муассасада, шунингдек, ижтимоий ишлар билан ҳар қанча банд бўлса ҳам, лекин ўз болаларидан хабардор бўлиб туришлари лозим. Оилада аҳиллик, ҳамжиҳатлик бўлмаса, бундай оилада болаларни тарбиялаш катта қийинчиликлар туғдиради. Оилада тарбиянинг асосий йўли шуки, катта-кичик кишиларнинг ҳамма ишда бир ёқадан бош чиқаришларидир. Болаларга муомала қилишда ёки жазо беришда ҳар хил ҳолат бўлади. Масалан: талабчан ота ҳамма нарсани таъқиқлаб қўяди ёки отаси берган жазони онаси бекор қилади. Шундай ҳолатда ҳам нохушликлар юзага келиб қолади. Бундай нарсалар болаларга жуда тез таъсир кўрсатади. Улар отаси ва онасини лақиллатишга одатланиб қоладилар. Агар ота-оналардан бири оиладан кетиб қолса, бундай оилада соғлом муҳит йўқолади. Бу ҳол болаларнинг асабий ва жиззаки, қўпол ва кўрс, шубҳали ва ишонмайдиган бўлишларига олиб келади, уларнинг ўқиши сусайиб, одамларга ишончи камаяди.

Разоуддин ибн Фахриддиннинг “Оила” номли рисола-сида: “Бола тарбияси ёмон ният ва қўполлик билан эмас, балки сабр-тоқат, матонат, меҳрибонлик, чидамлилиқ, шафқату сезгирлик билан олиб борилиши керак”, деб таъкидланган эди. Маърифатпарвар алломаларимиз соғлом фарзандларни ҳаётга келтиришда шариат қонун-қоидаларига риоя қилишни, савоб билан гуноҳнинг фарқига боришни солиҳ фарзанд бўлишдаги бош масала деб ҳисоблаганлар.

Онанинг муқаддаслиги, машаққатли меҳнати Куръони Карим ва Ҳадиси Шарифда тўла асослаб берилган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 64-моддасида: “Ота-оналар ўз фарзандларини вояга еттуларига қадар боқиш ва тарбиялашга мажбур”, дейилади.

Бас, шундай экан, ҳар бир ота-онанинг бурчи фарзандни иқтисодий, маънавий жиҳатдан жамият учун фойдали шахс қилиб етиштиришдир.

Оила бурчи — жамият, Ватан олдидаги ахлоқий мажбуриятни англатадиган ахлоқий нормалардан биридир. XV асрда яшаб ижод этган Ҳусайн Воиз Кошифий: “Ҳар бир инсон дастлаб Худо олдидаги бурчини ўтаб бўлганидан сўнг, ота-она ва ота-она фарзанд олдидаги бурчини бажармоғи керак”, деган эди.

Ота-она бурчининг асосий йўналишлари:

1. Оилада яшаш учун шарт-шароит яратиш, соғлом муҳит қарор топтириш.

2. Оилада фарзанд туғилиши орзуси билан яшаш.

3. Бола тарбиясида “Туғилган кун”ни нишонлашнинг аҳамияти.

4. Исломий ва дунёвий илм олишга шарт-шароит яратиш.

5. Фарзанднинг ички дунёси — орзу, ўй-хаёллари, қувонч ва муваффақиятсизлигига шерик бўлиш.

6. Меҳнатга ҳурмат ва қувонч ҳиссини тарбиялаш.

7. Болага ҳамфикр, ҳамдард бўлувчи устоз меҳнатини ардоқлаш.

8. Ота-Ватанимиз ижтимоий ҳаётнинг посбони. Ҳар бир инсон шу Ватанда улғаяди, вояга етади, ўзининг маънавий, ақлий, оилавий мажбуриятларини англаб вояга етади. Ана шундай инсоний мажбуриятлардан бири Ватан сарҳадидаги катта ва кичик жамоаларнинг ўзаро ҳамкорлигидир.

ОИЛА БИЛАН МАКТАБ ҲАМКОРЛИГИНИНГ МАЗМУНИ ВА ШАКЛЛАРИ

Оила билан мактаб ҳамкорлиги баркамол инсон тарбиясидаги муҳим омиллардан биридир. Мактабдаги ўқув-тарбия ишларининг юқори савияда бўлиши, ўқувчиларнинг тарбияланганлик даражаси ота-оналарга боғлиқдир.

Мактаб оила билан икки шаклда ҳамкорликни амалга оширади:

1. Ота-оналар жамоаси орқали.

2. Ота-оналар билан яқка-яқка ишлаш орқали.

Мактаб билан оила ҳамкорлигидаги муваффақият кўп жиҳатдан:

Ўқувчининг ота-оналар билан алоқасида ўзаро бир-бирини тушунган, юксак ахлоқий муносабатида, педагогик ёндашуви, хушмуомалалиги, ширинсўзлиги ҳамда ота-оналарга бир хил муомала ва тўғри талабида ўз аксини топади.

Ота-оналарга бериладиган маслаҳат ниҳоятда асосли, пухта ўйланган бўлиши лозим. Тутуриқсиз суҳбат ва маслаҳатлар мактаб ва ўқитувчига ота-оналар эътиборининг пасайиб боришига олиб келади.

Ота-онанинг мактаб ва ўқитувчига нисбатан ижобий муносабати фарзандига кўрсатаётган ғамхўрлик, ақлий-ахлоқий юксакликдан келиб чиқади.

Ота-оналар билан якка-якка ишлаш турли шарт-шароитлардан келиб чиқади.

Ота-оналар билан яккама-якка ишлаш бола тарбиясидаги айрим қийинчиликларнинг содир бўлмаслиги, оилавий муаммолар, ўқувчиларнинг ўзлаштирмаслик сабабларини аниқлаш мақсадида олиб борилади.

Якка суҳбатлар қуйидаги шароитда ташкил этилиши мумкин.

Ўқувчининг характер хусусияти, оиладаги ўрни, мактеби, руҳий ҳолатини ўрганишда одоб ва ахлоққа доир суҳбат. Ота-она шу борада қандай тадбирларни амалга оширмақдалар (шарқона урф-одат, расм-русумлар, янги чиққан адабиётлар, кўрган театр ва кинолар таҳлили кабилар).

Тарбияси мураккаблашган ўқувчиларнинг ота-оналарига маслаҳат бериш. Ўқитувчининг яккама-якка суҳбати пухта, асосли ва мантиқан бой бўлса, ота-онанинг унга ишончини оширади. Натижада, эркин сўзлашув, маслаҳат, ўзаро ёрдам каби ҳамкорлик ҳолати вужудга келади.

Ўқитувчи ота-она ва ўқувчилар билан яккама-якка фаолиятни йўлга қўйиш учун ота-оналар шахсини, оилавий аҳволини билиши керак.

СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ОТА-ОНАЛАРИ ҲАҚИДА

МАЪЛУМОТ

1. Ота-она ва оила аъзоларининг исми, фамилияси.
2. Ёши.
3. Маълумотлари.
4. Иш жойи.
5. Оилавий шароити.
6. Оила даромади.

7. Ота-онанинг ижтимоий, сиёсий-маънавий билим даражаси.

8. Миллий мерос ва маънавият тарбиясидаги муносабати.

9. Қизиқишлари даражаси.

Ўқитувчи ота-оналар ҳақида маълумотга эга бўлгандан кейин, уларнинг фарзандлари ҳақида маълумотни аниқлаш муҳимдир.

Ўқитувчининг болаларни тўлиқ ўрганиши тарбиявий тадбирларни мукамал, таъсирчан уюштиришни талаб қилади.

Кузатишларимиз шуни кўрсатадики, айрим ўқитувчилар болаларни ўрганиш борасидаги ҳужжатларни расмийлаштириш билан чегараланиб, уни йил бўйи ривожлан-тирмайдилар. Бу ҳолат болалар орасидаги ижобий ва салбий ўзгаришларни фарқламасликка олиб келади.

Бу эса ўқитувчи, бола ва ота-оналар орасидаги муносабатнинг бузилишини келтириб чиқаради.

Бундай ҳолат бўлмаслиги учун ўқитувчи-тарбиячи қуйидагиларга эътибор бериши лозим:

1. Ўқитувчиларда шаклланиб келаётган ижобий фази-латларни тавсифлаб чиқиш. Синфдаги ўқувчиларда: илм олишга қизиқиш, кўнгил бўшлиқ, ростгўйлик, муруват-пешалиқ, инсонга меҳрибонлик, ўзини-ўзи бошқариш, меҳнатта муносабати бор ўқувчилар сонини аниқлаш.

2. Ўқувчилар руҳиятини мукамал билиш.

3. Ўқувчида мавжуд камчиликлар: ирода хусусиятида-ги бефарқлик, ёлгон гапириш, чақмачақарлик, ҳиммат-сизлик ва бошқа салбий сифатларни аниқлаш.

4. Ўқувчидаги ижобий ва салбий ўзгаришларни тартиб-ли кузатиш ва сабабини ўрганиш.

5. Ҳар ҳафта “Мактаб сизни чорлайди” рукнидаги очиқ эшиклар кунини жорий этиб, болалар тарбиясида ҳосил бўлаётган ўзгаришлар билан ота-оналарни таништириш.

**МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ТАРБИЯ ИШЛАРИ БЎЙИЧА
ДИРЕКТОР ЎРИНБОСАРЛАРИ ВА СИНФ РАҲБАРИНИНГ
ОТА-ОНАЛАР БИЛАН ИШЛАШ ТАРТИБИ**

Ўқитувчилик фаолиятининг энг мураккаб томонлари-дан бири ота-оналар билан умумий тил топа олиш, улар-нинг ҳурматига сазовор бўлиш, ҳамкорликда бола тарбияси билан шуғулланишдир.

Ўқитувчи синф раҳбари, меҳрибон тарбиячидир. Мактабнинг бошланғич синфларидаги муҳим хусусиятлардан бири — қадрдон ўқитувчи раҳбарлигида тўрт йил ҳамкор, ҳамдард бўлиб қолишдир. Шу сабабдан бошланғич синф ўқитувчиларининг ота-оналар жамоаси билан ишлаши ҳам ўзига хос хусусиятга эга.

Ёш ота-оналарда фарзандларини мактабга тайёрлаш ма-лакалари етарли бўлмайди.

Шу сабабли ўқитувчи “1-синф ўқувчиси”, “Ёш ота-оналарга эсдалик” ларни тавсия этиши талабга мувофиқ-дир.

Бу иш шаклидан мақсад, ота-онанинг мактаб олдида-ги бурчини англатиш, ота-онанинг педагогик, тарбиячи-лик фаолиятини фаоллаштиришдир.

ЁШ ОТА-ОНАЛАР УЧУН ЭСДАЛИК

Ҳар бир инсон фарзанд кўриш ва уни вояга етиб бори-шини кўзлаб иш тутаётган экан, Оллоҳга ҳамду санолар айтиб, бу буюк неъматнинг қадрига ета билиши лозим. Бу неъмат боланинг илм маскани — мактабга биринчи қада-мидир.

Фуломиддин Акбарзода “Таълими соний” рисоласида: “Илм демак жон. Илм демак ҳаёт, (тириклик) демак. Илм демак миллат, дин демак. Илм демак маданият, дин одо-бига сабаб демак”, деб ёзган эди (3-бет).

Бас, шундай экан, ота-она 1-синф ўқувчисининг илм даргоҳида кўп билим ва тарбияга эга бўлиши учун нима-лар қилиши керак:

1. Ўқитувчи муқаддас сиймо. У сизнинг маслаҳатчин-гиз, уни ардоқлаб, обрў-эътиборини оширинг.

2. Синф ва мактаб жамоасининг таълимий-тарбиявий тадбирларида фаол қатнашиб, таклиф ва мулоҳазаларин-гизни айтинг.

3. Болангизга нима яхши, нима ёмон эканлигини уқти-риб, шарқона расм-русум, удум, анъаналаримиздан уни хабардор қилсангиз, ўқитувчига кўмакдош бўлган бўлар эдингиз.

4. Болангизнинг ўқув ишларига ёрдам бериб боринг. Уйга бериладиган топшириқларни бажаришда у ҳозирча сизнинг ёрдамингизга муҳтождир.

5. Болангизда мактаб, синф, ўқитувчи ва ўртоқлари ҳақида яхши фикр уйғотинг, чунки 1-синф ўқувчисини мактаб шариоитига мослаштириш анча мураккаб руҳий ҳолатдир.

6. Фарзандингиздан кундалик иш фаолиятига муносабатини кузатиб сўраб боринг. Бундай суҳбатда “яхши”, “жуда яхши”, “марҳамат”, “раҳмат”, “барака топ” каби сеҳрли сўзларни топиб айтинг. Ножўя ҳаракат содир бўлган бўлса, “чакки иш бўлибди”, “мен кутмаган эдим” кабиларни ишлатишни унутманг.

7. Ота-она мактабнинг яқин ёрдамчиси, кўмақдоши бўлиши, ўз фарзандининг камолини ўйлаб яшаши керак.

ОТА-ОНАЛАР СИНФ МАЖЛИСИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ МЕТОДИКАСИ

Ҳар бир ўқув йилининг бошида ўтказиладиган ота-оналарнинг синф мажлисини илмий, назарий, маънавий ва методик жиҳатдан мазмундор ташкил қила билиш, ота-онанинг бундай мажлисларни орзиқиб кутиб, доимий қатнашувчи бўлишига замин ҳозирлайди. Бундай мажлис ўқитувчидан кўп билим ва маҳорат талаб этади.

Ундаги масалалар юзасидан тайёргарликни бир ой олдин бошлаш керак.

Булар:

— ҳар бир оила аъзоси ва унинг шарт-шароити ҳақидаги маълумотга эга бўлиш;

— оила ва атрофдаги ижтимоий муносабат муҳитининг саз ёки носозлигини аниқлаш;

— ҳар бир ўқувчи шахси ҳақида тўлиқ маълумотга эга бўлиш;

— оилада болани мактабга тайёрлаш тартиби кабилар.

Биринчи мажлисни ўтказишдан олдин ўқитувчининг тайёргарлиги:

1. Мажлис мавзуи ва мақсадини аниқлаш.

2. Мажлис ўтадиган жойни жиҳозлаш.

3. Мажлис ўтказиш методини танлаш: суҳбат, тушунтириш.

4. Мактаб тарихи ва келажакдаги истиқболи ҳақида қисқа маълумот тайёрлаш.

5. Донолар бисотидан фойдаланиш.

Синф ота-оналар мажлисини ўтказиш тартиби:

Синф ўқитувчиси ва ота-оналар кумитаси аъзоларининг олдинги мажлисларида қабул қилинган қарорларнинг бажарилиши ҳақида ахборотлари эшитилади.

Мажлис мақсадига кўра, мавзунинг эълон қилиниши (юқорида кўрсатилган мажлис турига кўра унинг мазмуни асослаб берилади).

Ота-оналар фикр ва мулоҳазалари эшитилади.

Ўқув-тарбия ишлари юзасидан савол ва талабларни муҳокама этиш.

Турли масалалар ҳал қилинади.

Синф мажлиси қарори чиқарилиб, тасдиқланади.

Ўқитувчи келгуси мажлис режаси билан таништиради.

Мажлис ўтказиш тартиби мавзунинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд.

МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ОТА-ОНАЛАРИГА ПЕДАГОГИК БИЛИМ БЕРИШ ШАКЛ ВА РЕЖАЛАРИ

Инсон камолоти шунчалик мураккабки, унга ҳаётий тажриба етарли эмас, унинг учун ўрганиш, билим, ўқиш ниҳоятда зарурдир. К. Д. Ушинский “Ижтимоий тарбияда халқ руҳи” ҳамда “Педагогик адабиёт соҳасида”ги рисо-лаларда: “Ота-она учун педагогик билим дастлабки педа-гогик адабиётлар ўрганишдан бошланади. Бола тарбияси-даги билим халқ руҳи билан суғорилган, халқчиллик ғояси-га асослангандагина ота-она билимдон тарбиячилик санъатига эга бўла оладилар”¹, дейилган.

Педагогик билим ота-оналар учун ниҳоятда зарур. Бу билим мактабда, маҳаллада ва кундалик ахборот восита-лари орқали бериб борилади. Лекин ҳаётимиздаги янги-янги муаммолар педагогик билимни янада кучайтириш-ни, чуқурлаштиришни талаб этади.

Мактабдаги педагогик билим турли шаклларда амалга оширилади:

Педагогик маъруза, илмий, методик кенгаш.

“Саволларингизга жавоб берамиз” (ота-оналар куни).

ОТА-ОНАЛАР УЧУН МАЪРУЗА

Маъруза ота-оналарга билим берадиган турлардан би-ридир. Ота-оналар учун мўлжалланган маъруза таълимий-тарбиявий аҳамиятга эга бўлиши керак.

Ота-оналар учун педагогик билим берадиган маъруза мавзулари:

¹ К. Д. Ушинский. “Танланган асарлар”. Тошкент, “Ўздавнашр”, 1958, 120—121-бетлар.

- миллий истиқлол мафкурасини шакллантириш ва баркамол инсон тарбиясида ота-онанинг ўрни;
- оилада иқтисодий тарбия;
- маънавий мерос ва оила;
- фарзандларимизни диний ақидапарастликдан сақлаш;
- боланинг жиноятчи бўлишига асосий сабаблар;
- ватан туйғуси билан яшашга ўргатиш;
- сиз ўтмиш авлодларингизни биласизми? Оиланома яратиш масалалари;
- мутафаккирлар ижодиётида оила тарбияси;
- фарзандга адолат — тўғри тарбия асосидир;
- оилада иймон-этиқод тарбияси.

Ота-оналар учун танланган мавзулар қуйидагича режалаштирилади.

М а в з у: “Маънавий мерос ва оила”.

М а қ с а д: Ота-оналарга ўтган мутафаккир ва маърифатпарварлар асарларидаги болани оилада тарбиялаш ҳақидаги таълимотлар бўйича билим бериш.

Маърузани таъминловчи манбалар:

а) Ўтмишдаги маърифатпарвар ва мутафаккирларнинг асарлари (Абу Али ибн Синонинг “Тадбир ал-манозил”, Алишер Навоийнинг “Маҳбуб ул-қулуб”, Воиз Кошифийнинг “Ахлоқий Муҳсиний” асарлари)даги оила тарбиясига доир ғоялар.

б) Кўргазмалар — алломаларнинг расмлари ва китоб намуналари.

в) Дидактик материаллар, доно сўзлар ёзилган карточкалар, фактлар.

Маърузанинг кириш қисми.

а) Мустақиллик ва миллий истиқлол мафкураси ҳамда миллий мерос ҳақида тушунча. Бу борада Ўзбекистон раҳбариятининг олиб бораётган сиёсатининг бир-бири билан боғланганлиги, асарларнинг яратилиши ҳақида маълумот берилади. Сўнгра асарлардаги оила, ота-онани ҳурмат, вазифа, бурчлари ҳақидаги таълимотлар. Оилада аёл ва эркак фазилатлари, фарзанд бурчини англаш муаммолари ахлоқ-одоб тарбиясидаги доно фикрлар, ривоят, ҳикоят, танбеҳлар орқали асослаб, тушунтирилиб, мактаб ҳаёти билан боғланади.

Маърузанинг якуний қисми.

Миллий меросимиздан қандай фойдаланишга доир методик кўрсатма ва тавсиялар берилади.

Мактабда “Ота-оналар куни”ни ташкил қилиш педагогик билим бериш турларидан биридир. Ота-оналарни мактабга маълум кунда таклиф этиб, турли ўқув-тарбия ишларидан хабардор қилиш анъанавий аҳамиятга эга бўлиб, у “Мактабда ота-оналар куни” ёки “Очиқ эшиклар куни” дейилади.

Бу кундаги иш тартиби қуйидагича бўлиши мумкин.

1. Педагогик маслаҳат бурчагини ташкил этиш.
2. Болалар ижодиётидан кўргазмалар уюштириш.
3. Очиқ дарсларга ота-оналарни таклиф қилиш.
4. Тарбиявий тадбирларни уюштириш.
5. Ота-оналар учун концерт дастурини намойиш этиш.

Ота-оналар ва мактаб ҳамкорлиги методик жиҳатдан тўғри ташкил этилса ижобий натижа беради.

VI БОБ. МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ТАРБИЯ ИШЛАРИ БЎЙИЧА ДИРЕКТОР ЎРИНБОСАРЛАРИНИНГ ИШ РЕЖАСИ

*(Тошкент вилояти, Тошкент тумани илғор мактаблари
иш тажрибасидан)*

Мактабда тарбиявий ишларни маънавий-ахлоқий негизлар асосида ташкил этиш

Ўзбекистон Президенти И. А. Каримовнинг “Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли” (1992 й. 65-бет.) асарига мустақил Ўзбекистонни ривожлантиришнинг маънавий-ахлоқий негизлари қуйидагича кўрсатилган:

1. Умуминсоний қадриятларга содиқлик.
2. Халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш.
3. Инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён қилиши.
4. Ватанпарварлик.

Президентнинг бу ғоялари Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонунида қуйидагича ифодаланади: “Ўзбекистон Республикаси таълим соҳасидаги

давлат сиёсатини умуминсоний қадриятларни, халқнинг тарихий тажрибасини, маданият ва фан бобидаги кўп асрлик анъаналарини, жамиятнинг истиқболлари ривожини ҳисобга олган ҳолда юргизади”.

Таълим — илм бериш ва тарбияни ўз ичига олади. У Республиканинг заковати, жамият, оила ва давлат олдигаги ўз масъулиятини англайдиган ҳар жиҳатдан баркамол эркин шахсни шакллантириш мақсадини кўзлайди. Тарбия жараёнида маънавий меросни ривожлантириш ва мустақамлаш мақсадида халқ педагогикасининг қуйидаги йўналишларидан фойдаланиш лозим:

1. Миллий урф-одатлар.
2. Халқ оғзаки ижодини ўрганиш (эртақ, мақол, топишмоқ ва бошқалар).
3. Миллий анъаналар.
4. Диний таълимот (тасаввуф таълимоти ва ҳадислар).
5. Халқ оммавий санъати.
6. Халқ рақс санъати.
7. Қўшиқчилик санъати.
8. Халқ ўйинлари ва ўйинчоқлар.
9. Миллий ҳунармандчилик ва меъморчилик.
10. Марказий Осиё мутафаккирлари ва алломалари ижодини ўрганиш.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маънавият ва маърифат” жамоатчилик маркази фаолиятини янада такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш тўғрисида”ги Фармони асосида (1998 йил сентябрь), Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлигининг 1999 йил 30 июль 115-сонли буйруғига кўра мактабда маънавий ва тарбиявий ишларни амалга ошириш тадбирлари жорий этилди.

МАЪРИФАТ ВА МАЪНАВИЯТ

Тадбирлар номи	бajarилиш вақти	масъул	бajarилш ҳақида изох
1. Мактаб ўқитувчилари ва ўқувчилар жамоалари ўртасида Президент фармонини ўрганиш, шу асосда маънавият ва маърифат ишларини ривожлантиришга доир тадбирларни ишлаб чиқиш	сентябрь	раҳбарият ўқув мудир	

	1		2	3	4
ва уларни амалга оширишни таъминлаш					
2. Мактабда маърифий-маънавий ишлар акс эттирилган бурчаклар, қоналар ташкил этиш ва жиҳозлаш. Ҳар бир синфда Республикамиз мустақиллигини мадҳ этувчи стенд ташкил этиш.			ноябрь	ташқилогчи	
3. Мактабда маънавий ва маърифат ишлари буйича амалий ёрдам бериш мақсадида чақириклар, мақоллар, шиорлар, ҳикматлар, сўзлардан паннолар тайёрлаш.			ноябрь		
4. Синф раҳбарларининг ўқувчиларнинг маънавий-ахлоқий тарбиясини ташкил этишдаги масъулиятини ошириш, (тарбиявий соат) самарадорлигини кучайтириш, одобнома дарсларининг таъсирчанлигини таъминлаш, тарбиявий соатларда муҳокама этиладиган баҳслар, суҳбатларнинг таҳминий режасини ишлаб чиқиш.			декабрь	одобнома ўқитувчиси	
5. Кўпмиллатли мустақил Ўзбекистонимизнинг келажаги ҳақида "Туркистон—умумий уйимиз", "Бахтимиз қомуси — фаровонлик кафолати" мавзуида умумтаълим мактабларида кечалар, семинарлар ўтказиш.			сентябрь	ташқилогчи	
6. Ватан тарихини билмай туриб унга тўла севиб бўлмайди. "Ватан — остонадан бошланади" мавзуида викторина ва тарбиявий соатлар уюштириш.			январь	Тарих метод бирлашмаси	

1	2	3	4
7. Ўсиб келаётган ёш авлодни ўзбек халқининг энг яхши маънавий ва маданий мерослари, умуминсоний қадриятлари руҳида тарбиялаш мақсадида ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида тadbир ўтказиш	ноябрь	Адабиёт метод бирлашмаси	
8. Ўқиш жараёнида ҳамда мактабдан ва синфдан ташқари ишларда ҳарбий спорт тўғрақларини ташкил этиш, мардлик-жасорат дарсларини ўтказиш	январь	Ҳарбий таълим раҳбари	
9. Мактабда "Жанговар ва меҳнат шуҳрати" ўлкашунослик музейларининг ишларини ташкил этиш ва уларнинг иш мазмунини такомиллаштириш	январь	Ҳарбий таълим раҳбари	
10. Ўқувчи-ёшлар ўртасида фольклор-этнографик фестивалини, қувноқ стартлар мусобақаларини ўтказиш	март	ташкilotчи	
11. Ҳарбий қисмларга саёҳат уюштириш, ҳарбий хизматчини мактабга таклиф этиш. Ҳарбий ўқув юртлари курсантлари билан учрашувлар уюштириш	май	Ҳарбий таълим раҳбари	
12. Ҳайкаллар, ёдгорликлар, мемориаллар, зиёратгоҳ жойларга ҳомийлик қилишни ташкил қилиш, хотира ва қадрлаш кунида уруш, меҳнат ногиронларига ёрдамлар уюштириш		ташкilotчи	
13. Мактаб ва жамоатчилик билан ҳамкорликда "Асрларнинг маданияти", "Қизлар иффати", "Аёл маърифати", "Аёл — тарбиячи устоз", "Аёл — уй бекаси",	ҳар чорақда	хотин-қизлар кенгаши	

1	2	3	4
"Аёл — тадбиркор" каби мавзуларда суҳбатлар, учрашувлар уюштириш, таниқли олимларни, ёзувчиларни, ишчи ва уй бекаларини бу тадбирларга таклиф этиш			
14. Эрталабки йиғилишни ўтказиш, ҳар ойда бир марта Республика эришган ютуқлар ҳақида ахборот бериш	охирги шанба	ташкилотчи	
15. Мактаб, оила ва жамоатчилик ҳамкорлигида "Миллий истиқлол мафкураси ва шарқона тарбиянинг айрим муаммолари" мавзuida конференция ўтказиш	ҳар чорақда	ота-оналар кўмитаси	
16. Ўқувчи ёшлар маънавий фазилатларини аниқлаш	сентябрь	ташкилотчи	
17. Тил — дил таржимони мавзuida анжуманлар ўтказиш	21 октябрь	ташкилотчи	
18. Ота-оналар билан тарбия мавзuida кеча ўтказиш. Ўқитувчи ва замон мавзuida мунозара ўтказиш	йил охирида	ташкилотчи синф раҳбари	

ТАРБИЯВИЙ ИШЛАРНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Тадбирлар номи	масъул	бажарилиш вақти
1. Янги ўқув йили бошланиши билан ўқувчиларни табриклаш, мактаб мулкани, электр асбобларини ва синф хоналарини сақлаш ҳақида суҳбат	синф раҳбари	сентябрь
2. 1—9-синф ўқувчилари мажлисини ўтказиб, синф ва мактаб фаолларини сайлаш	ташкилотчи	сентябрь

1	2	3
3. Кўча ҳаракати қоидасига оид кўргазмали расмларни кўри-нарни жойларга осиб	ташкилотчи	йил бўйи
4. Синф фаолларининг вази-фаси нималардан иборат	ташкилотчи	ноябрь
5. Радио тармоғи орқали қизи-қарли эшиттиришлар, кўшиқ-лар кўйиш	ташкилотчи	октябрь
6. Кўп дарс қолдирувчи ўқув-чилар билан мунтазам равишда тарбиявий ишлар олиб бориш	ташкилотчи	ҳар шанба
7. Тарихий кунлар ва бошқа бай-рамларни нишонлаш	ташкилотчи	байрамларда
8. Мустақиллик халққа бахт кел-тиради	одобнома	сентябрь
9. Мустақиллик кунининг йиллиги ва биринчи кўнироққа атаб кеча ўтказиш	ташкилотчи	сентябрь
10. Йил давомида чиқарилган газета, ўтказилган ЎЗМлар таҳ-лили	ташкилотчи	май

Мунозара учун мавзулар:

1. Ким бўлсам экан?
2. Чинакам бахт нима?
3. Одамнинг гўзаллиги нимада?
4. Кимни қаҳрамон деса бўлади?
5. Қандай киши маданиятли ҳисобланади?

Мактабдан ва синфдан ташқари ишларга амалий ёрдам бериш ва назорат қилиб бориш

Тўғарақлар	Ўқувчи	Ҳисоб қилиб бериш
1. Спорт	қўйиб	қўйиб
2. Мусиқа	қўйиб	қўйиб
3. Рус тили	қўйиб	қўйиб
4. Химия	қўйиб	қўйиб
5. Математика	қўйиб	қўйиб
6. Она тили	қўйиб	қўйиб
7. Физика	қўйиб	қўйиб
8. Ифбат клуби	қўйиб	қўйиб
9. Ўзлик клуби	қўйиб	қўйиб

ҚИЛИНАДИГАН ИШЛАР МАЗМУНИ

Тадбирлар номи	масзул	бажарилиш вақти
1. Давоматни кузатиб бориш	синф раҳбари	хар куни
2. Тозалиқни текшириб бориш	ташкilotчи	доимо
3. Кўча ҳаракати қойдаси, мактаб ўқувчилари қойдасини эслатиб бориш	ташкilotчи	доимо
4. Мактаб мулкани кўз қорачиғидек сақлашга ўргатиш	ташкilotчи	доимо
5. Синфдаги навбатчилар фаолиятини текшириб бориш	синф раҳбари	
6. Танаффус вақтида коридор, мактаб ҳовлисида ва буфет олдида тартиб ўрнатиш	навбатчи	хар куни
7. Радио тармоғи орқали ҳафта давомида кўча ҳаракати қоидаларини тушунтириб бориш	ташкilotчи	хар куни
8. Хар ойнинг охириги шанбасида ДАН ходимлари билан учрашув ўтказиш	ташкilotчи	хар ойда
9. "Светофор" ўйинини ташкил этиш	синф раҳбари	апрель
10. Тўгарак ва ер участкаси тақсимоти	ташкilotчи	сентябрь
11. 8—9-синф ўқувчиларини ишга ва ўқишга тортиш	ташкilotчи	сентябрь
12. "Янги йил" арчаси ва таътил кунларида қилинадиган ишлар	ташкilotчи	декабрь
13. Физика-математика фанларининг ўқитилиши	ташкilotчи	ноябрь
14. Кабинетларнинг жиҳозланишига раҳбарлик қилиш	ташкilotчи	октябрь

1	2	3
15. Кундаликлар тугилишини назорат қилиш	ташкilotчи	октябрь
16. Туризм ва ўлкашуносликни ташкил қилиш	ташкilotчи	сентябрь
17. Жонли мулоқотни йўлга қўйиш	ташкilotчи	ҳар чоршанба
18. Макулатура ва металл топширишни ташкил этиш	бош тарбиячи	
19. Ўқувчилар томонидан қилинган ҳуқуқбузарликнинг таҳлили	ташкilotчи	декабрь
20. Тарбияси оғир ўқувчилар билан олиб бориладиган ишлар ва уларнинг таҳлили	ташкilotчи	январь

ЯНГИ ЎҚУВ ЙИЛИНИНГ ВАЗИФАЛАРИ

Тадбирлар номи	масъул	бажарилиш вақти
1. Давоматни кузатиб бориш	бош тарбиячи	ҳар куни
2. Ёшлар ташкilotи ишларини кузатиб бориш	ташкilotчи	ҳар ойда
3. Болалар тарбияси ишига раҳбарлик, синф раҳбарларига методик ёрдам бериш	ташкilotчи	ҳар ойда
4. Синф раҳбарларининг методик бирлашмаси, тўғараклар, клублар ишига раҳбарлик ва назорат қилиш	методик бирлашмалар	
5. Энг яхши синф раҳбарларининг ишини оммалаштириш	ташкilotчи	ҳар ойда
6. Ота-оналар ўртасида тарбия ҳақида суҳбат уюштириш	ташкilotчи	ҳар ойда
7. Мактаб бўйича ўқитувчилар ўртасида ҳафталик навбатчиликни ташкил этиш	ташкilotчи	ҳар ойда

1	2	3
8. Касб танлаш ишларига раҳбарлик қилиш	ташкилотчи	ҳар ойда
9. Тарбияси оғир болалар билан ишлаш ва ота-оналар билан суҳбат	ташкилотчи	ҳар чорақ
10. Рўзнома ва ойномаларга обуна бўлишга раҳбарлик қилиш	кутубхоначи	
11. Мактаб "Касб танлаш" хонасини ташкил этиш	ташкилотчи	ноябрь
12. Фанлардан турли тўтараклар ташкил этиш	ташкилотчи	сентябрь
13. Тарбияси оғир ўқувчиларни тўтаракларга жалб этиш	ташкилотчи	январь

ВАТАНПАРВАР ВА БАЙНАЛМИЛАЛЧИ ИНСОН ТАРБИЯСИ

Тадбирлар номи	масъул	бажарилиш вақти
1. Юқори синф ўқувчиларига халқимизнинг жанговар ўтмишидан ҳикоя қилиш. Улар онгига ҳарбий ватанпарварлик тарбиясини янада чуқурроқ сингдириш	синф раҳбари ва х/т ўқитувчиси ташкилотчи	доимо
2. Ўқувчиларнинг ҳарбий тайёргарликни эгаллашлари ҳақида тушунча бериш	х/т ўқитувчиси	
3. "Олтин тож", "Беш қарсақ" ўйинларини ташкил этиш	х/т ўқитувчиси	
4. "Граждан мудофааси" ни ўтиш	с/р	
5. II Жаҳон уруши қатнашчилари билан учрашув	с/р	май
6. Мактаб ислоҳотига биноан ҳарбий ватанпарварлик тарбиясига доир мусобақаларда иштирок этиш	х/т ўқитувчиси	апрель

1	2	3
7. Ёш авлодни Ўзбекистон Мадҳияси, Байроғи, Герби, Конституцияси, Президентига садоқатли қилиб тарбиялаш		
8. Ўзбекистон ва бошқа давлатларнинг рамзига ҳурмат билан қараш		
СОҒЛОМ АВЛОД УЧУН		
Тадбирлар номи	масъул	бажарилиш вақти

1. Ўқувчиларнинг соғлом, бақувват ва чидамли бўлишларига аҳамият бериш

с/р доимо

2. Соғлом турмуш тарзи учун интилиш, муносиб оила соҳиби қилиб тарбиялашга эришиш

с/р доимо

3. Истеъдодли болаларни аниқлаш ва улар билан алоҳида иш олиб бориш

хар чоршанба

4. Ўқувчиларга спорт ва санитариянинг аҳамиятини тушунтириш

5. Ўқувчиларни ювинган, тارانган, озода ҳолда келишларини назорат қилиш

бош тар. доимо

6. Тозалик (санитария) бурчаги ишини яхшилаш

доимо

7. Саломатлик мусобақаларини ташкил этиш

х/т, ж/т, меҳ. йил охирида

СИНФ РАҲБАРЛАРИ ИШИНИ БОШҚАРИШИ

Тадбирлар номи	масъул	бажарилиш вақти
1. Илгор синф раҳбарларининг иш тажрибаларини оммалаштириб бориш, ҳар ойда бир марта йиғилиш ўтказиш		
2. Синфларда тарбиявий ишларни режалаштириш ва ўтказиш	ташкилотчи	ҳар ойда
3. Тарбиявий соат ўтказиш тажрибаси		
4. Тарбияси оғир ўқувчилар билан ишлашда синф раҳбарига ёрдам	ташкилотчи	доимо
5. Ота-оналар мажлисини ўтказишга ёрдам бериш	ташкилотчи	доимо
6. Ёш ўқитувчиларни тажрибали синф раҳбарларига бириктириб қўйиш		йил давомида
7. Тажрибали синф раҳбарлари ишини оммалаштириш	тарбиячи	ҳар чорак

МАҲАЛЛАДА ТАРБИЯВИЙ ИШЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШИ

Тадбирлар номи	масъул	бажарилиш вақти
1. Фаол ота-оналар билан мажлис ўтказиш		ҳар чоршанба
2. Бола тарбияси юзасидан маҳалла фаоллари — олим, врач, руҳшунос, милиция ходимлари билан учрашув ўтказиш	ташкилотчи	
3. "Бола азиз, одоби ундан азиз"		сентябрь
4. Фарзандларимизни меҳнат-севарлик, Ватанга муҳаббат руҳида тарбиялаш		февраль

1	2	3
5. Меҳнат фахрийлари билан учрашув	ташкилотчи	
6. Ота-оналар билан мактаб ҳамкорлигини ўрганиш, мактаб таъмирига ва ободонлаштириш ишларига ота-оналарни жалб қилиш	мактаб кенгаши	доимо
7. Тарбия самарадорлигини ошириш, мактабнинг оила, жамоатчилик билан ҳамкорлигини яхшилаб, ота-оналар қўмитаси, касаба уюшмасининг таъсирини ошириш	мактаб кенгаши	ҳар чорақда
8. Маҳалла билан ҳамкорликда йиғилишлар ташкил этиш	мактаб кенгаши	ҳар чорақда

МЕҲНАТ ТАРБИЯСИ

Тадбирлар номи	масъул	бажарилиш вақти
1. Меҳнат инсонни улуғлайди	меҳн. ўқитув.	сентябрь
2. Ўқувчиларни меҳнат қилишга ўргатиб бориш	с/р	доимо
3. 8—9-синфлар ўқувчиларини ҚТБЮ, академик лицей ва коллежларга экскурсияга олиб бориш	ташкилотчи	сентябрь
4. Меҳнатга қизиқтириш учун мактаб ҳовлиси ва кўчаларни синфларга бириктириб қўйиш	бош. тарб.	ҳар чорш.
5. Металлом ва макулатура йиғиш		

1	2	3
6. Таълимни умумий меҳнат билан боғлаш, мунтазам ижтимоий фойдали меҳнатга ўқувчиларни жалб қилиш	меҳн. ўқитувчи	
7.5—9-синф ўқувчилари учун "Моҳир қўллар" тўғарагини ташкил этиш	меҳнат ўқит. ташкилотчи	сентябрь

ИҚТИСОДИЙ ТАРБИЯ

Тадбирлар номи	масъул	бажарилиш вақти
1. "Сув — ҳаводек зарур" темасида маъруза қилиш	с/р	сентябрь
2. Электр энергиясини тежаш ва унинг техникадаги аҳамияти		октябрь
3. Табiiий газдан фойдаланиш	ташкилотчи	январь
4. Пахтадан олинадиган маҳсулотлар		декабрь
5. Ўқув қуролиларини кўз қорачиғидек сақлаймиз		апрель

ЭКОЛОГИК ТАРБИЯ

Тадбирлар номи	масъул	бажарилиш вақти
1. Табиатни муҳофаза қилиш ҳақида маъруза ва суҳбат	с/р	ноябрь
2. Сув ҳавзаларини муҳофаза қилиш ҳақида суҳбатлар олиб бориш		февраль
3. "Қушлар — бизнинг дўстимиз" мавзуида тарбиявий соат ўтказиш		март

ҲУҚУҚИЙ ТАРБИЯ

Тадбирлар номи	масъул	бажарилиш вақти
1. Бош вазир лавозими, Президент аппарати, Вазирлар Маҳкамаси, ҳукумат ва бошқа органларнинг вазифаси	с/р	доимо
2. Жамият мулкани кўз қорачиридек сақлаб боришга ўқувчиларни ўргатиш	с/р	доимо
3. "14 ёшдан бошлаб жиноят қилганлар суд ҳукми билан жазоланади" мавзuida суҳбат	ташкилотчи	доимо
4. Тарбияси оғир ўқувчиларни ҳисобга олиш	с/р	ҳар чор.
5. Ҳар бир жиноий иш учун жазоланишини ўқувчиларга тунтириш	ташкилотчи	
6. Ҳуқуқ тарбиясига оид "Эркаклар билан хотин-қизлар тенг ҳуқуқлидир" мавзuida суҳбат	х/қиз. кенгаши	декабрь
7. Ўқувчилар орасида маъмурий орган ходимлари билан учрашув ва суҳбатлар ўтказиш	ташкилотчи	февраль
8. Ўзбекистон Республикасининг ички ва ташқи сиёсатига тўғри, ҳолисона баҳо беришга ўргатиш		

МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ТАРБИЯ ИШЛАРИ ХОНАЛАРИНИ БЕЗАШ БЎЙИЧА МЕТОДИК ТАВСИЯЛАР

Одоб илми имкон даражасига кўра махсус хоналарда ташкил қилиниши лозим. Мана шу хоналардан бирини “Маънавият ва маърифат” хонаси деб атадик.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримовнинг “Маънавият ва маърифат” жамоатчилик маркази фаолиятини янада такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш тўғрисида” ги ҳамда Республика Вазирлар Маҳкамасининг “Маънавият ва маърифат” жамоатчилик маркази қошидаги “Олтин мерос” халқаро жамғармасини қўллаб-қувватлаш тўғрисида” ги Фармони ва қарорларини ҳаётга тадбиқ этиш, Республика Халқ таълими вазирлигининг 1996 йил 13 сентябрдаги С—19 сонли қарорини бажариш ва тадбирларини амалга ошириш, ўқувчи ёшларни юксак маънавиятли, комил инсон қилиб тарбиялаш мақсадида барча таълим-тарбия муассасаларида “Маънавият ва маърифат” хоналари ташкил этиш мақсадга мувофиқдир.

Шундан келиб чиқиб, Республика таълим-тарбия муассасаларига бу борада методик ёрдам кўрсатиш мақсадида Республика Таълим Маркази қошидаги “Маънавият ва кўшимча таълим” бўлими “Маънавият ва маърифат” хоналарини ташкил этиш бўйича методик тавсиялар” ни ишлаб чиқди.

Методик тавсиялар таълим-тарбия муассасалари маънавий-маърифий тарбия ишлари бўйича директор ўринбосарлари, синф раҳбарлари, тарбиячи ва кутубхона мудирилари учун мўлжалланган.

Ундан шароитни эътиборга олиб, ижодий ёндашган ҳолда фойдаланиш тавсия этилади¹.

“Маънавият ва маърифат” хонасини безатиш, албатта мураккаб ва кенг қамровли иш.

Мазкур методик тавсияноманинг дастлабки бўлими “Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир” деб аталади. Хонани безатувчи ким бўлишидан қатъи назар, у ўқитувчимиз, тарбиячимиз, ташкилотчи ёки синф раҳбаримиз, бу бўлимда

¹ Ушбу “Маънавият ва маърифат” хоналарини безаш бўйича методик тавсиялар” Республика Таълим Маркази қошидаги Маънавият ва кўшимча таълим бўйича илмий-методик кенгашининг 1996 йил 26 декабрдаги йиғилишида чоп этишга тавсия этилган.

асосий урғуни Ватан тушунчасининг нақадар кенг ва улуг, туганмас ва қудратли эканлигига қаратиши керак. Ватан бу кишининг туғилиб ўсган юртигина эмас, балки кишининг иймони, виждони, тили, дини, қолаверса, ўзлигидир. Ана шу боқий тушунчалар негизда мамлакатимиздаги кўҳна ва навқирон шаҳарлар — Самарқанд, Бухоро, Тошкент, Хиванинг таъриф-тавсифини келтириб ўтиш ниҳоятда ўринлидир.

Кейинги бўлим “Ватанни севмоқ — иймондандир”, деб номланади. Аслида бу мавзу юқорида келтирилган ғоянинг узвий давоми бўлиб, Ватанни кўз қорачиғидек асраш кераклиги ҳақидаги тушунча билан тўлдирилади. Демак, Ватанни севмоқ — иймондандир. Элим деб, юртим деб ёниб яшаш ҳар бир фуқаро учун улкан бахт.

“Ўзбекистон — Ватаним маним”. Ҳа, бу юрт ҳар бир қалбга Ватан суратини чизган макондир. Бу бўлимда Ўзбекистоннинг мустақил давлат сифатида тан олингани, (1991 йил 31 август), юртимиз харитаси, герби, байроғи, мадҳияси, Конституцияси ҳақидаги батафсил маълумотлар ўз аксини ва ифодасини топмоғи керак.

“Ўзбекистон Республикаси Президенти” деб аталувчи галдаги бўлимда Республикамиз Президентининг таржимаи ҳоли, сурати, амалга ошираётган ишлари кўрсатиб берилиши керак, И. А. Каримовнинг асарлари — маънавият дурдоналари. Демак, “Маънавият ва маърифат” хонасидан, албатта, Президентимизнинг маънавиятга дахлдор асарлари жой олмоғи шарт ва зарур.

Шунингдек, Президентимизнинг турли йиғинларда сўзлаган нутқлари, у ҳақдаги асарлар ҳам мазкур хонага мазмун ва руҳ бағишлаши табиий.

“Маънавият — ҳаёт кўзгуси”. Бу мавзу мазкур хонага энг катта ва чуқур мазмун бағишлашини унутмаслигимиз керак. Мазкур бўлимга маънавиятга дахлдор ҳужжатлар қўйилади. Масалан, “Маънавият ва маърифат” жамоатчилик маркази фаолиятини такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш” тўғрисидаги (1996 йил 9 сентябрь) Фармони, “Маънавият ва маърифат” жамоатчилик маркази қошида “Олтин мерос” халқаро хайрия жамғармасини қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги (1996 йил, 27 сентябрь) қарорлар жой олади. Бунда Ўзбекистон Республикасининг “Давлат тили ҳақида”ги (1999 йил, 21 октябрь) Қонуни тўғрисида маълумот берилади.

“Маънавият — олий қадрият”.

Ҳа, чиндан ҳам шундай. Маънавиятимизнинг улкан алломалари бор экан, халқимизнинг маданияти, санъати, урф-одатлари такомиллашаверади. Юсуф Хос Ҳожиб, Аҳмад Югнакий, Мусо ал-Хоразмий, Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Нодирабегим, Огаҳийлар маънавиятимизнинг ўлмас сиймолари. Тариқат ва фикр илмининг асосчилари Ат-Термизий, Исмоил ал-Бухорий, Абдулҳолиқ Ғиждувоний, Нажмиддин Кубро, Замаҳшарий, Баҳоуддин Нақшбандий, Аҳмад Яссавий қабиларнинг ўғит-насиҳатларидан намуналар. “Қуръони Карим” ва Ҳадиси Шарифлардан келтирилган дурдона фикрлар ўқувчиларнинг дунёқарашини кенгайтиришга ёрдам беради.

Тарихий миллий қаҳрамонларимиз — Тўмарис, Широқ, Спитамен, Муқанна, Жалолиддин Мангуберди, Темур Малик, Маҳмуд Торобий, Амир Темур ҳақида қисқа-қисқа маълумотлар келтириш ҳам мақсадга мувофиқдир.

Истиқлол учун курашган Беҳбудий, Мунаввар Қори, Абдулла Авлоний, Абдулҳамид Чўлпон, Абдурауф Фитрат, Абдулла Қодирий каби адиб ва олимларнинг суратларини чизиш ёки тайёр портретларини топиш ўқувчиларнинг мустақил юртимиз тарихи ва бутуни ҳақидаги тасаввурларини кенгайтиради.

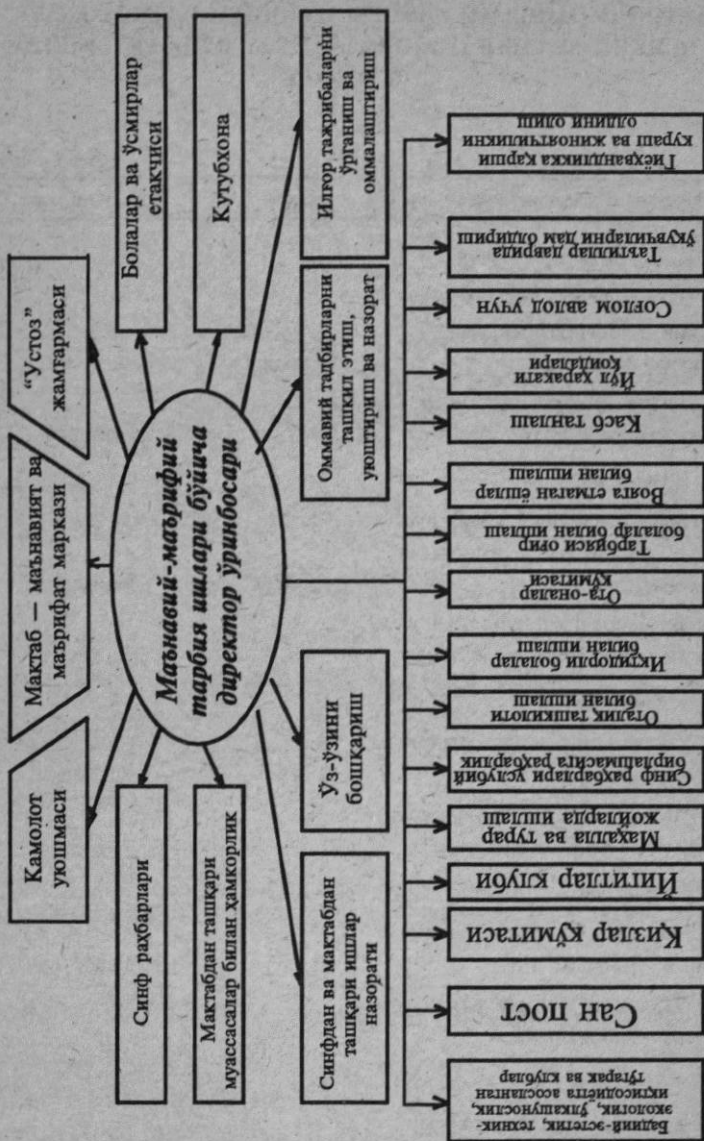
“Маънавият — олий қадрият” мавзуйига ёндашганда эса халқимиз урф-одатларига ҳам алоҳида банд сифатида муносабат билдириш талаб қилинади. Масалан, қандай? Ота-онага ҳурматда бўлиш, устознинг отадан ҳам улуғ эканлигини таъкидлаш. Маҳалланинг тарбия ўчоғи эканлигини мисоллар орқали тушунтириш. Етти авлод шажарасини билиш. Байрам ва маросимлар ҳақида ҳикоя қилиш. Мустақиллик, Наврўз, Конституция куни, Ийд Рамазон ва Қурбон ҳайитларига изоҳ бериш. Ниҳоят, тўй-тантаналар, уларнинг турлари ҳақида ҳам ҳикоя қилиб бериш лозим.

Сўнгги мавзулардан бири “Оила — маънавият асоси” деб номланади. Оилада ота-онанинг алоҳида ўрни борлиги таъкидланади. Бола тарбияси ота-она зиммасидаги улкан масъулият. Аммо фарзандлик бурчи ҳақида ҳам гапи-

риб ўтишни унутмаслик керак. Оиланинг мактаб ва кенг жамоатчилик билан ҳамкорлиги ҳам эзгу ишга хизмат қилиши уқтирилади. Оилавий анъаналар — тўй ва туғилган кунларни нишонлаш ҳам маънавият асоси.

“Маънавият ва оммавий ахборот воситалари” мавзуи ҳам долзарб. Чунки бизнинг маънавий ҳаётимиз, аввало, вақтли матбуотда акс этади, кўринади. Бу бўлимда оммавий ахборот воситалари — газета, журнал, радио, телевидение ҳақида тўхтаб ўтилади. Бинобарин, вақтли матбуотнинг инсон маънавиятини шакллантиришдаги буюк хизматини тан олмай иложимиз йўқ. Мазкур мавзуга ёндашганда, Республикамизда телевидение ва радиоэшиттиришларнинг нечта дастур асосида иш олиб бораётгани, қанча ва неча нусхада газета-журналлар чоп этилаётганини факт-рақамлар орқали кўрсатиб ўтиш тавсия қилинади.

Хуллас, “Маънавият ва маърифат” хонасини қай даражада безатиш ўзимизга, ўз маҳоратимиз ва изланишимизга боғлиқ. Демак, излансак, ижодий ёндашсак, маънавиятни юксалтиришга ўзимизнинг камтарин хизматимизни қўшган бўламиз.

А. Авлоний номидagi ХТХМОМИ тарбиявий ишлар бўйича проректор С. Мирсолихов, 1998 й.

**КИТОБ ТУМАНИДАГИ АЛИШЕР НАВОИЙ НОМЛИ МАКТАБДА
ТАШКИЛ ЭТИЛГАН ОТА-ОНАЛАР ПЕДАГОГИК ЎҚУВИНИНГ
ИШ РЕЖАСИ**

Муҳокама этиладиган мавзулар	вақти	бажарувчи шахс
<i>1-машғулот</i>		
1. Ёш ота-оналар педагогик ўқу- вининг йиллик режасини тас- диқлаб олиш	Сентябрь	Лектор
2. Ёш ота-оналарга методик мас- лаҳатлар бериш		Ўқитувчи
<i>2-машғулот</i>		
1. Болани мактабга тайёрлашда ота-онанинг вазифаси нимадан иборат?	Октябрь	Ўқитувчи
2. Болалардаги инжиқликлар- нинг ҳосил бўлиш сабаблари	—	Врач педагог
<i>3-машғулот</i>		
1. Ўқувчининг кундалик режими тўғрисида	Ноябрь	Лектор
2. Оилада ота-онанинг вазифаси ва уларга доир маслаҳатлар	—"	—"
<i>4-машғулот</i>		
1. Мактаб ва ота-оналар ҳамкор- лиги тўғрисида	Декабрь	м/б директори
2. Ўқувчилар иштирокида кон- церт намойиши	—"	—"
<i>5-машғулот</i>		
1. Болани овқатлантириш, кийинтириш ва чиниқтиришга доир маслаҳатлар	Январь	врач
2. Кинофильм намойиш қилиш	—"	—"

1	2	3
---	---	---

6-машгулот

1. Дарсликлар, кундаликларни сақлаш ва ундан фойдаланиш тўғрисида	Февраль	Ўқитувчи
2. Синф раҳбари ва ота-она ҳамкорлиги тўғрисида	Февраль	Синф раҳ.

7-машгулот

1. Ёш ота-оналарнинг болага тарбия беришида қонун талаби	Март	Қонуншунос
2. Ота-оналар билан суҳбат ўтказиш	--"	--"

8-машгулот

1. Болани соғлом ўстиришнинг ўзига хос хусусиятлари	Апрель	Врач маслаҳ.
2. Болаларни тўғарақларга қатнаштиришнинг аҳамияти	--"	--"

9-машгулот

1. Ёзги таътилларни қандай ўтказиш керак?	Май	Лектор ўқитув.
2. Ота-оналар билан анкета саволларини ўтказиш	--"	--"

КИТОБ ТУМАНИДАГИ ОХУНБОБОЕВ НОМЛИ 4-ЎРТА МАКТАБДА ЮҚОРИ СИНФ ҚИЗЛАРИ ИШТИРОКИДА ТАШКИЛ ЭТИЛГАН "ИФФАТ КЛУБИ"НИНГ ИШ РЕЖАСИ

Муҳокама этиладиган мавзулар	вақти	бажарувчи шахс
------------------------------	-------	----------------

1-машгулот

1. "Иффаат клуби"нинг мақсад ва вазифалари. "XXI аср аёли қандай бўлиши керак"	Сентябрь	Хотин-қизлар қўмитаси раиси
2. Балоғат ёшидаги қизлар гигиенаси	--"	Врач

1	2	3
3. "Иффат клуби"нинг йиллик иш режасини тасдиқлаб олиш	—"	—"
<i>2-машғулот</i>		
1. Кийиниш маданияти, юриштириш ва сўзлашиш маданиятига доир маслаҳатлар	Октябрь	Пиру бадавлат онахон
2. "Энг яхши уй бекаси" кўриктанловини ўтказиш	Октябрь	Уй бекаси
<i>3-машғулот</i>		
1. Балогат ёшидаги қизларни оилага тайёрлашга доир маслаҳатлар	Ноябрь	Врач
2. Миллий қадриятлар ва уларга амал қилишнинг аҳамияти	—"	Лектор
<i>4-машғулот</i>		
1. Меҳмон кутишга доир кўргазмали машғулот	Декабрь	Қизлар
2. Ҳадислардан намуналар	—"	—"
<i>5-машғулот</i>		
1. Севги-муҳаббат туйғуларини ҳис этиш ва унга нисбатан ўзини тайёрлаш тўғрисида	Январь	Лектор
2. Ор-номус мавзуида давра сўхбатлари ўтказиш	—"	—"
<i>6-машғулот</i>		
1. Одоб-ахлоқли ва юксак маданиятли бўлишнинг ўзига хос хусусиятлари	Февраль	Лектор
2. Бичиш-тикишга доир кўриктанловлар ўтказиш	—"	—"
<i>7-машғулот</i>		
1. Миллий урф-одатлар ва анъаналар, миллий расм-рўсулларга доир мунозаралар	Март	Лектор

1	2	3
2. "Наврўз" сайлининг ўтиши	—"	—"
<i>8-машғулот</i>		
1. Қизларга доир маслаҳатлар	Апрель	Врач
2. Кино намойиш этиш	—"	—"
<i>9-машғулот</i>		
1. Яқуний машғулот	Май	Лектор
2. Анкеталарга жавоб бериш	—"	—"

**КИТОБ ТУМАНИДАГИ А. ХЎЖАЕВ НОМЛИ 3-ЎРТА МАКТАБДА
ТАШКИЛ ЭТИЛГАН "ЎСМИРЛАР КЛУБИ"НИНГ ИШ РЕЖАСИ**

Муҳокама этиладиган мавзулар	вақти	бажарувчи шахс
<i>1-машғулот</i>		
1. "Ўсмирлар клубининг йиллик иш режасини тасдиқлаш	Сентябрь	Маънавият ва маърифат бўйича директор ўринбосари
2. Ўсмирларнинг кундалик режими тўғрисида	—"	—"
<i>2-машғулот</i>		
1. Кийиниш маданияти, юриштириш ва сўзлашиш маданиятига доир маслаҳатлар	Октябрь	Ўсмирлар етакчиси
2. Миллий қадриятлар ва уларга амал қилишнинг аҳамияти. Ўсмирларнинг Ватан олдидаги бурчи	—"	Маънавият ва маърифат бўйича дирек. ўринбосари
<i>3-машғулот</i>		
1. Ор-номус, севги-муҳаббатга доир суҳбатлар	Ноябрь	Маънавият ва маърифат бўйича дирек. ўринбосари
2. Ўсмирлар ўртасидаги жиноatchиликка доир суҳбатлар	—"	—"

1	2	3
<i>4-машгулот</i>		
1. "Ўсмир ва ота-она" мавзуида давра суҳбати	Декабрь	—"
2. И. Каримовнинг "Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда" асари асосида оилалар билан учрашув	—"	—"
<i>5-машгулот</i>		
1. Касб танлашга оид суҳбат	Январь	Маънавият ва маърифат бўйича дирек. ўринбосари
2. "Ўсмир ва қонун" мавзуида суҳбат	—"	Хуқуқ идораси билан ҳамкорликда
<i>6-машгулот</i>		
1. Ўсмир ва телевидение, видео-фильмлар мавзуида суҳбат	Февраль	Маънавият ва маърифат бўйича дирек. ўринбосари
2. Кинофильм намоён этиш	—"	—"
<i>7-машгулот</i>		
1. "Ўсмир ва спорт" мавзуида суҳбат	март	Ж/тарбия ўқитув.
2. Ўсмирларнинг мактабдаги ва мактабдан ташқари тўғараклардаги иштироки ҳақида	—"	Маънавият ва маърифат бўйича дирек. ўринбосари
<i>8-машгулот</i>		
1. "Ўсмир ва наркотик моддалар" мавзуида суҳбат	Апрель	Маънавият ва маърифат бўйича дирек. ўринбосари
2. "Ўсмир ва дин" мавзуида суҳбат	—"	Синф раҳбари

1

2

3

9-машгулот

1. Йил давомида амалга оширилган тадбирларнинг якуни

Май

Маънавият ва маърифат бўйича дирек. ўринбосари

2. Ёзги таътил давомида амалга ошириладиган вазифалар

—"

Ўсмир етакчиси, синф раҳбари

МУНДАРИЖА

Сўзбоши	3
<i>I</i> БОБ. Оилада болага бериладиган маънавий-ахлоқий тарбия	5
<i>II</i> БОБ. Умумий ўрта таълим мактабларида маънавий-маърифий, ахлоқий тарбияни ташкил қилиш методикаси	17
<i>III</i> БОБ. Маънавий-маърифий, ахлоқий тарбия ишларини ташкил этишнинг шакл ва усуллари	50
<i>IV</i> БОБ. Маънавий-ахлоқий тарбия ишларини амалга оширишдаги педагогик маҳорат ва унинг асосий тамойиллари	70
<i>V</i> БОБ. Мактаб, оила ва жамоатчилик ҳамкорлигини ташкил қилиш методикаси	77
<i>VI</i> БОБ. Маънавий-маърифий тарбия ишлари бўйича директор ўринбосарларининг иш режаси	87

Методик қўлланма

Ж. ҲАСАНБОВ, М. ТУРОПОВА, О. ҲАСАНБОВЕВА

Маънавий-ахлоқий тарбия асослари

(Умумий ўрта таълим мактабларининг маънавий-маърифий тарбия ишлари бўйича директор ўринбосарлари, тарбиячилар, синф раҳбарлари ва ота-оналар учун методик қўлланма)

Муҳаррир *Ҳ. Маҳмудова*
Мусаввир *Т. Герасимова*
Бадий муҳаррир *А. Бобров*
Техн. муҳаррир *Т. Смирнова*
Кичик муҳаррир *Н. Фозилова*
Мусаҳҳиҳ *Ф. Тўйчиева*

ИБ № 3729

Босишга 06.01.2000 й. да русхат этилди. Бичими 84×108^{1/32}. Тип. Таймс гарнитура. Офсет босма. 5,88 шартли босма тобоқ, 5,5 нашр босма тобоғи. Жами 3000 нусха. 1065 - рақамли буюртма. 43—99 рақамли шартнома. Баҳоси шартнома асосида.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат наприёти. 700129. Тошкент. Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг 1-босмахонасида босилди. 700002. Тошкент. Сағбон кўчаси. 1-берк кўча, 2-уй.